

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
İŞLETME EĞİTİMİ BİLİM DALI**

**PARA VAKIFLARI VE RİSK SERMAYESİ
ÖRNEK OLAY
(VAKIF RİSK SERMAYESİ A.Ş.)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Yakup ÖZSARAÇ**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ünsal BAN**

Ankara-2008

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAY SAYFASI

Yakup ÖZSARAÇ'ın “**Para Vakıfları ve Risk Sermayesi Örnek Olay (Vakıf Risk Sermayesi A.Ş.)**” başlıklı tezi 12/06/2008 tarihinde, jürimiz tarafından İşletme Eğitimi Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Adı Soyadı

İmza

Üye (Tez Danışmanı):Doç Dr. Ünsal BAN

Üye : Doç Dr. Mehmet ARSLAN..... ..

Üye : Yrd. Doç Dr. Abdurahman OKUR..... ..

ÖNSÖZ

Vakıf kavramının içerisinde olan para vakıflarının tarihimizde ne kadar önemli bir yer tuttuğu, tarih içerisinde Osmanlı’da çok büyük bir tartışmayla kurumsallaştığı ve bu vakıf türleri günümüzde finans sistemimize katkıda bulunduğu bilinmektedir. Günümüzde ise para vakıfları; faaliyetine %99 ‘u para vakıflarına ait olduğu bilinen ve mazbut vakıfların yöneticisi Vakıflar Genel Müdürlüğünün büyük ortağı olduğu özel bir banka olan Vakıfbank’ta hâla yaşamaktadır.

Vakıf paraların kullanımıyla tarih içerisinde çeşitli teşebbüslerle birçok kuruluş, banka ve işletme kurulmuştur. Bunlardan biri olan Vakıf Girişim Sermayesi de ülkemizde ki ilk girişim sermayesi şirkettir. Biz de Vakıfbank’ın girişimi olan bu sektörünün ilk örneği olan şirketi kendimize örnek olarak aldık.

Bu çalışmanın oluşumunda yardımlarını esirgemeyen başta tez danışmanım Doç. Dr. Ünsal Ban olmak üzere, çalışmalarında bana yardımcı olan değerli meslektaşım Ebru Zincir’e ve sevgili eşim Tuğba Özserağ’a teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

PARA VAKIFLARI VE RİSK SERMAYESİ ÖRNEK OLAY VAKIF RİSK SERMAYESİ A.Ş.

Yakup,ÖZSARAÇ
Yüksek Lisans, İşletme Eğitimi Bilim Dalı
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ünsal BAN
Mart – 2008

Araştırmada vakıfların tarihçesinden başlanarak literatürde ne kadar vakıf üzerine yazılmış eser varsa incelenmiş olup, para vakıflarının gelişimi çerçevesinde incelenmiştir.

Araştırmanın evrenini, vakıf üzerine teorik kitap, dergi, makaleler olup, içerikleri para vakıfları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Araştırma sonucunda

- 1) Para vakıflarının finans tarihimiz içerisinde önemli bir yer tuttuğu anlaşılmıştır.
- 2) Günümüzde Vakıflar Bankası'nın sermayesini oluşturdukları görülmektedir.
- 3) Vakıflar Bankası'nın girişimi olan Vakıf Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklığı A.Ş sektörünün öncü ve ilk kuruluşu olduğu görülmüştür.
- 4) Vakıf paraların islami ölçülerde işletilmesi hususunda Risk Sermayesi şirketinin uygun bir örnek olduğu görülmüştür.

Araştırma sonunda ortaya çıkan bilgiler çerçevesinde vakıf paraların serüvenlerine Vakıfbank' ta devam ettikleri ve edecekleri görülmüş olup, yöneticilerin vakıf paraları yönetme hususunda; Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün son 10 yılda her yıl artan bütçe ve yatırımlarıyla ülkemize büyük katkılarda bulundukları söylenebilir.

ABSTRACT

CASH WAQFS AND VENTURE CAPITAL SAMPLE EVENT VAKIF VENTURE CAPITAL INVESTMENT COMPANY CO.

ÖZSARAÇ Yakup
Ma. Thesis, The Department Of Business Education
Advisor: Assoc. Prof. Ünsal BAN
March -2008

This study aims to analyze all the written texts concerning the waqfs in the framework of their evolution beginning from the brief history of waqfs.

Theoretical books, periodicals and articles construct the basis of this study, and it tries to evaluate the content of those texts in terms of cash waqfs.

In Conclusion

- 1- It is approved that cash waqfs have great importance in the turkish financial history.
- 2- Today, it appears that the capital of "vakıflar bankası" derives from those cash waqfs.
- 3- It seems that Vakıf Girişim Venture Capital Investment Company Co. which is an enterprise of "Vakıflar Bankası" is the first and pioneer institution of the sector.
- 4- It shows that venture capital investment company is a proper example in terms of management of cash waqfs according to islamic manner.

As a result of this study, it can be stated that cash waqfs continue their adventures in "Vakıfbank", and that the General Directorate of Waqfs, with its growing budget and annual investments in the last decade, makes great contribution to turkish economy through managing endowed money in the most suitable manner.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
GİRİŞ	1
Araştırmanın Amacı	3
Araştırmanın Önemi	4
Araştırmanın Sınırlılıkları	5
Varsayımlar	5

BİRİNCİ BÖLÜM

1. VAKIF KAVRAMI, TEŞKİLATI VE TARİHSEL GELİŞİMİ	6
1.1. Vakıf Nedir	6
1.2. Vakfın Menşei	8
1.2.1. Eski Türkler'de Vakıf	8
1.2.2. Roma ve Bizans'ta Vakıf	9
1.2.3. Cahiliye Devrinde Vakıf	10
1.2.4. İslam'da Vakıf	10
1.2.5. Vakfın Tarihi Gelişimi	12
1.2.5.1. Müslüman Araplar'da Vakıf	12
1.2.5.1.1. Sahabe Vakıfları	12
1.2.5.1.2. Emevi ve Abbasiler Devrinde Vakıf	13
1.2.5.2. Müslüman Türklerde Vakıf	13
1.2.5.2.1. Selçuklularda Vakıf	14
1.2.5.2.2. Osmanlılarda Vakıf Müessesesi	15
1.2.5.2.2.1. Osmanlı Ekonomisinde Vakıfların Yeri	20
1.2.5.2.3. Cumhuriyet Döneminde Vakıflar	22
1.2.5.2.3.1. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Vakıf	23
1.2.5.2.3.2. Günümüz Türkiye'sinde Vakıf	24
1.3. Vakıfların Teşkilatlanması	24
1.3.1. Osmanlı Öncesi Evkaf Teşkilatı	25
1.3.2. Osmanlı Döneminde Evkaf Teşkilatı	25
1.4. Vakıfların Hizmet Alanı	27
1.4.1 Hizmet Alanına Göre Vakıflar	29
1.4.1. Vakfın Kuruluşu İçin Aranan Şartlar	30
1.4.1.1. Gerçek Şahıslar Açısından Şartlar	31
1.4.1.1.1. Temyiz Kudreti:	31

1.4.1.1.2.Buluğ (Ergenlik) ve Rüşt:	31
1.4.1.1.3 Mahcur Olmamak:	31
1.4.1.1.4 Hür Olmak:	32
1.4.1.1.5 Vâkıfın Rızası:	32
1.4.1.1.6 Hayır ve Sevap Kastı:	32
1.4.1.2 Hükmi Şahıslar Açısından Şartlar	32
1.4.1.3. Vakfedilen Malda Aranılan Şartlar	33
1.5. Vakıf Çeşitleri	35
1.5.1. Osmanlı Döneminde Vakıf Çeşitleri	35
1.5.1.1. Gayrimenkul ve Menkul Oluşlarına Göre Vakıflar	36
1.5.1.2. Mahiyeti Bakımından Vakıflar	37
1.5.1.2.1. Zürrî (Ehli, Evlatlık) Vakıflar	37
1.5.1.2.2. Avarız Vakıfları	38
1.5.1.3. Mülkiyeti Bakımından Vakıflar	39
1.5.1.4. İdaresi Bakımından Vakıflar	40
1.5.1.4.1. Mazbut Vakıflar	40
1.5.1.4.1.1. Selâtin Vakıfları	40
1.5.1.4.1.2. Müttevelli Kalmayan Vakıflar	41
1.5.1.4.1.3. İdaresi Zabtedilen Vakıflar	41
1.5.1.4.2. Mazbut Olmayan Vakıflar	41
1.5.1.4.2.1. Mülhak Vakıflar	41
1.5.1.4.2.2. Müstesna Vakıflar	41
1.5.1.5. Kiraya Verilmesi Bakımından	42
1.5.1.5.1. İcâre-i Vahideli Vakıflar	42
1.5.1.5.2. İcâre-i Vahideli Kadimeli Vakıflar	42
1.5.1.5.3. Mukataalı Vakıflar	43
1.5.1.5.4. İcareteynli Vakıflar	44
1.5.2. Cumhuriyet Döneminde Vakıf Çeşitleri	44
1.5.2.1. Mazbut Vakıflar	45
1.5.2.2. Mülhak Vakıflar	45
1.5.2.3. Aile Vakıfları	45
1.5.2.4. Diyanî Vakıflar	47
1.5.2.5. İstihdam Edilenlere ve İşçilere Yardım Vakıfları	47
1.5.2.6. Kamuya Yararlı Vakıflar	48
1.7. Vakıfların Ekonomik Hayata Etkileri	48

İKİNCİ BÖLÜM

2. PARA VAKIFLARININ LİTERATÜR İÇİNDEKİ YERİ	50
--	----

2.1. Para Vakıfları	53
2.1.1. Para Vakıfları ve Para Vakıflarının Vakıf Sistemi İçindeki Yeri	56
2.1.2. Para Vakıflarının Kuruluş ve İşleyişleri	60
2.1.3. Para Vakıfları Konusundaki Tartışmalar	60
2.1.3.1. Tartışmanın Ortaya Çıkışı ve Seyri	61
2.1.4. Mezhep İmamlarına Göre Nakit Para Vakfı	62
2.1.4.1. İmam Muhammed eş-Şeybani'nin görüşü:	63
2.1.4.2. İmam Muhammed ve Ebu Yusuf'un Ortak Görüşü:	63
2.1.4.3. İmam Züfer'in Görüşü:	63
2.1.5. Osmanlı İmparatorluğu Uygulamasında Para Vakıfları	64
2.1.5.1. Teorik Tartışmalar	64
2.5.1.1. Ebussuud Efendi'nin Para Vakıfları Hakkındaki Görüşleri	66
2.5.1.1.1. Vakıflarının Kurulmasına Yapılan İtirazlar:	70
2.5.1.1.2. Ebussuud Efendi'nin bu itirazlara verdiği cevapları incelemeye çalışalım:	71
2.5.1.2. İmam Birgivi'nin Görüşleri	75
2.5.1.3. Çivizade Mehmed Muhyiddin Efendi'nin Görüşleri	78
2.5.1.4. Bâli Efendi'nin Görüşleri ve Yazdığı Mektuplar	79
2.5.1.4.1. Padişaha Gönderilen Mektup	79
2.5.1.4.2. Çivizade'ye Gönderilen Mektup	81
2.5.1.4.3. Mevlana Şah Çelebi'ye Gönderilen Mektup	81
2.1.6. Para Vakıflarının Uygulamada Aldığı Şekiller ve Tarihi Gelişimi	82
2.1.6.1. Avarız Vakıfları:	83
2.1.6.2. Esnaf Sandıkları	84
2.1.6.3. Orta Sandıkları	86
2.1.6.4. Eytam Sandıkları	87
2.1.7. Para Vakıflarından Vakıflar Bankası'na	88
2.1.8. Para Vakıfları ve İslâm Bankacılığı	90
2.1.9. Para Vakıflarının İşletilmesi	91
2.1.9.1. Mudarabanın Tanımı ve İşleyişi	91
2.1.9.2. Mudaraba'nın Tatbikattaki Durumu	92
2.1.9.3. Hizmet Sektöründe Mudaraba	94
2.1.9.4. Mudarabanın Çeşitleri	94
2.1.9.4.1. Müşterek Mudaraba	94
2.1.9.4.2. Özel Mudaraba	94
2.1.9.5. Mudarabanın Şartları	95
2.1.9.6. Günümüzde Mudaraba Uygulamaları	96
2.1.9.7. Mudarabanın Avrupa'ya Geçişi	97
2.1.9.8. Mudarabanın Sosyo-Ekonomik Etkileri	98

2.1.9.9. Mudaraba Akdinin Feshi	99
2.1.9.10. Bidâa	99
2.1.9.11. Muamele-i Şer'îye	101
2.1.9.11.1. Tanımı ve Hukukî Dayanağı	101
2.1.9.11.2. Vakıf Paraların Teminat Karşılığı Muamele-i Şer'îye Verilmesi.....	102

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. RİSK SERMAYESİ	103
3.1. Risk (Girişim) Sermayesi Kavramı	103
3.1.1. Risk Sermayesi İle İlgili Kavramlar	105
3.1.1.1. Mucit (İnventor)	105
3.1.1.2. Girişimci	105
3.1.1.3. Risk Sermayedarı	105
3.2. Risk Sermayesinin Özellikleri.....	106
3.3. Risk Sermayesinin Mahiyeti	107
3.4. Risk Sermayesinin İşleyişi	108
3.4.1. Çekirdek sermayesi	110
3.4.2. Başlangıç yatırımı:	111
3.4.3. İlk aşama-geliştirme	111
3.4.4. İkinci aşama-geliştirme:	112
3.4.5. Yatırımdan Çıkış:	112
3.5. Risk Sermayesi Şirketlerinin Çalışma Yöntemleri	115
3.6. Risk Sermayesi Kaynakları	116
3.7. Vakıf Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklığı A.Ş.	117
3.7.1. Vakıf Girişim Sermayesi Sisteminin İşleyiş Şekli	118
3.7.2. Birinci Aşama Proje Planı Hazırlanması	118
3.7.3. Vakıf Girişim Sermayesinin Yatırımları.....	119
SONUÇ	120
KAYNAKÇA.....	122

GİRİŞ

Vakıf kavramı o kadar geniş bir kavram ki tarihimizde her köşe başında medeniyetimizin ulaştığı her alanda karşımıza çıkan bu kavram bizim tarihimizi, kültürümüzü, ticaretimizi yani medeniyetimizi anlayabilmemiz için temel bir kavramdır.

Vakıf kavramının içerisinde çok az yer tutmasına ve günümüzde örneğinin olmamasına karşın, para (nukut) vakıfları kavramı ve bu kavramla sitemleşen paranın vakfedilmesi ile sosyal ve ekonomik bir sistem olarak tanınmaması, para vakıfları kavramını yeniden gündeme getirmeyi gerekli hale getirmiştir.

Günümüzdeki ticari ve finans sistemindeki gelişmeler çok hızlı ve değişim akıllmaz bir şekilde teşekkül etmektedir. Kavramları çok fazla tartışılmaksızın bilim ve teknolojinin yardımıyla wap bankacılığından, e-bankacılığa sınırlarını aşmış, para ve kredi işlemleri hemen her alanda çok rahat ve alınabilen ama dönüşünde hem hukuki hem de sosyal yıkımları bir arada yaşatan bir sistem olarak yaşamaktayız.

Vakıf kavramının sosyal yönünü her köşe başında görebiliriz. İmaretleriyle, şifahaneleri (hastaneleriyle),vb. birçok kurulumlarıyla halen günümüzde de devam eden bir süreçtir. Vakıf serveti özel mülkiyetten çıkararak bunları toplum mülkiyetine aktarmada yardımcı olur ve serveti dağıtarak güç ve egemenliğini pekiştirme amacını güder. Toplum mülkiyetine kazandırmaya çalıştığı serveti tabana yayarak, en faydalı alanlara kanallize eder. İnsanlar arasındaki sosyal sınıf, ekonomik ve kültürel farkın azalmasını ve paylaşımı sağlar. Bu sayede toplum içerisinde bireyler birbirleri ile karşılıklı etkileşim içerisinde bulunabilmekte, bu alışveriş insanlar arasında dengeyi sağlamaya yardımcı olmakta ve bu yolla sosyal bunalımlar en aza indirgenmeye çalışılmaktadır.

Dini inançları nedeniyle bazı müslümanların faizli muamelelere girmekten kaçındığı ve tasarruflarını kullanamayan sermaye sahipleri ülkemizde de mevcuttur. Bunları risk alma ve ticaret yapma yoluyla ekonomiye kazandırma yolu ve çeşitli dini uygulamalar mevcuttur. Bunların ilk uygulamalarını para vakıflarında kendini

göstermiş ve yerleşmiş sistemlerdir . Bu yöntemler karşılıksız ödünç verme demek olan karz_1 hasen , Mudaraba (emek sermaye ortaklığı), müşaraka (sermaye ortaklığı), sanayi (taahhüt işleri yapma), muzaraa (ziraat ortaklığı) ve icara (kiralama=leasing) bunlar arasında sayılabilir.

Bilindiği gibi yatırım tasarrufun bir fonksiyonudur. Yatırımların artması da hayat standartlarının yükselmesi ve işsizliğin azalması demektir. Bu özellikleri kendinde gösterdiğini söyleyen özel finans kurumları bu konuya önemli katkıda bulunduğu ve günümüzde bu işin bayraktarlığını yaptığı görülmektedir.

15. Yüzyıldan itibaren icazet alan para vakıfları, giderek büyüyen sözü edilen bu finansman metotlarını her çeşidiyle uygulayan finans kurumları olarak tarihteki yerini almıştır.

Yüzyıllar boyu, ekonomik ve sosyal hayatımızda önemli bir yere sahip olan vakıf kurumunun, geçmişte gördüğü bu fonksiyonların bir ölçüde işlenmiş olmakla birlikte bu kurumların günümüze öğrettiği paranın vakfedilmesi kavramı gibi kavramlar açısından yeterince incelendiğini söylemek mümkün değildir.

Bir kurum olarak vakfın başlangıç tarihi konusunda bir takım fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Ancak günümüzde mazbut vakıfların yönetimini elinde bulunduran, Osmanlıda Şerriye ve Evkaf Nezareti olan ve günümüzde ise Başbakanlığın ilgili kuruluşu olan Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün logosunda yazdığı üzere Anadolu' da ilk vakıf 1041 de Erzurum Pasinler'de bulunmuştur. Bu şu anlama gelmektedir Türkler İslamiyet'te girip Anadolu'yu yurt edinmeye başladıkları günden bu yana vakıf müessesesi varlığını bu topraklarda kendisini yer bulmuştur.

Genellikle vakıflar gayrimenkul vakıflara dayanmakla birlikte Osmanlı toplumunda menkul değerlere dayanan para vakıfları da geniş bir uygulama alanı bulmuştur.

Ancak nakit paraların vakfa konu olup olmayacağı hususu uzun yıllar tartışmalara neden olmuştur. Para vakıfları konusundaki ilk tartışmalar, mezhep imamları arasında olmuştur. İmam Muhammed ve İmam Ebu Yusuf, “Menkullerin

vakfının gayrimenkule bağı olacağını” kabul ederken, imam Züfer nakit para vakfını mutlak olarak caiz görür ve böyle bir finansman kaynağının kullanma usullerini ilk defa tespit eder. Bu tartışmalar Osmanlı İmparatorluğu döneminde de devam etmişse de bunun caiz olduğu başta Kanuninin Şeyhülislamı Ebussuud Efendi olmak üzere birçok ulema ve şeyhülislam tarafından ilan edilmiştir.

Vakıf paraların kullanımında nadir de olsa İslami prensiplere uymayan bazı uygulamaların olduğu da görülmüştür. Bu genelde mütevellilerin işi bilmeyişinden kaynaklandığını kabul etmek gerekir. Diğer yandan vakıfnamelerde yer alan bazı hukuki terimlerin yanlış yorumlanmasından da bu uygulamalarda etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Para vakıflarının paraları 1914’te bir bankada birleştirilme yoluna gidilmiş ve Evkaf Bankası adında bir banka kurulmuştur. Cumhuriyetin kurulmasıyla idareleri Vakıf Umum Müdürlüğü ne bırakılmış ve Vakıf Paralar Müdürlüğünde idare edilmiştir. 11 ocak 1954 tarihinde 6219 sayılı özel kanun’la sermaye olarak Vakıfbank konularak ömürlerini sürdürmektedirler.

Araştırmanın Amacı

Günümüzün en önemli sorunlarından birisi fikir sahibi bireylerin veya firmaların argelerinin finansal olarak desteklenmesidir. Araştırma ve geliştirme uzun vadeli bir yatırımlarıdır.

Risk Sermayesi iyi bir iş kurma fikrine, gerekli girişimcilik yeteneğine ve bilgisine sahip ancak iş kurmak için sermayesi olmayan girişimcilere, fikirlerini gerçeğe dönüştürmek için gerekli finansmanı sağlayan bir alternatif finansman yöntemidir. (www.kobinet.org.tr)

Vakıflar ise vakfedilen şeyin ya aynı olarak ya da gelirinden nakdi olarak bütün insanlığın yararına şart koşarak toplumun hizmetine sunulmasıdır. Tezimizin ikinci kısımda yer alan nakdin değerlendirilmesi gelir elde edilmesi şeklinde hizmetler vermiş olan, Osmanlıda sistemleşmiş olarak karşımıza çıkan para vakıflarıdır. Bu

sistemde vakıf paraları üç şekilde değerlendirilmiştir. Birincisi kar- zarar esasına dayanan emek sermaye ortaklığı tarzında bir şirket kurarak, ikincisi fakirlere ve tahsis edilen kimselere ticaret sermayesi olarak verilmesi yani kredi kullandırılması üçüncüsü ise parayı gelir getirmek üzere 3. şahıslara borç verilmesidir ki bu çok iyi açıklanması ve tartışılması gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Şöyle ki Tanzimat döneminde Evkaf Bankası Cumhuriyet döneminde Vakıflar Bankası şeklinde finans sisteminde yerini aldığı görülmektedir.

İşte bunlardan en önemlisi; şuan için İMKB de işlem gören ve Vakıfbank'ın iştiraklerinden biri olan, ülkemizde ilk risk sermayesi yatırımını yapan (www.kobinet.org.tr), Vakıf Risk Sermayesi Yatırım Ortaklığı A.Ş. risk sermayesi uygulamaları bağlamında araştırılacaktır.

Araştırmanın Önemi

Toplumlar ve bireyler her zaman gelişim ve değişim içindedir. Toplumumuzun geldiği noktada sermaye birikimi oluşmuş ve bu sermaye birikimlerini insanları yararına sarf etmek isteyen bireyleri vakıf kurmaya yönlendirmiştir. Bu vakıflar her dönemde devletin görevlerinden bazılarını (köprü, hastane) vb. yerine getirir olmuşlardır. Osmanlıda Kanun-i döneminde sistemleşen para vakıfları da zamanla önemli sermaye birikimine sahip kuruluşlar olmuşlardır. Tanzimat döneminde 1914 Evkaf Nezaretine bağlanarak kurumsallaşmış Evkaf Bankası adında önemli bir banka kurulmuş ve vakıf paralar idare edilmesi amaçlanmış fakat 1. dünya savaşı nedeniyle faaliyetine geçememiştir. Ancak Cumhuriyetle birlikte ise 1926'da Medeni Kanunun hükümlerine göre idare edilmeye başlanmıştır. 11 ocak 1954 tarihinde 6219 sayılı kanunla %75 sermayesi vakıflara ait Türkiye Vakıflar Bankası Türk Anonim Ortaklığı adı altında özel hukuk hükümlerine tabi bir banka kurulmuş ve günümüze intikal etmiştir.

Günümüzde kurumlar, şirketler ve insanlar ellerindeki fonları, gelir sağlamak amacı ile genellikle menkul değerlere yatırırlar. Fakat bu fonlardan belirli bir bölümünü de "yüksek risk yüksek kazanç" beklentisi içinde değerlendirmek eğilimindedirler Bunu şu an için İMKB işlem gören risk sermayesi yatırımlarına

yönelterek yapabilmeleri mümkündür.

Bankacılık sektörü içerisinde yer alan risk sermayesi şirketleri hisse senetlerini borsada işlem görmüş, 1993 yılında risk sermayesini teşvik etmek amacıyla bazı düzenlemeler yapılmış ve dönemin birçok banka bu fırsattan yararlanmak için risk sermayesi ortaklıkları kurmuşlardır. Ancak bu girişimlerden Vakıf Risk Sermayesi Şirketi hariç diğerlerinin girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Risk sermayesinin en önemli katkılarından birisi Ar-Ge gerektiren yazılım, bioteknoloji, kompozit malzeme ve makine imalat sektörleri öncelikli faaliyetlerini desteklenebilecek konuları ele almasıdır. Bunu Risk sermayesi şirketi eliyle sağlama ve burada ki riski halka açarak borsa yoluyla paylaşmayı sağlamaktadır.

Tarihimizde yer alan para vakıfları serüvenlerine Vakıfbank'ta ve onun şirketlerinde ortak olarak devam etmektedir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

1. Bu inceleme kütüphane, arşiv ve alan araştırması ile sınırlıdır.
2. Bu araştırma Vakıf Risk Sermayesi Yatırım Ortaklığı A.Ş.'yi kapsar.

Varsayımlar

1. Para Vakıflarının Osmanlıda varolduğu ve sistemleştiği varsayılmıştır.
2. Cumhuriyet kuruluşunda eksik olan sermaye birikimini karşıladığı varsayılmıştır.
3. Vakıfbank'ın kuruluş sermayesinin para vakıflarınca karşıladığı varsayılmıştır.
4. İlk özel bankamız İş Bankası'na kuruluşunda destek verdiği varsayılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. VAKIF KAVRAMI, TEŞKİLATI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1. Vakıf Nedir

Sözlük anlamıyla vakıf; hapsetmek, alıkoymak, bağlamak, durdurmak anlamlarına gelirken terim olarak; menfaati kullara olmak üzere bir malı kendi mülkünden çıkarıp Allah yolunda hapsetmek demektir (Yeğin, 1983, s.775) .

Vakıflar üzerinde çalışan, konuyla ilgili tetkiklerde bulunan bazı hukukçu ve araştırmacılar vakfı yorumlarken sosyal, kültürel ve ekonomik unsurları değerlendirerek çeşitli vakıf tanımları yapmışlardır.

Prof. Dr. Bahaettin Yediyıldız'a göre vakıf, 8.yy ortalarından 19.yy sonlarına kadar uzanan bir dönemde İslam memleketlerinin, özellikle Selçuklu ve Osmanlı zamanındaki Türk dünyasının sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında ehemmiyetli bir rol oynamış olan dini, hukuki ve sosyal bir müessesedir (Yediyıldız, 1994, s.19).

Prof. Dr. Bayram Kodaman'a göre vakıf, bir kişinin servetinin bir kısmını dini, hayri ve sosyal ihtiyaçların giderilmesi gibi mukaddes bir gaye uğruna ve Allah'a yakın olmak niyetiyle, bediyen tahsis etmek için yaptığı akittir. Diğer bir ifadeyle, şahsi servetin bir kısmından Allah'ın mülkiyetine, toplumun tasarrufuna verilen menkul veya gayri menkule vakıf denir (Kodaman, 1984, s.96).

M. Zeki Pakalın'a göre de vakıf; bir mülkü ammenin menfaatine ebedi olarak tahsis etmek demektir. (Pakalın; 1954, s.577). Bir başka ifadeye göre vakıf, kişinin taşınabilir veya taşınamaz malını kendi hükmünden çıkararak kendi tarafından belirtilen koşul ve hizmetlerin yerine getirilmesi için tüzel kişiliğe sahip bir kuruluş haline getirilmesidir (Çubukçu, I.VHK, s.21).

Klasik kaynaklarda ise vakfın tanımı şöyledir: “Vakıf menfaati ibadullaha ait olur

veçhile bir aynı, Cenab-ı Hakk'ın mülkü hükmünde olmak üzere temlik ve temellükten mahsus ve memnu kılmaktır (Ömer Hilmi, 1977. s.13). Tariften de anlaşıldığı gibi, vakıf, bir malı şahsi mülkiyetten çıkarmak suretiyle, alım-satıma ve mülkiyete konu olması mümkün olmayacak şekilde (Allah'ın mülkü hükmünde) insanların istifadesine tahsis etmektir. Burada kamu ve özel mülkiyet alanları dışında üçüncü bir mülkiyet kategorisi ortaya çıkmaktadır ki bu da tarifte Allah'ın mülkü olarak belirtilen vakıf mülkleridir (Özcan, 2003, s.1).

İslami açıdan bir vakıf, bir malı - esas itibariyle bir gayrimenkul mülkü – menfaati, kendisi veya geliri, hayri bir hizmetin örülmesine tahsis edilmek amacıyla ve bu hizmetin ebediyete kadar devamı niyetiyle, vakfeden kişinin mülkiyetinden özel mülkiyete (alım-satıma) konu olmaktan çıkararak, özel bir mülkiyet kategorisine aktarma ve kategoride tutma anlamına gelmektedir (Kozak, 1985, s.17).

Vakıf tesis eden kişiye vâkıf, vakfedilen mala mevkuf denir. Vakfı idâre edene mütevellî; mütevellîyi kontrol edene nâzır; vakıf yapan kişinin amaçlarını, şartlarını ihtiva eden, kurulacak vakfın nasıl yönetileceğine ilişkin esasları belirleyen ve mahkemenin tesciliyle birlikte vakfın vücut bulduğu vesikaya da vakfiye(vakıf senedi) adı verilir.

Herhangi bir şahıs tarafından vakıf kurulmak istendiğinde vakfın kuruluş senedi ve tüzüğü mahiyetinde bir vakfiye tanzim edilmekte ve vakfiyede vakfın kuruluş amacı, mal varlığı, bunlardan elde edilecek gelirin miktarı ve bunun öngörülen amaç doğrultusunda ne şekilde harcanacağı gibi hususlar ile vakfın idaresine dair esaslar düzenlenmektedir. Vasiyet yoluyla kurulan vakıflarda ise bu düzenlemelerin vasiyetname yoluyla yapıldığı görülmektedir (Kütükoğlu, 1994, s.359).

Bir vakfın bünyesinde genel olarak iki tür mal varlığı bulunmaktadır. Bunlar, arazi ile gayrimenkul (akarât-ı mevkûfe) veya para vakıflarında olduğu gibi menkul mallar gibi gelir getiren mallar ve vakfın amacına yönelik faaliyetlerinde kullanılan cami, medrese, şifahane gibi hizmet binalarıdır (müessesât-ı hayriyye). İlk kısımda yer alan mallar işletilerek bunlardan belli bir gelir elde edilmekte ve bu gelir vakfın

gayesine yönelik hizmetler için kullanılmaktadır (Akgündüz, 1988, s.209). Bu nedenle, vakıflar vasıtasıyla bir yandan ticarî faaliyetlerin altyapısı olan çarşı, han, dükkan gibi mekanlar oluşturulurken diğer taraftan da buralardan elde edilen gelirler ile eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik hizmetleri ile bayındırlık faaliyetlerinin finanse edildiği, dinî ve kültürel faaliyetlerin yürütülmesine yönelik imkanların hazırlandığı görülmektedir.

Vakıf şeklindeki mülkiyet anlayışının eski devirlerden itibaren bilindiği ve uygulandığı bilinmektedir. Ancak vakfın İslâm'ın ilk devirlerinden itibaren önem kazandığı ve sadaka verme, hayır yapma gibi birtakım prensiplerle desteklenerek cemiyet hayatında önemli fonksiyonlar icra eder hale geldiği görülmektedir. Osmanlı cemiyetinde ise vakıf müessesesi hem teorik açıdan hem de uygulamada bir hayli gelişmiş farklı alanlarda, değişik ve Osmanlı'ya özgü modeller ortaya çıkarmıştır (Akgündüz, 1988, s.401). Vakıf fikri çerçevesinde gelişen bu müesseseler, Osmanlı şehirlerinin kuruluş ve gelişmelerinde, günlük hayatın işleyişinde son derece etkin bir rol üstlenmişlerdir (Ülken, 1971, s.13)

Günümüzde ise batı toplumlarında da vakıfların benzer bir özelliğe sahip olduğu gözlenmektedir. Özellikle özel sektörün ilgi duymadığı ve kamu sektörünün yeterli olamadığı, kâr etme imkanı bulunmayan veya kâr marjlarının çok düşük olduğu kültürel faaliyetler, eğitim ve sağlık gibi sektörlerde ortaya çıkan boşluk, vakıflar tarafından doldurulmaktadır. Bu nedenle vakıflar "kâr amacı gütmeyen kuruluşlar (non-profit organizations)" veya "üçüncü sektör kuruluşları (third sector)" olarak kabul edilir hale gelmiştir (Baloğlu, 1996, s.10).

1.2. Vakfın Menşei

1.2.1. Eski Türkler'de Vakıf

Vakıf kavramıyla ilgili bilgiler, ilim adamlarını değişik kaynaklara götürmektedir. Vakıf müessesesini İslâmiyet'ten önceki Türklere kadar indiğini söyleyen görüşler de vardır. Türk Vakıfçılığının ilk yazılı vesikası olarak gösterilen Kral Hattusilis tarafından bir taş üzerine yazdırılan M.Ö. 1280-1290 tarihlerine ait

bir Hitit vakfiyesidir. Boğazköy kazılarında elde edilen bu tablet İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin Eski Şark eserleri kısmında 2026 numarada kayıtlıdır (Kunter, 1938, s.117).

Kanıt olarak kabul edilen diğer eski Türk vakfiyesi de 12.yy.'da hüküm süren Uygur Türklerine ait olup Doğu Türkistan'ın Turfan kasabasında bez üzerine yazılmıştır. Bu vakfiye Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde mevcuttur.

1.2.2. Roma ve Bizans'ta Vakıf

Vakfın geçmişiyle ilgili önemli kaynaklardan biri de Roma ve Bizans Hukuku'dur. Bunlardan Roma Hukuku zayıf bir ihtimal görünürken,- Bizans Hukuk'u nazariyesi şarkiyatçılar tarafından güçlü bir şekilde savunulmaktadır.

İtalyan hukukçusu Gatteschi 'ye göre İslâm, vakıf müessesesini, eskiden Roma'ya tâbi olan topraklardaki yerli halktan iktibas ve taklit etmiştir. Vakıf müessesesinin tâbi olduğu hukukî şartlar, Roma Hukukundaki res sacroe(veya propriates socra)lerin tâbi bulunduğu şartlardan alınmıştır(Köprülü; 1954, s.503).

Morand ise vakıf hakkındaki geniş makalesinde bu kurum hakkında özetle şu görüşü savunur: “İlk müslümanlarda hayır müesseseleri kurma fikri vardı. Kendi geleneklerine aykırı gelen bazı hükümlerden kurtulmak için, dinî ahkâma aykırı düşmeyen bir formüle yöneldiler. Böylece Doğu Roma İmparatorluğu'nun Roma Hukuku'ndan esinlendiler(Kayaoğlu; 1976, s.54).

Vakfın menşe'i nazariyesini Roma Hukuku'na dayandıramayan bazı şarkiyatçılar bu defa vakfın çıkış noktasını Bizans Hukuku'nda aramaya başlamışlardır. Esasen Fuad Köprülü İslâm vakfının menşe'ini açıklarken bunun eski Roma Hukuku'ndan değil, Bizans Hukuku'ndan esinlenilerek geliştiğinden ısrarla bahseder (Köprülü; 1992, s.1-37).

Vakıf müessesesinin Bizans Hukuku'na dayandığı görüşünü Ebul'ulâ Mardin hararetle tenkit etmektedir. Yazara göre vakıf usulü Garp Hukuku'nda ancak 18.

asırda çıkan medeni kanunlarda yer almıştır (Öztürk; 1995,s.34-35).

1.2.3.Cahiliye Devrinde Vakıf

İslamiyetten önceki Arap toplumunda vakıf müessesesinin mevcut olup olmadığı tartışılmıştır. İslâm öncesi Araplarda dinî kurumların bazı hizmetlerine, bazı malların tahsis edildiği görülmüştür (Kayaoğlu; 1976, s.50-51).

Hac mevsimi ve bayramların ilk üç gününde fakirlerin doyurulmuş olması; Kabe binasının ve civarının oldukça eski bir devirden beri ibadete tahsis olunması, idarî tarzının siyasi iktidardan belirli ölçüde bağımsız bulunması vakıf düşüncesiyle örtüşmektedir. Öneminin çok daha fazla artmasına rağmen kaynak sıkıntısı yüzünden bu devir hâlen karanlıktır. Ancak bu konu hakkında cahiliye devrine en yakın bir İslâm bilgini olan İmam-ı Şâfi (1 50/767-204/819) "Benim bildiğime göre cahiliye devrinde islâmî maksat ve gaye ile vakıf hareketi olmayıp, vakıf ancak İslâmla başlamıştır." demekle kesin bir yargıya varmanın güç olacağını vurgulamıştır (Öztürk; 1995, s.39).

1.2.4. İslam'da Vakıf

Vakıfların sitemleşirken dini duygular mozaiginden etkilenererek ortaya çıktığı kanaati yaygındır. Burada vakfın başlangıcı hakkında tam ve kesin bir tarih göstermeye imkân yoktur. İslâmda ilk vakıf İbrahim (as) tarafından Kabe-i Muazzama'nın vakfedilmesiyle başlar (Köprülü, 1992, s. 1-9). Ancak İslâm'ın doğuşundan önce İslami Maksat ve gaye ile vakıf hareketinin olmadığını söyleyen İmam-ı Şafii, vakfın ancak İslam'la başladığını söylemektedir(Kayaoğlu; 1976, s.51). Dinleri ve inançları ayrı da olsa bütün milletlerde vakıf manasını taşıyan birtakım uygulamaları görmek mümkündür. İslamiyet'ten önce bazı milletlerde vakıf müessesesine rastlanıyorsa da tam anlamıyla hayır ve sevap amacıyla yapılan vakıfların İslamiyet'le ortaya çıktığını söylenebilir.

Vakfın menşei üzerine Şarkiyatçılara karşılık İslâm bilginleri, vakfi doğrudan doğruya İslama dayandırma çabası içine girmişler ve bu konuda ayet ve hadislerden

faaydalanmışlardır. Kur'an'da vakıf ve onun anlamdaşı habs kelimeleri bulunmamasına rağmen, hukukçular ve İslâm bilginleri bu fikre, cemiyetin hem manevi hem de maddi hayatına yön veren bir sistem olarak İslâmın mü'-minlerin zihnine birlik, dayanışma ve yardımlaşma duygusunu işleyen prensipler ortaya koymasını nazarı dikkate alarak varırlar (Yediyıldız; 2003, s.154).

Vakfin İslâmi menş'e'i den geldiğini müdafaa edenler, şüphesiz Hz. Peygamber'in hadislerinden de faydalanmaktadırlar. Hemen hemen bütün vakfiyelerde de zikredilen hadislerden, vakfin gelişmesinde etkili olduğu ileri sürülebilecek o en meşhuru şudur;"Bir insan öldüğünde,ameli('nin sevabı) kesilir. Defter-i a'mâli kapanır. Yalnız:1.Sadaka-i cariyesi, 2. İlmî bir eseri,3. Kendine duâ eden hayırlı bir evlâdı olan kimsenin defter-i a'mâli kapanmaz(Riyâzü's-sâlihîn,III, 1412).Bu hadisteki sadaka-i câriye mefhumu ile vakfin kastedildiği ileri sürülmektedir (Yediyıldız; 1982, s.155).

Vakıf müessesesinin teorik temellerini attığı düşünülen Hz. Peygamber bizzat kendisi yaptığı vakıflarla bu müessesenin fiili uygulamasında da öncülük etmiştir.

Başta Buhari olmak üzere birçok hadisçi tarafından kabul edilen bir başka hadiste "Hz. Peygamber, vefatından sonra tereke olarak beyaz bir katır, bir silah ve yolculara vakfettiği (sadaka) Fedek ve Hayberdeki arazisinden başka bir mal bırakmamıştır." denilmektedir (Bilmen; 1951, s.304; Kazıcı; 1994, s.49).

Bu konudaki bir diğer örnek, Hz. Ayşe'den nakledilmektedir. Buna göre Hz. Peygamber Medine'deki yedi parça mülkünü (sadaka) vakfetmiştir. Bu vakfedilen yedi parça mülk şunlardır: A'raf Safiye, Dellal, Müseyyeb, Birka, Hisna ve Meşrebe. Bir Yahudi kabilesi olan Nadiroğullarından Muhayrik isimli bir şahıs, vefat edersen bütün mallarım Hz. Muhammed'e ait olsun, istediği hayra sarf etsin demiştir. Daha sonra bu şahıs vefat edince söz konusu mallar Hz. Peygamber'e kalmış ve Hz. Peygamber de bir görüşe göre bu malları Abdülmuttalip ve Haşimoğulları'na ve bir başka görüşe göre ise İslâm'ın ve Müslümanların acil ihtiyaçlarına vakfetmiştir. İslâm'da ilk vakıf budur. Medineli Müslümanlar (Ensar) bu kanaattedir(Akgündüz; 1988, s. 16-17; Öztürk; 1995, s.46).

1.2.5. Vakfın Tarihi Gelişimi

1.2.5.1. Müslüman Araplar'da Vakıf

Müslüman Araplar'da kendi vakfına bizzat nezaret edenlerin ilki Hz. Ömer'dir(13/634-23/644).Peygamberimizin(a.s.) vefatından sonra vakfettikleri Fedek bahçesine umumi olarak nezaret edenlerin ilki de Hz.Ebubekir (11/632-13/634)'dir (Öztürk; 1995, s.55).

1.2.5.1.1. Sahabe Vakıfları

Sahabe vakıfları konusunda en meşhur kaynak Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'ın naklettiği hadistir. Hz. Ömer ganimet taksimi sonucu Hayber'de elde ettiği araziye ne yapması gerektiğini Hz. Peygamber'e sormuş. Hz Peygamber'in “İstersen aynını hapset (vakfet), semere ve menfaatini de fakirlere tasadduk et.” buyurması üzerine, Hz. Ömer de aslı satılmamak, bağışlanmamak ve mirasla intikal etmemek şartıyla fakirlere, yakın hısımlarına, miskinlere, yolda kalanlara, Allah yolunda gazilere ve azatlık anlaşması yapmış kölelere vakfetmiştir. Bunu yazdığı bir vakfiye ile belgelemiştir. Kızı Hafsa'ya ve sonra da nesline teslim ve vasiyet etmiştir. Hz. Ömer'in bu vakfiyesi İslam tarihinin ilk yazılı vakfiyesi olarak bilinmektedir (Bilmen, 1951, s.304; Akgündüz; 1988, s.18).

Sahabe vakıfları konusunda birçok örnek vardır. Örnek olması açısından bunlardan bazıları şunlardır:

- Hz. Halid'in zırh ve atlarını vakfetmesiyle ilgili sağlam nakiller mevcuttur. Hz. Halid'in zırhı ve atlarını vakfetmesi ve Hz. Peygamberin bunu tasvip etmesi,
- Hz. Peygamber Medine'ye gelince Neccar Oğullarından bir evi satın almak istemesi ve onların söz konusu yeri Allah için vakfetmeleri,
- Hz. Ali Yenbu'da bir arazisini bizzat kazmış, orada su bulunca, derhal şöyle

yazmıştır:“Bu müminlerin emiri ve Allah’ın kulu Ali’nin vakıfnamesidir. Burayı, Medine’nin yoksulları için, satılmamak, bağışlanmamak ve intikal etmemek üzere, sadaka kıldım. Oğullarım Hasan ve Hüseyin muhtaç olurlarsa, gelirinden onlar yararlansınlar.”

- Hz. Peygamber’in Medine’ye gelip Rume kuyusu dışında başka bir tatlı su bulamayınca “Cennetteki karşılık olmak üzere bu kuyuyu kim satın alacak.” demesi üzerine Hz Osman’ın hemen satın alıp vakfetmesi v.b. birçok vakıf sahabe vakıflarına örnek teşkil etmektedir.

- Hz. Ömer, Osman, Ebu Talha, Sa’d (r.a), Peygamber (as)’ın irşad ve tavsiyeleri üzerine Resul-i Ekrem’in huzurunda; Hz. Ebu Bekir, Ali, Zübeyr, Sai’d, Enes, Hakim b. Huzzam, Amr İb’nül-As (ra)’da Peygamber’in (as) irtihalinden sonra hayırlı vakıf yapmış sahabelerden bazılarıdır (Akgündüz; 1988, s.20).

1.2.5.1.2. Emevi ve Abbasiler Devrinde Vakıf

Emevi hükümdarları zamanında vakıf müessesesi genişlemiş ve dinî, hayrî gayesinden de inhiraf ederek o perde altında İslâm dininin mirasa ait hükümlerini değiştirecek bir mahiyet almıştır. Bu nedenle Emeviler devrinde vakıf müessesesi büyük bir değişiklik göstermiştir denilebilir. Emevi halifelerinden Abdülmelik oğlu Velit (670-715) 88/706 tarihinde başkent Şam’da yaptırılan Ümeyye Camii’ne ilk defa köy ve mezraalar tahsis etmiş, bu tahsis edilen malların idaresi için camiin inşasında bina emini olan Vakid’ül Kureyş’i inşaatın tamamlanmasından sonra nazır olarak tâyin edilmiştir (VD; 1973, s.2).

Abbasiler devrinde ise Emevilerin takip ettikleri siyaset aynen uygulanmış ve vakıf müessesesinin hukukî mahiyeti Ebu Yusuf tarafından geniş ve müsait bir şekilde tespit edilmiştir(Öztürk; 1995, s.55). Böylece vakıf müessesesinin İslâm dünyasının her köşesine süratle yayıldığını söyleyebiliriz.

1.2.5.2. Müslüman Türklerde Vakıf

1.2.5.2.1. Selçuklularda Vakıf

Bugün Selçuklu vakıfları ile ilgili bilgilerimizin kaynağı taş üzerine yazılmış yazılar (kitâbeler) ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki vakfiyelerdir (Kayaoğlu; 1985, s.22).

Abbâsiler devrinde İslâm camiasının muhtelif siyasi parçalara ayrılması ve nihayet Büyük Selçuk İmparatorluğu'nun kurulmasıyla şark Müslümanlığının Türklerin hegemonyası altına girmesi, vakıf müessesesinin bir kat daha gelişmesine sebep olmuştur (Köprülü; 1972, s.13). Abbâsilerden İslâm dünyasının bayraktarlığını alan Türkler, Selçuklu kimliği altında diğer İslâmî müesseselerde olduğu gibi Vakıf müessesesini de geliştirip bugünlere intikal ettirmeyi başarmışlardır.

Anadolu Selçuklularında sosyal ve iktisadî refah 13. yüzyıl başlarında Keykavus ve I. Keykubad zamanlarında zirveye ulaşmıştı. Bu yüzden 13. yüzyıl Ortaçağ Avrupa yazarları Türkiye'yi efsanevi zenginlikler diyarı olarak göstermişlerdir. Gelir dağılımındaki adaletin göstergesi oldukça güçlü bir orta tabakanın varlığıdır. Bu kesim de ahilerin teşkilatlandıkları esnaf birlikleri ile ikta sistemi içerisinde yer alan sipahi ve köylülerden oluşan halktır (Turan; 1971, s.399).

Geleneksel olarak servet ve mülkiyetin yaygınlaştırılması politikası izlendiği ve halkın temel ihtiyaçlarının karşılanmasını bir görev sayan vakıflar, sosyal refahı arttırmaya yönelik birçok yatırım yapmaktaydı. Ne Selçuklulardan ne de klasik Osmanlı döneminden günümüze ciddi bir saray kalmamakla birlikte halen kullanılan camiler, medreseler, kervansaraylar, imaretler, kütüphaneler, köprüler, su yolları gibi yapılar buna bir delil sayılır (Turan; 1980, s.358).

Selçuklular sosyal ve iktisadî refahı artırıcı yatırımları, İslâmî geleneğe bağlı olarak vakıflar kanalıyla yapmışlardır. Bu kurum Moğolların ilk zamanlarında zayıf bir duruma düşmüş fakat Moğolların Müslüman olmasından sonra eski önemini kazanmıştır. Ancak 1277'den 1318 yılındaki yıkılışa kadar iktisadî ve sosyal hayat çöküş dönemi yaşamıştır (Köprülü; 1972, s.102).

1.2.5.2.2. Osmanlılarda Vakıf Müessesesi

Osmanlı Devleti'nde daha ilk beyler zamanında başlayan ve devletin siyasî ve malî kudretinin inkişafıyla mütenasip olarak artan vakıfların idare ve murakabe sistemi, İlhanlılarda, Anadolu Selçuklularında ve onların yerine geçen diğer Beyliklerde mevcut usulden farklı değildir Köprülü; 1972, s.22).

Ancak sonraları vakıf Osmanlı için oldukça önemli bir yere sahip olacaktır. Öyle ki, Devlet mülkiyeti (mirî mülkiyet) ve özel mülkiyet yanında üçüncü bir kategori oluşturan vakıflar, idarî ve malî açıdan bağımsız kurumlar olarak Osmanlı şehirleri için gerekli altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesi ve cemiyetin ihtiyaç duyduğu temel hizmetlerin yürütülmesinde önemli bir fonksiyon icra edeceklerdir.

Vakıf sistemi Osmanlı iskân siyasetini kolaylaştıran önemli unsurlardan biridir. Evrensel bir siyaset takip eden Osmanlı Sultanları, bilhassa kuruluş devrinde, ülkenin geleceğini emniyet altına almaya çalışmıştır. Örneğin Orhan Gazi, İznik'in fethinden sonra mükemmel bir medrese kurarak.-bu ilk Osmanlı medresesidir-bu tesisin idaresine yetecek kadar gelir getirebilecek gayr-i menkul vakfettiği bilinmektedir.

Osmanlılarda pâdişâhlar ve diğer vâkıflar, vakıflarının mütevelliliğini evlatlarına ve nezâretini de sadrazamlık, şeyhülislâmlık, dârüssaade ağalığı ve İstanbul kadılığı gibi büyük ricale verdiklerinden bu nezâretlerin birer müfettişi olurlar ve sorumlu olduğu vakıfların her türlü işleri ve hesaplarıyla meşgul olurlardı (Yediyıldız, 2003,s.162).

Örneğin; Fatih, I. Selim ve Kanuni Sultan Süleyman vakıflarının idaresi sadrâzamlara ve 2.Bayezid ve 1. Ahmed vakıflarının idaresi ise şeyhülislâmlara aittir. Bu durum, birtakım değişiklikler olmasına rağmen, II.Mahmud zamanına kadar devam etmiştir.1809 yılında Vakıflar, Darphâne-i Amire Nezâreti'ne, 1826'da ise Evkaf-ı Hümayûn Nezâreti'ne bağlanmıştır. Cumhuriyet Döneminde, TBMM Hükümetince Şer'iyye ve Evkaf Nezâreti'ne daha sonra, 3 Mart 1920 tarihli bir kanunla Başvekâlet'e bağlı umum müdürlük haline dönüştürülmüş, 22 Şubat 1926 ve

5 Haziran 1935 tarihlerinde çıkarılan kanunlarla birtakım hukukî düzenlemeler yapılarak vakıflar bugünkü durumuna getirilmiştir(Köprülü; 1942, s.15).

Osmanlı ülkelerinde vakıf geleneği, şehirlere ve kazalara her biri bir sanat şaheseri olan sağlık, kültür, sosyal yardım ve kamu hizmeti yapan kurumlar kazandırmaya yol açmış; dil; mezhep ve ırk farkı gözetmeden her muhtaca yararlanma olanakları sağlamak suretiyle toplumda sosyal adalet duygusu ve barışı gerçekleştirmede yardımcı olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun altı yüz yılı aşan ömrü içerisinde vakıf sisteminin toplum hayatında oynadığı rol çok önemlidir. İmparatorluğun kuruluşundan, 20 yy. Türkiye Cumhuriyeti Devleti inkılâbına kadar, toplum hayatının her safhasında ve her sahasında vakfın, vazgeçilmez bir unsur olduğu görülür.

Selçuklu İmparatorluğu yıkıldıktan sonra onun vârisi olan muhtelif sülaleler maddî kudretleri ölçüsünde aynı durumu devam ettirmekten geri kalmadılar, Harzemşahlar, Atabekler, Eyyubîler, Mısır, Suriye, Memlûk İmparatorluğu, Anadolu Selçukluları hâkim oldukları sahalarda vakıf müessesesini büyük ölçüde geliştirdiler. Moğol istilasının bir süre bu gelişmeyi durdurduğu görülmüş ise de Sonradan Moğol prenslerinin Müslümanlığı kabul etmesi üzerine vakıf müessesesi önemini yeniden kazanmış, gelişimini en yüksek düzeye çıkarmıştır. Osmanlılar da mektep, medrese, dâru'l-hadis, dâru'l-kurrâ vakıfları kurarak eğitim sahasında; cami-i şerif, mescid, zaviye ve tekke vakıfları kurarak dinî sahada; şifahâne, bimâristan vakıfları kurarak sağlık sahasında; köprü, kaldırım, menzil vakıfları kurarak ulaşım sahasında; han, hamam ve imaret vakıfları kurarak da diğer hayrî alanlarda olmak üzere genel anlamda hizmet mekanizmasını daima işler vaziyette tutmuşlardır.

Vakıfların Osmanlı cemiyetinde bu derece önemli bir müessese haline gelmesi tesadüfî değildir. Osmanlılar kendilerinden önceki vakıf geleneğini devam ettirmekle kalmamış, bu nevi müesseseler özellikle idareci kesim tarafından geniş bir şekilde desteklenmiştir. Vakıfların önemli bir kısmının askerî zümre mensuplarının kurulmuş olması, bunun bir politika olarak benimsendiğini ve teşvik edildiğini göstermektedir (Özcan, 2003, s.3).

Orhan Gazi'den itibaren tüm Osmanlı padişahları, vezirleri, emirleri, zengin tebaa, en mütevazı sahalarda pek çok vakıf şeklinde medreseler, kütüphaneler gibi ilim ve tahsil müesseseleri; hastaneler, hanlar, hamamlar ve kervansaraylar gibi sağlık ve içtimai yardım müesseseleri; su tesisatı, zarif çeşmeler, sebiller, köprüler, yollar gibi bayındırlık eserleri vücuda getirmişler; bunların estetik görünümüne de önem vererek güzel sanatlara hizmet etmişlerdir (Kozak; 1985, s.30-36).

Bazı hükümdarlar bugün birçoğu devlet vazifelerinden olan bayındırlık hizmetlerini devlet reisi sıfatıyla değil, hayırsever bir fert olarak ve vakıf suretiyle vücuda getirmişlerdir. Ayrıca sadece vakıf yapmakla kalmamış, başkaları tarafından yapılan vakıflara da maddi ve manevi yardımcı olmuşlardır. Bunlara ilaveten aşevi, deniz feneri, çamaşırlık, mezarlık yapılması, spor meydanları ve teşkilatı meydana getirilmesi, Van Gölü'nde gemi işletilmesi gibi kamu hizmetleri gören vakıflar ile öksüz kızlara çeyiz verilmesi, müflis olarak hapsedilenlerin tahliyesi, köy ahalisinin ihtiyaçlarına elbise verilmesi, mahalleler ve köyler mükellefiyetine yardım edilmesi, kale ve istihkamlara ve donanmaya yardımda bulunulması, askerin teçhizi ve meyve yedirilmesi, yetimler ve dul kadın ve muhtaçlara yardım edilmesi, çocukların baharda açık havada gezdirilmesi, okul öğrencilerine gıda, elbise, öğretim malzemesi ve gezinti gideri tahsisi, yoksul çocukları ile dullara ve yoksul yaşlılara elbise ve zahire verilmesi, hasta annelerin çocuklarının emzirilmesi, yoksul ve kimsesizlerin cenazelerinin kaldırılması, bayramlarda çocukların ve yoksulların sevindirilmesi, yola tükürenlerin tükürüklerinin külle kapatılması, hayvanlara gıda ve su verilmesi vs. gibi birçok sosyal yardımlaşma vakıfları da mevcuttur (Kozak; 1985, s.30-36; Keskinoglu; 1988, s.85).

Osmanlılar, fethettikleri yerlerdeki vakıflara dokunmamış, eskiden beri vakfın şartı ne ise ona riayet etmişlerdir. Nitekim pek çok vakfiye ve vesika, Osmanlı sultanları tarafından fethedilmeden önce Müslüman hükümdarların idaresinde bulunan vilayetlerdeki Osmanlı öncesi vakıfların şartlarına, bu yeni idarecilere aynen riayet edildiğini göstermektedir (Köprülü; 1992, s.22; Selçuk; 1984, s.21). Hatta padişahlar bile vakıfların statülerini değiştirmek, haklarını azaltmak ve memurlarını değiştirmek hususunda kendilerini yetkili görmemişlerdir (Barkan; 1942, s.358).

16. yüzyılın başlarında vakıfla ilgili bir eser telif eden Kirmastîzâde (ö. 906/1500), eserinde zenginlerin zekât vermekten kaçındıklarını ve devletin malî durumunun zayıf olmasından dolayı vakıfların ehemmiyetini vurgulamaktadır. Özellikle bu tarihlerden itibaren vakıfların hem sayı olarak arttıkları hem de faaliyet alanlarının bir hayli genişlediği görülmektedir. 16. yüzyılda ve 17. yüzyılın başlarında İstanbul sur içi (Mahmiye-i İstanbul) için yapılan 3 ayrı vakıf tahriri incelendiğinde ortaya çıkan gelişme daha iyi görülmektedir. 927-953/1520-1546 yıllarını kapsayan tahrir defterinde, önceki defterden devreden, yani 927/1520 yılından önce kurulmuş olan vakıf sayısı 1163 iken bu dönemde kurulan vakıf sayısı 1268 olarak tespit edilmiştir. Bir sonraki tahrir defterinde eski defterden devreden vakıfların sayısı 1594 ve 953-986/1546-1578 yıllarında kurulanların sayısı 1193'tür. 986-1005/1578-1596 yıllarına ait defterde ise, önceki dönemden devreden vakıfların sayısı 2773 iken, bu dönemde kurulanların sayısı 407'dir. Bu vakıflar içinde para vakıflarının da önemli bir yer tuttuğu görülmektedir (Barkan ve Ayverdi; 1970, s. 8).

Zamanla yapılan teşvikler ve idareci kesimin geniş katılımıyla bir hayli yaygınlaşan vakıfların malî sistem içinde önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. Vakıfların özellikle iktisadî hayatın gerek duyduğu altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesinde ve hizmet amaçlı kurumların oluşturulmasında da merkezi bir rol üstlendiği anlaşılmaktadır.

Vakfî kim kurarsa kursun, bütün vakıf malları vergiden muaf tutulmuştur. Zira toplum anlayışının geliştirilmiş olduğu bir devletten, vakıf mallarından vergi almayarak toplum adına büyük meblağlara ulaşan vergi gelirlerinden vazgeçmesi beklenir. Kastamonu ve civarındaki vilayetlerde (Batı Anadolu Eyaletleri), 1530–1540 yılları arasındaki tarihlere göre, genel gelirin %17'si, Karaman vilayetinde %14'ü, Rum vilayetinde %15.7'si, Halep ve Şam eyaletlerinde %14'ü, Zülkadiriye'de %5 ve Rumeli'de %5.4'ü padişahlar ve ileri gelen devlet adamları tarafından yaptırılan vakıflara sarf edilmiştir. Örnek teşkil etmesi açısından rakam verecek olursak sadece Rumeli vilayetinin genel geliri, 187–319–348 akçe idi ve bunun 10–209–192 akçesi vakıfların elinde olduğu bilinmektedir (Sevinç; 1978, s. 107).

16. yüzyıl başlarında, Osmanlı ekonomisinde topraklarının %20'sinin vakıf sistemi içerisinde olduğu görülmektedir. Binalardan, para vakıflarından ve diğer vakıflardan elde edilen gelirler buna dâhil değildir. Bu oranlar, toprakların bir kısmı özel mülk haline geldiğinden zaman içerisinde yükselmiş olmalıdır (Tabakoğlu; 1994, s.203)..

Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyıldaki durumuna baktığımızda sağlık, eğitim, belediye hizmetleri gibi kamu hizmetlerinin neredeyse tümü ile diğer hayri hizmetlerin tamamı vakıflar tarafından görülmektedir (Yalçıntaş; 1993, s.53).

Zamanla Osmanlı Devleti'nde, vakıflar o kadar çoğalmıştır ki tımarlı süvari sayısı bu yüzden gittikçe azalmaya başlamıştır. Bu da sefer esnasında ihtiyaç duyulan sipahinin zamanla yok olması anlamına gelmektedir. Bu amaçla Fatih Sultan Mehmet Han, asker sıkıntısını gidermek için birçok vakfı yürürlükten kaldırmak zorunda kalmıştır (İnalcık; 1947, s.702-703). O günün şartlarında böyle bir çareye başvurmak gerektiği anlaşılabilir bir durumdur.

18. asırda bugünkü Türkiye sınırları içinde, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden tespit edilen rakamlara göre 6000 dolayında vakıf bulunmaktadır (Yediyıldız; 1940, s. 156; Halaçoğlu; 1991, s.139).

Osmanlı İmparatorluğu Yükselme devrinde pek büyük bir inkişafa mazhar olan vakıflar sayesinde toplum refah içinde yaşamıştır. Örneğin bir kişinin vakıf bir evde doğduğu, vakıf beşikte uyuduğu, vakıf mallarından yediği, vakıf kitaplarından okuduğu, vakıf bir mektepte hocalık ettiği, vakıf idaresinden ücretini aldığı ve öldüğü zaman kendisi vakıf bir tabuta konularak vakıf bir mezarlığa gömüldüğü gibi bir örnek vakfın faaliyetlerini daha iyi ifade etmektedir (Kazıcı, 1994, s.14). Böylece hayatın bütün ihtiyaçlarının vakıf mallarla temininin mümkün olduğu görülmektedir.

Osmanlı'da vakıf bir sosyal sigorta kurumudur. Hatta ondan da ilerdedir; çünkü bugünkü sosyal güvenlik sistemi kendisine bağlı olarak bir müddet çalıştıktan ve belli bir miktar prim yatırdıktan sonra hizmet verir. Ancak vakıflar için böyle bir şey söz konusu değildir. Ziya Kazıcı'nın "Ben Osmanlı vakıflarının el atmadığı bir konu

bilmiyorum.” ifadesi Osmanlı vakıflarını özlü bir şekilde açıklamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu için sosyal güvenliğin ötesinde, eşitçiliğe varan bir toplumculuktan söz etmek mümkündür (Sevinç; 1978, s. 111). Hatta günümüzde de Osmanlı mirası vakıfları (mazbut) yöneten Vakıflar Genel Müdürlüğü 2007 yılı sonu itibariyle 5000 kişiye maaş vermektedir.

1.2.5.2.2.1. Osmanlı Ekonomisinde Vakıfların Yeri

Osmanlı sistemi siyasî, dinî ve ideolojik anlamlarda merkezî; idarî, iktisadî ve malî anlamlarda da mahallî özellikler taşımaktadır. Devlet malî yapıyı kurmak için öncelikle sayımlarla ülkenin gelir kaynaklarını tespit eder. Bu aynı zamanda kayıtlı ekonomi demektir. Bu sayımlar öncelikle devletin tımar kesimini teşkilatlandırır. Sonra nakdî kesimi oluşturan merkez maliyesi ve nihayet vakıflar kayda geçer. İşte bu üç kesim, merkez maliyesi, tımar sistemi ve vakıflar, Osmanlı malî teşkilâtını oluşturmaktadır. Bir başka açıdan ülkenin 'gayr-i safî millî hasıla'sının önemli bir kısmı bu üç kesim tarafından oluşturulmuştur.

Osmanlı vakıf sistemi özerk ve demokratik bir 'sivil toplum' sistemi olmakla birlikte devletin denetiminin dışında değildir. Nezaret kurumu bu denetimi sağlamaktadır. Özellikle büyük vakıflar sadrazam, şeyhülislam, başdefterdar, kadı, enderun, daru's-saade ve babü's-saade ağaları, iç hazinedarbaşı, nakibu'l-eşraf gibi devlet görevlilerinin nezareti altındadır (Vakıf Sempozyumu Kitabı; 2003, s.26).

18. yüzyılda vakıf kurucularının % 80-90'ının askerî zümre mensupları, % 10-20 kadarının ise reaya olduğu görülmektedir. Yine devşirme sisteminin bir sonucu olarak aynı yüzyılda büyük vakıfların % 14'ü köle asıllılar tarafından kurulmuştur (Yediyıldız, 1982, s.146-162). Bu vakıflardan bir kısmı padişah ve vezirlere ait olan büyük vakıflardır. Bunların bazı idarî-malî muafiyetleri vardır. Bu tür vakıfların gelirlerine devlet memurlarının müdahaleye yetkileri olmadığı gibi bir mülkname ile tespit edilen varidattan başka bir gelirin oluşup oluşmadığı da teftiş edilemediği bilinmektedir. Bu tür vakıflara avarız toplamak için de müdahale edilemediği görülmektedir. Vakıf topraklarda çalışan köylüler de bu vergilerden muaftlardı; hatta

adlî hükümlerin uygulanmasının da vakıf mütevellisinin bilgisi altında olabildiği görülmüştür (Yediyıldız; 1982, s. 172).

Vakıflar bazı mütekait ve duacıların vazife deneni maaşlarını ödemekle yükümlüdür. Vakıf reayası da bazı avarız vergilerine tâbidir. Bu gibi işlemler sayesinde merkezin yükü hafiflemektedir.

1713'lerde İstanbul, Edirne ve Bursa gibi şehirlerdeki birçok vakfın Evkaf muhasebesi adıyla bağımsız bir kalem oluşturduğu kaynaklarda tespit edilmiştir. Ancak vakıflar 1826'da Evkaf Nezareti kuruluncaya kadar nazır ve mütevelliler vasıtasıyla idare edilmiştir. Bu tarihte tahsisat kabilinden vakıflar Maliye hazinesi tarafından zaptedilmiş ve hazine ile kolay ilgi kurulamayan vakıflar için de söz konusu nezaret kurulmuştur. Bu dönemde Avrupalıların Osmanlı topraklarında serbest dolaşım, mülk sahibi olma gibi istekleri olmuştur. Evkaf Nezareti'nin kurulması ile yabancıların Osmanlı topraklarındaki bu istekleri arasında bağ kurulmaktadır. Tanzimat, tımar sistemini ortadan kaldırmış; dolayısıyla mîrî topraklara müdahale kolaylaşmıştır. Fakat vakıflar özerktir ve devletin bunlara müdahalesi pek mümkün değildir. Avrupalılar Paris, Londra ve Berlin kongrelerinde bu hususu belirtmişlerdir (Vakıf Sempozyumu Kitabı; 2003, s.26).

Bir başka açıdan 19. yüzyıl başlarında çok dağınık ve karışık görünüm arz eden vakıfların Evkaf Nezareti şemsiyesi altında birleştirilmesi belli bir düzen sağlamıştır. Ancak vakıf gelirlerinin vakfiyelerde belirtilen yerlere sarf edilmeyip merkezî hazineye aktarılması vakıfları ve personelini daha kötü duruma düşürmüştür (İbşirti; 1990, s.48-56).

Batılılaşma süreci içinde vakıflar bir yandan genişlerlerken bir yandan da tesir ve nüfuzlarını kaybetmeye başlamışlardır. Vakıfların merkezî hazine ve tımar sistemi aleyhine genişlemesini onaylamak mümkün değildir. Buna rağmen bu sistem taşınmazların Müslümanların elinden çıkmasını zorlaştırmış ve sömürgecilerin kolonizasyon siyasetlerine engel olmuştur (Köprülü; 1983, s.391).

Vakıfların oluşmasında şahsî ve ailevî düşüncelerin ve servetin, müsadereden

korunması amacının önemli olduğu görüşü vardır (Köprülü, 1983, s.395). Ancak bunun çok geçerli bir görüş olarak kabul edilmesi pek de olası değildir. Çünkü amaç servetleri müsadereeden kurtarmak ve aileye gelir bırakmak olsaydı hayır eserleri yerine, gelir getiren eserlerin daha çok yapılması gerektiği düşünülmektedir.

Tanzimat, tımar gibi vakıf sistemini de bertaraf etmeye çalışmıştır. Aslında vakıfların kötü durumları ve ıslahat teşebbüslerine direnmeleri, aleyhlerindeki telakkilerin yerleşmesine fırsat vermemiştir. Bu telakkilerin başında bu kurumun sosyal güvenlik fonksiyonlarından dolayı teşebbüs şevkini zayıflattığı ve kapitalist oluşumu engellediği görüşleri gelmektedir. Oysa bugün çağdaş bütçelerin önemli gider kalemlerinden birini oluşturan eğitim, bayındırlık, sağlık ve sosyal yardım gibi yatırım harcamalarının çoğunun vakıflar tarafından yapıldığını belirtmek gerekir ki bu sistemin İslâm toplumu için zararlı olduğu düşünülmemektedir. Zira aksi düşünülürse bu sistemin Osmanlı medeniyetinin en ileri düzeyinde gelişme göstermesinin beklenemeyeceği söylenebilir (Köprülü; 1983, s.393).

Vakıflar aleyhine ileri sürülen görüşlerin liberalist doktrinle yakın ilgisi olduğu düşünülmektedir. Çünkü bu doktrinin tam ve mutlak mülkiyet düşüncesi, vakıfları bir engel olarak görmektedir. Vakıfların bu dönemde içinde bulunduğu kötü durum da onların yeni düzen arayışlarına gerekçe olmuştur. Özellikle İkinci Meşrutiyet döneminden itibaren Osmanlı ekonomisinin ve toplumunun kapitalizme geçemeyişi, ilerleyemeyişi, geri kalmışlığı, Akçuraoglu Yusuf gibi düşünürler tarafından Osmanlı sisteminde burjuva sınıfının olmayışına bağlanıyordu. Prens Sabahattin aynı şeyi inifradî toplum ve şahsî teşebbüsün yokluğu şeklinde ifade etmiştir. Nihayet Ziya Gökalp'ın vakıf sistemini şiddetle eleştirmesi aynı gerekçeye dayanmaktadır (Vakıf Sempozyumu Kitabı; 2003, 28).

1.2.5.2.3. Cumhuriyet Döneminde Vakıflar

3 Mart 1340/1924 tarihinde Hilafetin kaldırılması ile birlikte “Şer’iyye ve Evkaf Vekaleti” kaldırılarak vakıfların idaresi ile ilgili görev, Vakıflar Umumi Müdürlüğü’ne verilmiştir.

1.2.5.2.3.1. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Vakıf

Cumhuriyetin ilanından sonra, Anadolu’da yeni bir hükümet kurulması için derhal çalışmalar başlamış ve 2 Mayıs 1920’de “Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun” çıkarılmıştır. Bu Kanunun 1. maddesi, 11 kişilik İcra Vekilleri Heyeti’ne Şer’iyye ve Evkaf Vekaleti’ni de almış, böylece

Anadolu Hükümeti’nin getirdiği örgütlenme biçiminde, bir bakıma “Meşihat” ile “Evkaf”ın birleşmesi düşüncesi gerçekleşmiştir. 21 Teşrinievvel 1339/1920 tarihli Büyük Millet Meclisi Beyannamesi’nde TBMM’nin diğer işler yanında “Evkaf” işlerinde de sosyal dayanışma ve kardeşlik duygularını hâkim kılarak, halkın ihtiyacına göre yeni bir idare tarzı meydana getirmeye çalışacağı belirtilmiştir. 1921 Anayasa’sının 11. maddesi TBMM’nin koyacağı kanunlar çerçevesinde evkaf işlerinin düzenlenmesi ve yönetilmesini de her il sınırları içinde, mahalli idare organı olan “Vilayet Şûrası’na bırakmıştır (Öztürk; 1983, s.70).

17 Şubat 1926’da yayımlanan ve 4 Ekim 1926’da yürürlüğe giren Medeni Kanun, artık yeniden kurulacak vakıflar açısından İslam Hukuku ile ilişkiyi kesmiş ve bu kurum için “vakıf” değil “tesis” terimini kullanmıştır (Öztürk; 1983, s.75).

Kanun koyucu Medeni Kanun’un yürürlüğe girmesinden önce kurulmuş vakıflarla sonra kurulacak vakıflar arasında bir ayırım yapılmış olup; Tatbikat Kanunu’nun 8. maddesi ile “...Kanun-u Medeni’nin kabulünden sonraki kurulacak tesisler, Kanun-u Medeni ahkamına tabidir.....” hükmü getirilmiştir. Yine bu madde ışığında İsviçre’den Hükümetçe M. Hans Leemann adında bir uzman yurdumuza davet edilmiştir. Leemann’ın hazırladığı kanun lahiyaları (tasarıları) hükümetçe görüşüldükten sonra detaylı bir gerekçe ile 12.06.1932’de TBMM’ye sunulmuştur (Öztürk; 1983, s.77).

TBMM’de gerekli müzakereler yapıldıktan sonra... 6 ay sonra yürürlüğe girmek üzere 5 Nisan 1935 tarih ve 2762 Sayılı Tatbikat Kanunu olarak adlandırılan “Vakıflar Kanunu” neşrolundu. Bu gelişmeden sonra 1926 yılında yayımlanan Medeni Kanun’unun bazı maddeleri yürürlükte olsa bile, halen eski vakıflar bu

kanun hükümlerine göre yönetilmektedir. Bunu, başta Vakıflar Genel Müdürlüğü Teşkilat Kanunu olmak üzere diğer kanun ve nizamnamelerin çıkarılması takip etmiştir (Öztürk; 1983, s.79).

1.2.5.2.3.2. Günümüz Türkiye'sinde Vakıf

Osmanlı'nın son yıllarına kadar devam eden vakıf uygulamaları ile Cumhuriyet Dönemi vakıf uygulamaları arasında birtakım değişiklikler göze çarpmaktadır. Mesela eskiden zengin şahıslar kendi adlarına vakıf kurarlarken, şimdi varlıklı varlıksız olduklarına bakılmadan insanlar bir araya gelerek vakıf kurmaya başlamışlardır.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de vakıflar sosyal barışa çok büyük katkılarda bulunmaktadır. Özellikle özel okul, yurt gibi hizmetlere yönelen vakıflar, bu tür faaliyetleriyle devletin yükünü önemli ölçüde hafifletmektedir. Bugün vakıfların desteğindeki özel eğitim kurumları, devlet okullarından daha kaliteli eğitim vermektedir. Özel okulların uluslararası bilimsel yazışmalara attıkları imzalar bunun en büyük ispatıdır.

Muharrem Eminoğlu, eğitim kalitesi olarak başarılı örnekler sergileyen özel okulların, devleti büyük yükten kurtarması açısından da destek görmesi gerektiğini; çünkü irili ufaklı eğitim kurumlarının ülkenin en ücra köyüne kadar taşınmasının çok büyük maliyet ve organizasyona sebep olduğunu ve terör ve benzeri nedenlerle bu işlevi devletin yapmasının güçleştiğini düşünmektedir. Bu nedenle bunu gönüllü kuruluş olan vakıfların yapması, devleti tüm bu sıkıntılardan kurtarır görüşündedir. Ona göre özel okullara, özellikle de vakıfların kontrolündeki okullara devlet desteği verilmelidir. Eğitim dışındaki alanlarda da benzer uygulamaların başarı getireceği kanaatindedir (Eminoğlu; 1996, s.12).

1.3.Vakıfların Teşkilatlanması

Vakıfların teftişi ve mallarının korunması için alınması gerekli tedbirler vakıf

kuruluşlarının çoğalmasi ile ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Müteveli heyetlerinin vakıf gelirlerini doğru yere sarf edip etmedikleri ve kötüye kullanıp kullanmadıkları, her zaman problem olarak ortaya çıkmıştır.

Vakfın nazırı, vakfı idare eden mütevellinin vakıf hakkındaki tasarruflarını kontrol eden ve vakıf işlerinde mütevellinin görüşlerine müracaat etmek zorunda bulunduğu görevliye denir. Yalnız bir vakfın mütevellisi mevcut iken hâkim, o vakfın tasarruflarına -hıyanet ve görevi kötüye kullanma durumları hariç- müdahale edemez.

Evkaf teşkilatını Osmanlı ncesi evkaf teşkilatı ve Osmanlı dönemi evkaf teşkilatı olmak üzere iki dönemde inceleyebiliriz.

1.3.1.Osmanlı ncesi Evkaf Teşkilatı

Hız. Peygamber ve sahabeler döneminde, kontrol ve teftiş görevi ile görevli ilk nazır (kısmen müteveli manası da mevcut), Hız. Peygamber'in vakfettiği Fedek bahçesine nezaret eden Hız. Ebu Bekir'dir. Hız. Ömer de aynı görevi devam ettirmiş, müdahaleleri önleyerek gelirinin fakirlere dağıtılmasını temin etmiştir (Akgündüz; 1988, s.277). Ancak vakıf hukuku tarihinde evkaf teşkilatını ilk olarak kuran ve vakıflar üzerinde nezaret görevini icra eden zat; Emevi Halifesi Hisam b. Abdl-Melik zamanında Mısır Kadısı olan Tevbe b. Nmeyr'dir. Bu büyük kadı, bazı vakıfların sahipleri veya mütevellilerinin elinde kaldığını görünce, sadaka kabilinden olan vakıfların fakirlere ait olduğunu ve bunun içinde, vakıfları zayi olmak veya miras yoluyla paylaşılmamaktan kurtarmak gayesiyle, Mısır Kadısı olarak vakıflara el koyacağını açıklamış ve diğer divanlardan ayrı olarak vakıflar için bir müstakil Divan teşekkül etmiştir. Hkimlere tam anlamıyla vakıflar üzerinde nezaret yetkisi tanınmıştır. Bu İslam devrindeki ilk Divanl-Evkaf'tır (Eminoğlu; 1996,s.14).

1.3.2. Osmanlı Döneminde Evkaf Teşkilatı

Osmanlı devletinin kurulmasından itibaren, Osmanlı hkimiyeti altındaki bütün

beldelerde bulunan vakıfların teftiş ve kontrolünü, vakıfların tayin ettikleri nazırlar, devletçe vakıfları kontrol için tayin olunan müfettişler ve kaza teşkilatı mensubu olan hâkimler yürütmektedir(Akgündüz; 1988, s.279). Evkaf teşkilatı zamanla karma karışık bir vaziyete girince, bütünü vakıf teşkilatlarının bir araya getirilmesi zarureti ortaya çıkmıştır. Evkaf Nezareti zamanla genişleyerek mütevellileri bulunmayan veya vakfa zararları olan vakıfları da vakıfların amaçlarına uygun olarak işletmek üzere idarelerini üslenerek bunların yöneticisi haline gelmiştir (Akgündüz; 1988, s.282-83). Tanzimattan sonra da vakıfların idaresini tamamen Evkaf Nezareti üstlenmiştir. Önce belli vakıfların nazırı, sonradan ise bütün vakıfların “bakanı” olan Evkaf-ı Hümayun Nazırları 1839 tarihinden itibaren Meclis-i Vükela’nın bir üyesi haline gelmiştir. Meşrutiyet devrinde bu hususta kısmen tasavvurda kalan ve kısmen uygulanan birtakım reform çabaları görülmektedir (Köprülü; 1942, s.24).

1909’da Evkaf Nazırı olan Halil Hamdi Paşa, henüz daha bir yılı doldurmadan görevinden ayrılmış ve vakıfların ıslahına ait bir layiha(tasarı) hazırlamıştır. Bu layihada nezaretin içinde bulunduğu durum anlatılarak, kayıtların perişanlığı, memur fazlalığı nedeniyle Nezaret binasının panayır yerine benzediği.. gibi hususları vurguladıktan sonra esas olarak vakıfların ferdiyetinin Nezaret bünyesi içerisinde erimesi gerektiğini, başta maliye olmak üzere, Milli Eğitim ve diğer kamu kuruluşlarına devredilmiş bulunan vakıf mal varlığının tekrar Nezaret’e verilmesini, icareteynli ve mukataalı vakıf yerlerinin nakit ile istibdalını istemektedir (Öztürk; 1983, s.62-63).

Bu reform çabaları konusunda genel olarak denilebilir ki, aydınlar, İslam Hukuku’nda Halife’nin velayet-i amme’sini, vakıf kurumuna karşı kullanarak, Evkaf hazinesini Devlet hazinesi gibi dilediklerince kullanmak istemişlerdir. Ayrıca Batı’da görmedikleri mülkiyet sınırlamalarından utanç duydukları için, bir an önce kayıtsız şartsız tasarruf hürriyetini elde edip yabancı dostlara da bunu sunma peşindedirler (Öztürk; 1983, s.68).

19. yüzyıl başlarında çok dağınık ve karmakarışık bir görünüm arz eden vakıfların Evkaf-ı Hümayun Nezareti şemsiyesi altında birleştirilmesi belli bir düzen sağlamıştır. Ancak vakıf gelirlerinin vakfiyelerde belirtilen yerlere sarf edilmeyip

merkezi hazineye aktarılması vakıfları ve personelini daha kötü duruma düşürmüştür. Batılılaşma sürecinde vakıflar tesir ve nüfuzlarını kaybetmeye başladı. Vakıfların merkezi hazine ve tımar sistemi aleyhine genişlemesini onaylamak mümkün değildir. Buna rağmen bu sistem taşınmazların Müslümanların elinden çıkmasını zorlaştırıyor ve sömürgecilerin kolonizasyon sistemine engel teşkil ediyordu denilebilir (Tabakoğlu; 1994, s.206).

Ne var ki her zaman güvenilir ve vakıf hukukundan anlayan kimseler Evkaf Nazırlığı'na getirilmediği ve suiistimallerin önü alınamadığından, en önemlisi Avrupa taklitçilerinin peşin fikirli tenkitlerinden dolayı, Osmanlı döneminde bile Evkaf Nezareti, kendisinden isteneni yerine getirememiştir. 3 Mart 1924 tarih ve 429 Sayılı Kanunla Evkaf Nezareti ilga edilerek görevi Vakıflar Umumi Müdürlüğü'ne devredilmiştir (Akgündüz; s.286). Bununla beraber bu durum vakıflarda fazla bir değişiklik yapmazken Cumhuriyet'ten sonra vakıf mevzuatında yapılan ilk mühim değişiklik, 05.06.1935 tarih ve 2762 Sayılı Kanunla yapılmıştır. Bu Kanun 05.12.1935 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Pakalın; 1971, s.87).

1.4.Vakıfların Hizmet Alanı

Vakıflar; hizmet alanları, hukuki statüsü, amaçları ve işlevleri bakımından hemen hemen bütünüyle İslam kültürünün ürünüdür. (Aydın, 1999, s. 27.)

İslâm toplumlarında sosyal birliği yaşatacak önemli düzenlemeler arasında yardımlaşma ve dayanışmayı sağlayan “hayrât” (hayır işlerinde yarışmak), “infak” (Allah yolunda harcamak), “sadaka vermek”, “karz-ı hasen” (Allah’a güzel bir ödünç takdimetme), “yoksulu doyurmak”, “sadaka-i câriye” (sürekliliği olan hayır işleri) gibi değerler sayılabilir. İslâm’ın vurgu yapmış olduğu infak, zekât ve sadaka-i cariye gibi öldükten sonra kişiye sevap getirecek bu yardımlaşma ve dayanışma biçimleri, İslâm toplumları arasında geniş uygulama alanı bulmuştur (Sofuğlu; 1969,s.182-183).

Bu uygulamaların dikkate değer amacı, bir taraftan ferde dünyada ve âhirette iyi

bir hayat kazandırmak olduğu gibi diğer taraftan, bireyler arasındaki iktisadi dengesizliğin ortadan kaldırılmasına yardım ederek mutluluğun tabana yayılmasını sağlamaktır. Bu itibarla servetin tek ellerde toplanması hoş karşılanmamıştır. Servet sahiplerinden, sahip oldukları kaynaklarının bir kısmını diğer bireyler ve toplum yararına harcamaları tavsiye ve bazen de emir boyutunda istenmiştir. Bu emir ve tavsiyelerden ikisi çok önplana çıkmış ve yaygınlaşmıştır. Bunlardan emir boyutunda olanı zekat, tavsiye niteliğinde olanı ise sadaka-i cariye dir.

Sadaka-i câriye sürekli olan sadaka anlamına gelmektedir. Bu sadaka türünün zamanla bireysellikten çıkarak tüzel kişilik kazanması, vakıf kurumunu ortaya çıkarmıştır. Sürekli olması, sahibine öldükten sonra da sevap kazandırması gibi sebeplerden dolayı sadaka-i câriye ya da kurumsal anlamda vakıflar, İslâm tarihinde diğer birçok yardımlaşma vasıtaları içerisinde en çok gelişme göstereni olmuştur. Bu gelişme sürecinin, Hz. Peygamber ve sahabe zamanında başladığı ve vakıflaşma yolunda bazı örnek uygulamalar olduğu bilinmekte, o dönemlerden itibaren bu düşünce ve anlayışı destekleyen düzenleme ve uygulamaların giderek daha da belirginlik kazandığı görülmektedir (Ertuğ; 2007, s.2).

İslam Hukukundaki vakıflar, insanın hayat tarzının şekillenmesindeki temel değerler ile bu değerlerin hayata geçirilmesi adına oluşan sosyal normların, dünya görüşünün pratiğe dökülmesi kapsamında, hem iktidar amaçlı kamu sektöründen hem de kâr amaçlı özel sektörden farklı bir anlayışla ve nev-i şahsına münhasır bir statüde geliştirilmiştir. Selçuklular döneminde de çeşitli alanlarda gelişme göstererek büyümeye devam eden vakıflar, Osmanlılar döneminde, hayatın hemen her alanında faaliyetler gösteren birer kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki, 16. asırda insan yararına faaliyetler sergileyen vakıflar bir yana, yaralı hayvanların tedavisi ya da nesli tükenme tehlikesi içinde olan hayvanları korumaya yönelik bazı vakıfların da kurulduğuna şahit olunmaktadır (Yazgan; 1977,s.15)

Fakir, dul, öksüz ve borçlulara para yardımı yapmak; öğrencilere elbise ve yemek vermek; evlenecek genç kızlara çeyiz hazırlamak; her günün ihtiyaçları yanı sıra efendileri azarlamasın diye kâse ve bardak gibi kap kacak kiran hizmetçilere verilmek üzere para vakıfları kurmuşlardır.

Bu vakıfları kuran hayırsever insanlar, sadece bununla da yetinmemişler; divitinde mürekkebi kalmayanların divitlerine mürekkep koymaları için "Mürekkep Vakfı"nı da kurmuşlardır. Halka meyve ve sebze verilmesi, çalışamayacak derecede yaşlanan kayıkçı ve hamalların bakımı için vakıf tesis edilmesi, çocukların emzirilmesi gayesiyle kurulan vakıflar, şehirlerdeki cadde ve sokakların temiz tutulması için ecdat tarafından yapılan vakıfları bütün bu söylediklerimiz için şahit gösterebiliriz. Bilhassa temizlik bakımından günümüz insanının düşünemeyeceği ve fakat anlatıldığı zaman da hayrette kalacağı bir vakıftan söz etmek yerinde olacaktır. Buna göre sokaklara atılan tükürük ve balgamlar ile insanı tiksindiren diğer maddeler, üzerine kül döktürülmek suretiyle çirkin manzaralarını ve zararlarını gidermek için para tahsis edip adamlar tayin eden hayır sahipleri (vâkif) de vardır.

Şer'î mahkeme sicillerinde ilginç vakıf ve vakfiyelere rastlamak mümkündür. Söz gelimi Fatih'in vakfiyesinde her gün iki adam bir kaba kül koyarak sırtlarına alıp çarşı ve pazarı geziyor, nerede bir tükürük veya balgam görürlerse üzerlerine bir miktar kül serpip geçiyorlarmış. Külün antiseptik bir madde olduğu düşünülürse atalarımızın tatbik ettikleri usûl daha doğru ve daha iyi değil midir? Keza, oyuncak bulunmadığı için arkadaşları ile oynayamayan çocuklara oyuncak alınması ile ilgili vakıfları tesis edip meydana getiren hayırseverlerin yaptıkları, bu kadar da değildir. Selçuk Hatun gibi, bıraktığı vakıf bahçe ve tarlaya her yıl muhtelif cinsten 100 meyve ağacının dikilmesini şart koşanlar da vardı. Abdullah oğlu Hacı İbrahim, Yeni Cami'de duran leylekler için yılda 100 kuruş yem parası vakfetmişti. Yorgancı İsmail Çelebi, Beykoz'daki tekkeye vakfettiği mandırada çalışan esirlerin (köle ve cariye) münasipleri ile evlendirilmesini şart koşar ve "gence karı, karıya genç tezvic olunmaya ve evlamları dahi uslûb-i mezkûr üzere tezvic oluna" diyerek yaşları birbirine yakın olmayan gençlerle yaşlıların birbirleri ile evlendirilmemesini ister. Bunlardan, vakfa 10 yıl hizmet edenlerin de azad edilmesi, vakfiyenin şartları arasında yer almaktadır.

1.4.1 Hizmet Alanına Göre Vakıflar

a) Dinî hizmetin ifası için yapılmış bulunan vakıflar: cami, mescit, tekke, namazgâh ...

b) Eğitim ve kültürle ilgili vakıflar: mektep, medrese, kütüphane, dâru'l-hadis, dâru'l-kurra...

c) Sivil ve askerî sahada hizmet eden vakıflar: evler, saraylar, kışlalar, tophaneler, silah sarayları, bahçeler...

d) Ekonomik sahada hizmet veren vakıflar: çarşılar, bedestenler, arastalar, hanlar, kapanlar, dükkânlar...

e) Sosyal hizmetler için kurulmuş bulunan vakıflar: hastaneler, dâru's-sifalar, kervansaraylar, imaretler, dâru'l-acezeler, kör evleri, çocuk emzirme yurdu, cüzamlılar yurdu ...

f) Su hizmetleri ile ilgili vakıflar: çeşme, sebil, şadırvan, su kemerleri, bentler, hamamlar, kaplıcalar...

g) Spor hizmetleri için yapılmış bulunan vakıflar: pehlivan ve kemankeş (okçuluk) tekkeleri, ok meydanları, spor abideleri...

Bundan başka vakıflarca kurulan tesislerde vazife yapan ve bundan dolayı ücret alıp geçimini sağlayan insanların meydana getirdiği yekûn, büyük rakamlarla ifade edilmektedir. Bunlara ödenen meblağın büyüklüğü düşünülürse vakıfların ne denli birer hizmet unsuru oldukları anlaşılır.

1.4.1. Vakfın Kuruluşu İçin Aranılan Şartlar

Vakfın kuruluşu, faaliyet konusu ve vakıf amacı vakfeden tarafından belirlenir. Vakıf, irade beyanında serbesttir. Yalnız İslam'a aykırı şartlar bunun istisnasını teşkil eder. Sahih ve lazım olan bir vakfın dini hükümlere uygun olan şartlarını vakıf bile değiştiremez; çünkü vakıf artık onun mülkünden çıkmıştır. Ancak vakfederken değiştirme salahiyetini bahis mevzuu etmişse bu takdirde değiştirmesi mümkündür.

Her şeyden evvel vâkıfın malını vakfettiğine dair birtakım beyanlarda bulunması gerekiyor. Mesela; "Malımı vakfettim," "Hapsettim," "Tasadduk ettim," "Sadaka-i Müebbede ile sadaka ettim." gibi vakfa işaret eden sözler vakfın şartlarındandır

(Karaman; 1986,s.218).

1.4.1.1. Gerçek Şahıslar Açısından Şartlar

Vakfın temlike ve teberrua ehil olması şart koşulmuştur. Temlike ehliyet, kendi malını başkasına bedelle veya bedelsiz olarak temlik edebilme ehliyetidir. Teberru ehliyeti ise, şahsın kendi mülkünü veya hakkını karşılıksız olarak temlik veya iskat edebilmesi ve ettiği zaman da bu muamelesinin hukuken geçerli sayılmasıdır (Ömer Hilmi; 1984, s.53).

1.4.1.1.1.Temyiz Kudreti:

Bütün İslam hukukçuları vakıfta bu şartın bulunmasını zaruri addetmekte ve temyiz kudretine sahip olmayan “kasırların”(yani ehliyetsizlerin) vakıf muamelelerine sahih kabul etmektedirler. Bunlar gayr-i mümeyyiz küçükler, akli zayıf olanlar ve sarhoşlardır (Akgündüz; 1988, s.115).

1.4.1.1.2.Buluğ (Ergenlik) ve Rüşt:

Mümeyyiz küçük, kanuni temsilcilerinin izni ve icazeti bulunsa bile, hakkında mutlak zarar olan bağışlama ve vakıf gibi bağışlamaları yapacağı, yine üzerinde ittifak edilen bir konudur. Hâkimin hukuki muamelede bulunması için tasarruf izni vermesi de değiştirmez. Dolayısıyla mümeyyiz küçüklerin yaptıkları vakıf muamelesi tamamen geçersizdir (batıldır). Ebu Hanife erkek için 18, kadın için 17 yaşını buluğ yaşı olarak tespit etmiştir. Mecelle ise reşidi, malını muhafaza hususunda itinalı olan ve har vurup harman savurmaktan kaçınan şahıs olarak tanımlanmıştır (Akgündüz; 1991, s.118).

1.4.1.1.3 Mahcur Olmamak:

Vakıf sefahat ve borcundan dolayı mahcur bulunmamalıdır. Yani sefahati ve

aptallığı sebebiyle hacr altına alınan şahısların vakıfları muteber değildir. Zira bunlar mümeyyiz küçük hükmündedir. Ebu Yusuf'a göre bunların mahcur sayılması için mahkemenin hacr kararına ihtiyaç vardır. Yine Ebüssuud'a göre borcundan dolayı hacr altına alınan şahsın yaptığı vakıflar, sahih ve lazım kabul edilmemiş ve hâkimler bu çeşit vakıfları tescilden men etmişlerdir(Akgündüz; 1991, s.119-120).

1.4.1.1.4 Hür Olmak:

Zahiri'lerin dışındaki bütün İslam hukukçularına göre, hürriyet vakıfta bulunması lazım gelen bir vasıftır. Buna göre kölelerin yaptıkları vakıflar sahih değildir. Bu hükmün tek istisnası, efendisi tarafından izin verilmesi halinde, ona vekaleten kölenin yaptığı vakıflardır (Akgündüz; 1988, s.122).

1.4.1.1.5 Vâkîfın Rızası

Vâkîfın, vakfa rızası bulunmalıdır. Aksi halde herhangi bir zorlama ile yapılan vakıf, gerçek değildir (Şeker; 1984, s.105).

1.4.1.1.6 Hayır ve Sevap Kastı:

Vâkîf, vakfettiği şeyi itikadına göre hayır ve sevap kazanmak niyeti ile vakfetmelidir. Burada gözetilen gaye, cemiyetin hayrı, Allah'ın rızası ve ibadetidir (Kazıcı; 1988, s.35).

1.4.1.2 Hükmi Şahıslar Açısından Şartlar

Gerçek şahıslar gibi, hükmi şahıslar da (şirket, bir müessese, devlet) vâkîf olabilirler. Bunun İslam hukuku açısından sakıncası yoktur. İslam ve Osmanlı hukukunda, Devlet reisi için, hazine, hazine fakir ise Müslümanların kendi mallarından vakıf olarak mescit yapması vaciptir (Şeker; 1984, s.105).

1.4.1.3. Vakfedilen Malda Aranılan Şartlar

a- Vakfedilen mal, vakfedildiği sırada vâkıfın tam mülkü olmalıdır. İslam hukukçuları arasında, vakfedilen malın, vakfedenin mülkü olmadıkça, vakıf tasarrufunun geçerlilik kazanamayacağı konusunda görüş birliği vardır. Vâkıf; vakıf anında kendi mülkü olmayan bir şeyi (sonradan kendisini olsa bile) vakfedemez (Kazıcı; 1988, s.35).

Vakıf muamelesi, aynın (malın), İslam hukukçularının tabiriyle rekabesini ilgilendirdiği için, vâkıfın ya o ayna malik olması veya vekâlet yahut vesayet yoluyla aynın rekabesinde tasarruf yetkisine sahip bulunması gerekmektedir. Hatta vâkıf, o mala bilahare malik olsa bile vakıf geçerli değildir (Akgündüz; 1988, s.129).

b- Vakfedilen mal ayn olup deyn veya menfaat olmamalıdır. Yani vakfedilecek şey ev, dükkân, arazi gibi kendisinden veya gelirinden yararlanılması caiz mal niteliğinde olmalıdır. Borç veya menfaat olmamalıdır (Döndüren; 1990, s.18).

c- Vakfolunacak malın akar (ev, dükkân, tarla gibi gelir getiren mülk) olması şarttır. Vakıfta devamlılık (te'bid) esas olduğu için, prensip olarak vakfın gayrimenkul kabilinden olması gerekir. Bu özelliğe sahip olmayan menkulleri vakfetmek caiz değilse de Hanefilere göre şu üç istisna saklı tutulmuştur (Döndüren; 1990, s.19).

ca) Gayrimenkule Tabi Olma: Ebu Yusuf ve İmam Muhammed Eş-Şeybani'ye göre teamül bulunmasa bile, menkul malların bir gayrimenkule bağlı ve tabi olarak vakfedilmesi mümkündür. Arsa ile birlikte binayı, arazi ile birlikte bazı hayvanları ve tarım aletlerini vakfetmek gibi mütemmim cüzler, yol geçid, su içme, su alma hakkı gibi irtifak hakları da gayrimenkule bağlı olarak kendiliğinden vakfedilmiş sayılır. Malikileri göre, intifa hakkı ve sınırlı bazı ayni haklar bağımsız olarak da vakfedilebilir (Ömer Hilmi; 1984, s.95-98).

cb)- Hakkında Nass (Hadis) Bulunması: Vakfın gayrimenkul olması prensibinin ikinci istisnası, vakfedilmesinin cevazı konusunda hadis bulunmasıdır. Silah ve at gibi savaş alet ve malzemelerini vakfetmek gibi... Nitekim Halid bin Velid savaş

silahını ve zırhını Allah yolunda vakfetmiş ve Hz. Peygamber (as) onu tasvip etmiştir. Yine Hz. Hafsa'nın da Kur'an vakfettiği nakledilir. Ebu Yusuf, menkul vakfını bu hadislerle sınırlı tutarak, sadece savaş için at, deve ve silahları vakfedilebileceğini belirtmiştir. Bu görüşten hareketle ihtiyaç ve zaruret bulunması halinde diğer menkullerin de vakfedilebileceği sonucuna varılabilir (Akgündüz; 1988, s.19).

cc)- Teamül Bulunması: İmam Muhammed Eş-Şeybani ye göre, hakkında nass (ayet-hadis) bulunması ve vakfedilmesinde teamül haline gelen menkullerin vakfi geçerlidir. Kitap, ev, balta, gelinlik, mutfak eşyası, mushaf, bazı kaplar, dinar, dirhem, (nakit para) ve misli (standart) menkuller bunlar arasında sayılabilir. Örf ve teamül, toplumda İslam aykırı olmayan bir iş için çokça yapılmasıyla gerçekleşir. Bu duruma göre, bir belde menkul bir malın vakfedilmesi örf ve adet halini alırsa, bu çeşit menkullerin vakfi geçerli olacaktır (Akgündüz; 1988, s.151-152).

Osmanlı İmparatorluğu uygulamasında, teamül kriteri esas alınarak, örfleşmiş bulununca, menkullerin vakfi caiz görülmüş ve nakit para vakfi de menkul kapsamına alınmıştır. Hanefiler dışındaki üç mezhep, prensipte para vakfına karşı değildir. Ancak asıl para vakfına cevaz veren ve vakfedilecek nakit paraların işletilme yöntemlerini belirleyen, Hanefi hukukçularından İmam Züfer'dir (Döndüren,; 1990, ,s.19).

d- Vakıfta muhayyerlik şartı bulunmamalıdır. Mesela bir kimse malını vakfedip etmemekte muhayyer olmak üzere malını vakfetse vakıf sahih olmaz (Bilmen; 1990, s.135).

e- Vakfedilecek bina ve ağaçlar, yıkılmaya veya sökülmeye mahkûm ve eninde sonunda sökülecek cinsten olmamalıdır (Kazıcı; 1988, ,s.35).

f- Vakfolunacak mal ma'lum ve muayyen olmalıdır. Bir kimse “Şu zeytin ağaçlarından yirmi adedini vakfettim” veya “Malımdan bir şey vakfettim” dese, bu gibi sözler anlaşmazlığa yol açacağı için vakıf sahih olmaz (Bilmen; 1990, s.314).

Kendisinden ancak aynıyla intifa olunabilecek mabet, hastane, kabristan ve

kütüphane gibi vakıflarda, vakfedilen malın itirazı (bağımsız birim halin getirilmiş olması) şarttır. Tapusu hisseli olan yerler bu gibi vakıflar için elverişli değildir. Yalnız bu vakıftan sıhhatine mani değildir (Eminoğlu; 1996,s.20).

Bir şahsın kendi mülkünden olan rasgele bir şeyi vakfetmesi muteber değildir. Bir zeytinlikten beş-on ağaç veya bir çiftlikten birkaç dönüm şeklinde yapılan vakıflar sahih olmaz (Ömer Hilmi; 1984, s.65).

g- Vakıftan istifade edecekler kesinlikle belli olmalıdır.

h-Vakıf ecel ve şarta bağlanmamalıdır. Zira vakıf anında mevcut ve kesin olmayan bir şeye talik edilen vakıf sahih değildir. Mesela “Şu eve sahip olursam vakıf olsun” dese ve bilahare o eve sahip olsa vakıf sahih olmaz (Kazıcı; 1988, s.35).

Vakfın hukukilik kazanabilmesi için yukarıdaki tamamının gerçekleşmesi gerekir. Aksi takdirde vakfın kuruluşu geçerlilik arz etmez .

1.5. Vakıf Çeşitleri

Vakıf çeşitlerini İmparatorluk ve Cumhuriyet devri olmak üzere iki ana grup olarak sınıflandırmaya tabi tutacağız. Bu sınıflandırma neticesinde eski ve yeni vakıf hükümlerini hem nazari hem de tatbiki olarak mukayese etme imkânı doğar. Çünkü Cumhuriyet devrinde kabul edilmiş olan vakıf çeşitlerinden bazıları, İmparatorluk devrinde mevcut olmadığı gibi; İmparatorluk devrinde ihdas edilmiş olan vakıf çeşitlerinin bir kısmı da Cumhuriyet devrinde mevcut değildir. Mesela; Medeni hukukta ebedilik vasfı yoktur. Yani yeni hukuka göre bir gayrimenkul veya menkul belirli bir zaman dilimi için (uzun veya kısa) vakfolunabilir. Oysa eski hukukta vakıf daimidir (Berki; 1971, s.2).

1.5.1. Osmanlı Döneminde Vakıf Çeşitleri

Osmanlı döneminde vakıf çeşitleri gayrimenkul ve menkul oluşlarına göre, mahiyeti, mülkiyeti, idaresi ve kiraya verilmesi olarak sınıflandırılabilir.

1.5.1.1. Gayrimenkul ve Menkul Oluşlarına Göre Vakıflar

Kural olarak taşınamayan mallara gayrimenkul mal, taşınabilen mallara ise menkul denir. Gayrimenkul malların vakfı konusunda hiçbir aksi görüş olmamasına rağmen, menkul malların vakfedilemeyeceği konusunda bazı yazarlar fikir beyan etmektedirler. Esas itibariyle vakfolunan menkul bulunduğu beldenin örf adeti nazarı dikkate almak gerekir (Eminoğlu; 1996, s.22).

Mesela, Hanefî mezhebinde, Ebu Hanife menkul (taşınır) eşyanın vakfını kesin olarak yasaklamasına rağmen, onun talebesi Ebu Yusuf, gayrimenkulün zaruri tamamlayıcıları veya sadece onun için faydalı unsurlar oldukları zaman menkullerin de vakfına müsaade etti. O halde, vakfedilen gayrimenkule bağlı kölelerin, tarım aletlerinin vakfı geçerliydi. Aynı mezhebin başka bir hukukçusu İmam Züfer, daha ileri gitti ve gayrimenkule bağlı olsun veya olmasın, umumi bir tarzda menkullerin ve hatta kullandıkça tükenebilen şeylerin vakfını da kabul etti. Nihayet Ebu Hanife'nin diğer talebesi Muhammed Şeybânî (İmam Muhammed), mahalli aletler müsaade ettiği takdirde, menkullerin vakfını geçerli saydı. Netice itibariyle bu görüş galebe çalmış olup, Hanefî ve Maliki mezhepleri bu konuda birleşmektedirler (Büyük İslam Tarihi; C.14, s.20-21).

Para, silah, hayvan, kitap ve kumaş gibi menkul malların vakfedilemeyeceğini savunanlar, vakıfta devamlılık şartının ancak gayrimenkul mallarda gerçekleşebileceğini savunurlar. Vakfedilen malın gayrimenkul olması şarttır, gayrimenkule tabi menkul malların vakfı sahih olur. Çiftlik vakfedilince içindeki eşya, aletler, hayvanlar hepsi vakfolunur. Bir de örf ve âdete göre vakfedile gelen menkullerin vakfı sahihtir. Para, düğünlerde kullanılmak üzere ziynet eşyası, kütüphaneye ve mekteplere konmak üzere kitap ve diğer eşya vakfedebilir (Eminoğlu; 1996, s.23).

1.5.1.2. Mahiyeti Bakımından Vakıflar

Mahiyeti bakımından vakıflar, Aynile İntifa Olunan (Hayri) Vakıflar, Zürri (evlatlık) vakıflar ve Avarız vakıfları olmak üzere üç kısma ayrılır.

Doğrudan doğruya hayır ve sevap kastıyla kurulan ve bütün insanlar veya fakirler için tayin edilen vakıflara Hayri vakıf denir. Vakıftan yararlanacak olan fakirlerin arasında, vakfın fakir akrabaları da bulunabilir. Yapılan vakfın az veya çok bir hayır ciheti bulunması halinde, yani mesela yüz kişiden yetmişi vakfın yakınları, otuzu da fakirler olması durumunda, bu çeşit vakıflarında Hayri vakıf olacağı kabul edilmiştir (Akgündüz; 1988, s.200).

Vakıftan toplumun yararlanması ya doğrudan doğruya veya dolayısıyladır. Doğrudan doğruya yararlanan vakıf (aynıyla intifa edilen) cami, mektep, kütüphane, medrese, hastane, darülaceze, yol, köprü, çeşme, kuyu, kabristan, misafirhane, gibi sosyal devletin görevleri arasında bulunan gayrimenkullere; müessesatı hayriye, dolayısıyla yani geliriyle yararlananlara, yani müessesatı hayriyenin idaresi için gelir getiren vakıflara da müstegallat-ı vakfiye denir. Bunlar akar olacağı gibi bağ, bahçe, nakit para da olabilir (Bilmen; 1990, s.286).

“Aynıyla istifade olunamayan”, fakat birincilerin sürekli ve düzenli bir şekilde işletmesini temin eden bina, arazi, nakit para vs. gelir kaynaklarının teşkil ettiği vakıflara Osmanlı’da “Asl-ı vakıf” yani “musakkafat” denilirdi. Birbirini tamamlayana bu iki tür vakfın bilhassa Osmanlılarda büyük bir gelişme içine girdiği görülür (Halaçoğlu; 1991, s.139).

1.5.1.2.1. Zürri (Ehli, Evlatlık) Vakıflar

Eğer, vakfedilen malvarlığı, nihai gayeye ulaşmadan önce, inkıraz buluncaya kadar vakıf kurucusunun ailesi tarafından şartına bağlanmışsa, bu tür vakıflara zürri vakıf denir. Tarih boyunca çeşitli İslam ülkelerindeki uygulamalar gözden geçirildiği zaman, vakıf gelirlerinin, muhtelif tarz ve nispetlerde, kurucunun ailesiyle dini-hayri-ictimai müesseseler arasında paylaşıldığı müşahade edilmektedir ki, bu türlü

vakıflar da “yarı-ailevi” vakıf olarak tasvip edilebilir. Vakfı ehli ve yarı ehli vakıf, yararlanma hakkına sahip kişilerin nesli sona erdikten sonra, hayri vakıf statüsüne kavuşuyordu (Yediyıldız; 1982, s.26).

Eğer vakıf, yaptığı zürri vakıflarla, yakın hısımlarının ihtiyaçlarını temin etmeyi amaçlıyor ve neticede vakfı fakirlere tahsis ediyorsa, bu çeşit vakıfların geçerliliği tartışılmaz. Ancak, vakfın amacı, bazı mirasçılarını mirastan mahrum etmek ve yaptığı vakıfla İslam miras hukukunun tesirini ortadan kaldırmak ise, bu çeşit vakıflar zaten caiz olmayacaktır (Akgündüz; otvm, s.203).

Evkaf-ı zürriye veya evlatlık vakıf denilen bu tip vakıflara İslam’ın başından belli müsaade edilmiştir. Osmanlı Döneminde de rastlanılan bu tip vakıflar, o günün şartlarında aileyi bir arada tutma gibi bir gayeyi hedef alıyordu (Selçuk; 1965, s.23).

1.5.1.2.2. Avarız Vakıfları

Kelime olarak avarız, arıza’nın çoğuludur. Demek oluyor ki avarız vakıfları, istenmeyen durumlar ve arzulanmayan sıkıntılara karşı alınmış bir tedbir demektir. Gerçekten avarız vakıflarının geliri bir köye veya mahalle sakinlerinin mübrem (elzem) ihtiyaçlarına sarf edilmek üzere kurulmuşlardır. Bazı köy, mahalle ve esnaf teşekküllerinde hastalık dolayısıyla iş, güç ve kazançtan aciz kalanların giydirilip, yedirilip, içirilmesine, tedavilerinin sağlanmasına, fakir kızlara çeyiz verilmesine, sermaye bulamayanlara sermaye verilmesine, fakirlerden ölenlerin donatım ve kefenlenmesine, köy ve mahallenin yol, kaldırım, kuyu, suyuolları vesaire yerlerin tamirlerine sarf olunmak üzere tesis olunan, vakıflar bu kabildendir. Avarız vakıflarının ilk uygulamasını yine Hz. Peygamber’de görüyoruz. Zira Hz. Peygamber hicretin 32. ayında yedi hurma bahçesini “havadis-i dehre” yani İslam’ı savunmak için ortaya çıkacak ani ihtiyaçların giderilmesine tahsis etmiştir (Eminoğlu; 1996, s.25).

“Avariz-i divaniyenin ve bunlar arasında bilhassa avarız akçesi ve kürekçi bedeli gibi para halinde tarih ve cibayet (tahsil) edilmekle olanların ve son zamanlarda

onlarla birlikte her türlü hizmet ve mükellefiyetlerin bir mahalle veya köy halkının müşterek mesuliyetleri altında bulunması, halk arasındaki tesanüt (dayanışma) hislerini artırmış ve bazı hayır sevenleri, mensup oldukları cemaat azalarının köy veya mahalleleri halkının ödemede müşkülat çektikleri avarız borçlarını temin edecek şekilde, akar veya para vakfetmelerine sebep olmuştur (Eminoğlu; 1996, s.25).

Avarız vakıflarının konusu, çoğunlukla vakıf paralar teşkil ediyordu. Mahalle ve köylerdeki vakıf paralar avarız akçesi sandığında, her esnafa ait vakıf paralar ise, esnaf sandığı, esnaf vakfı veya esnaf kesesi adı altında toplanıyordu (Akgündüz; 1988, s.216).

Tamamen insani ve İslami gayelerle kurulan bu vakıflar, köy ve mahalle halkının izzetini de muhafaza etmiştir. Zira böylece ötekine berikine yüzüsu dökererek yardım toplama derdi de ortadan kalkmıştır (Berki; 1971, s.11-12).

Avarız vakıfları Evkaf Nezareti'ne bağlıyken 1869 da çıkarılan bir irade ile belediyelere devredildi. Yine aynı eğilimin bir uzantısı olarak Cumhuriyetin ilk yıllarında çıkarılan Belediyeler Kanununun 1580 numaralı maddesi ile mahallelere mahsus avarız vakıfları belediyelere devredildi. Çok lüzumlu ve yaşatmaya değer bir müessese olan avarız vakıflarının, mevcutlarını artırmaya ve benzerlerini meydana getirmeye gayret göstermek gerekirken, maalesef, diğer vakıflar gibi, bunlar da ihmal ve suiistimale uğramış, paraları da çarçur edilmiştir (Berki; 1971, s.336).

1.5.1.3. Mülkiyeti Bakımından Vakıflar

Mülkiyeti bakımından vakıflar, sahih ve gayri sahih (irsadi) vakıflar olmak üzere ikiye ayrılır.

Sahi vakıf, vakfın temlik ve teberrua ehil olduğu, vakfa rızasının bulunduğu, mahcur olmadığı... ve vakıf yapmadaki kastının kurbet ve ibadet olduğu vakıflardır (Öztürk; s.87-88). Sahih vakıfların konusunu mülk arazi ve diğer mülk olan menkul ve gayrimenkul mallar teşkil eder. Mülk arazinin kısımları olan öşür arazisi, haraç

arazisi, izn-i Sultani ile mevat (ölü) araziden mülk olmak üzere ihya edilen arazi, sahih vakıfların konusunu teşkil edebilir. Sahih vakıflar arazi kanunu hükümlerine göre değil, İslami hukuku ve vakfiye şartlarına göre idare olunurlar (Öztürk; 1995, s.90).

Gayri sahih (irsadi) vakıfları gelince; bunlar, miri araziden bir kısmının menfaati veya tasarruf hakkı veyahut da her ikisinin hükümdar tarafından veya onun izni ile başkası tarafından muayyen bir gayeye tahsis edildiği vakıflardır. İrsadi vakıflarda vakıfların şartlarına riayet vacib (zorunlu) değildir (Ömer Hilmi; 1977, s.166).

Devlet tarafından yapılan irsadi vakıflarda, miri arazinin tasarruf hakkı veya aşar ve rüsumu mevcut bir vakfa tahsis edilirken rakabesi vakıfta (devlette) kalır. Aşar ve rüsumun bir vakfa tahsisi halinde devlet mülk arazideki bu hakkını vakfa devretmiş olur (Tabakoğlu; 1994, s.202).

1.5.1.4. İdaresi Bakımından Vakıflar

Evkaf Nezareti'nin teşkilinden önce vakıflar, İslâm hukukuna göre idare ediliyordu. Mazbut ve mazbut olamayan vakıflar diye başlıca 2 kısma ayrılır (Öztürk; 1995, s.62).

1.5.1.4.1. Mazbut Vakıflar

Mütevellileri münkariz olmuş(kalmayan) vakıfların devamlılığını sağlamak için, doğrudan doğruya Evkaf Nezâreti tarafından idare edilen vakıflardır (VGM yayınları; 1973, s.2).

1.5.1.4.1.1. Selâtin Vakıfları

Sultanlar ve bunlara mensup kimseler, yani sakıt hanedan tarafından yapılmış vakıflardır. Bunlar esasen padişah veya onun adına memurları tarafında idare edilmekte olduğundan zamanla idareleri devlet idaresi içine girmektedir(Öztürk; 1983, s.93).

1.5.1.4.1.2. Mütevellisi Kalmayan Vakıflar

Mütevellisi vâkıfın fûru'una veya civar hısımlarına ve sair akrabasına şart edilmiş olup da zamanla mütevellisi kalmayan ve Evkaf Nezâreti tarafından zaptedilerek, doğrudan doğruya idare olunan vakıflardır. Bu gibi vakıflarda müteveli tayini şer'an hakim'in hükmü ile tayin edilmektedir (Öztürk; 1983, s.93).

1.5.1.4.1.3. İdaresi Zabtedilen Vakıflar

Vakfiyeleri gereğince müteveli olarak tayin edilen kimseler mevcut olduğu halde kendilerine muayyen miktar maaş tahsis edilerek vakıf işlerine müdahale ettirilmeyip Evkaf Nezâreti tarafından idaresi zabt olunan vakıflardır (Öztürk; 1983, s.93).

1.5.1.4.2. Mazbut Olmayan Vakıflar

1.5.1.4.2.1. Mülhak Vakıflar

Mülhak vakıflar, Evkaf Nezâreti'nin nezaret ve kontrolü altında mütevellileri tarafından idare olunan vakıflara denir. Bu çeşit vakıflar genellikle sahih vakıflardır. Vakıf işlerini müteveli yürütür. Evkaf Nezâretinin sadece nezaret hakkı mevcuttur (Akgündüz; 1988, s.288).

Mazbut vakıflar doğrudan doğruya hükümet tarafından idare edilirken, mülhak vakıflar kendi mütevellileri tarafından idare olunurlar (Öztürk; 1983, s.102).

1.5.1.4.2.2. Müstesna Vakıflar

"Evkâf-ı Hümayûn Nazırının nezareti ve müdahalesi olmayarak müteveli mahsusları tarafında idare olunan evkâftır. Bu tür vakıflar, Osmanlı İmparatorluğu'nun asayiş politikası bakımından da üzerinde durulması gereken vakıf türlerindendir."Guzât ve Eizze" diye kendi arasında ikiye ayrılır (Ömer Hilmi; 1977, s.17).

1.5.1.5. Kiraya Verilmesi Bakımından

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki mevcut vakfiyelerden anlaşıldığı üzere mallarının işletilmesi hususunda tek çıkar yol kiralama; yani icar sistemidir. İcar sisteminin de bazı çeşitleri vardır.

1.5.1.5.1. İcâre-i Vahideli Vakıflar

Vâkıflar umumiyetle vakfettikleri emlakın icâre-i sahiha ile kiralanmasını şart koşmuşlardır. Buna icâre-i vahide veya icâre-i ma'rufe de denilmektedir. Fıkıh kitaplarına göre tek geçerli yol budur. İcâre-i sahihada kira müddeti sınırlıdır. Hanefi mezhebine göre, topraklar en fazla üç seneliğine, diğer gayr-i menkuller ise ancak bir seneliğine kiralanabilmekteydi (Yediyıldız; 1994, s.178).

"Nasıl ki bir şahıs kendi tasarrufunda olan akarı ay ve sene gibi bir müddeti kasire tayini ile muvakkaten icar eder ise biaynihi o yolda mütevellî vakf tarafında icar olur ve gelen ve müsekkâfak ve müsteâllat-ı mevkufedir" (Ömer Hilmi; 1977, s.17). Yani, mütevellîleri tarafından ay ve yıl gibi geçici bir süre için, doğrudan doğruya kiraya verilen veya idare olunan vakıflardır. İcâre-i vahideli evkafta, ferağ ve intikal caiz değildir. Bu icâre yolunda mahlûliyet de yoktur (Pakalın; 1971, s.17)

1.5.1.5.2. İcâre-i Vahideli Kadimeli Vakıflar

İcâre-i vahide ile icar olunmakta iken kira süresi sonunda muayyen bir ücret ile kiracıları ve bunların vefatında vereseleri elinde bırakılan müstegâllat-ı mevkufedir (Berki; 1971, s.31). Evvelce tek icâreli olan bu vakıflar icâreteyn statüsüne dahildirler .Fakat bunların ne şekilde icâre-i vahideli de bu sınıfa dönüştükleri bilinmemektedir (Köprülü; 1951, s.716).

İcâre-i vahideli kadimeli vakıfları,bâzı istisnalarla meşru' sayanlar olmuşsa da,vakfın bu çeşidi mütevellîlerin kötü idareleri yüzünden gayr-i meşru olarak ortaya çıkmış bir muameleden ibarettir (Berki; 1971, s.32).

1.5.1.5.3. Mukataalı Vakıflar

Vakıf idaresi, üzerinde bina, ağaç vs. gibi şeyler bulunmayan vakıf arazisinin mali durumunun kifayetsizliği nedeniyle işletemezse, araziye atıl bırakmamak ve vakfa gelir sağlamak maksadıyla icar bedeli senede ödenmek üzere kiraya vermesi halidir. Mukataalı vakıf arazilerden, bina ve ağaç dikerek istifade edilebileceği gibi, mütevellinin izni ile başkalarına da devredilebilir. Bina ve ağaçlar mülk olup arsa tasarrufta bulunana tabi olur. Arsa ve bina üzerinde ağaçlar kaldığı müddetçe mukataa devam eder, yani kira bedelinin ödenmemesi hali müstesna akid müteveli tarafından feshedilemez. Arazi üzerinde kiracı tarafından ihdas edilen tesislerin tamamı veraset hükümleri çerçevesinde mirasçılara intikal eder (Berki; 1971, s.6).

Mukataa uzun süreli bir kira sözleşmesi olduğundan sadece zaruret hallerinde caiz görülmüştür. Bu zaruri haller:

- Vakıf mal ile yararlanma imkânının tamamen ortadan kalkmış olması gerekir. Yanan veya tamamen yıkılan ev gibi.
- “İntifada” mümkün olmayacak kadar harap olan vakfın tamiri için gelirin de bulunmaması,
- Peşin kira bedeli (ücret-i muaccele) ve icare-i vahide ile kiraya verilerek alınan kira bedeli ile tamirinin mümkün olmaması, yani böyle bir kiraya talip bulunmaması,
- Vakıf malının istibdalının yani başka bir mal ile değiştirilmesinin de mümkün olmaması (talip çıkmaması),

Yukarıdaki şartlara ek olarak şekil şartının da gerçekleşmesi gerekir. Şekil şartlarından birincisi mahkemeden karar alınması (izn-i kadi), ikinci ise izn-i sustani dir. İzni Kultani konusunda iki farklı görüş vardır. Birinci görüşe göre mukataaya bağlanan vakıf için irade-i seniyye (izn-i Sultani) şarttır. Zira mukataa icareteynden farksızdır. İkinci görüşe göre ise, hâkimin kararı yeterli olmakla beraber, eğer vakfın hukuku zayi olacaksa, bununda, irade-i seniyye şartına bağlanmasında bir sakınca

yoktur. Şayet vakfiyede mukataaya bağlanması hususunda bir hüküm varsa hâkimin iznine dahi gerek yoktur (Eminoğlu; 1996, s.30-31).

1.5.1.5.4. İcareteynli Vakıflar

Osmanlı Hukukçuları, 1911 tarihini icareteyn uygulamasının başlangıcı olarak gösterirken, muasır araştırmacılar bunu en az 1534 tarihine kadar indirmektedirler. Hatta icareteyn uygulamasının daha önce de mevcut olduğu konusunda araştırmalar vardır (Akgündüz; 1988, s.358).

Vakıf ev veya dükkân harap olup tamiri için yeterli gelir bulunmadığı ve kira bedeline mahsuben imar etmek üzere icare-i vahide ile kiralamaya dahi talip bulunmadığı şer'an sabit olduğu takdirde, vakıf mallarda tasarruf etmek isteyen kiracı, vakıf arsanın veya binanın gerçek bedeline yakın bir meblağı "icare-i muaccele - peşin kira bedeli" adıyla mütevelliyeye vakfın tamiri amacıyla verecek veya bu meblağ yerine kendisi vakfi tamir edecektir (Bilmen; 1990, 294-305).

1.5.2. Cumhuriyet Döneminde Vakıf Çeşitleri

İmparatorluk dönemi vakıf çeşitlerinden mukataalı, icareteynli ve icare-i vahide-i kadimeli vakıflar Cumhuriyet Devrinde mevcut olmadığı gibi, idareleri bakımından vakıf çeşitlerinden olan müstesna vakıflar ve bunların nev'i olan Eizze ve Guzzat Vakıfları da mevcut değildir. Yalnız mülhak ve mazbut vakıf çeşitleri devam etmektedir (Berki; 1971, s.8).

Cumhuriyet öncesi vakıflarda yalnız hayri ve dini gayelerle kurulan vakıflar geçerli iken, Cumhuriyet devrinde vakfın yalnız hayri ve dini maksatlarla olmasına lüzum bulunmadığı, sportif ve ticari sahalarda da vakıf kurulabileceği kabul edilmiştir. Osmanlı döneminde ısrarla gözönünde bulundurulanan vakıfta toplum yararı, bu son gelişmelerle zayıflamış ve adeta kişiselleşmiştir (Öztürk; 1983, s.117).

Cumhuriyet devri vakıfları mazbut, mülhak, aile, diyani ve istihdam edilenlere yardım vakıfları olmak üzere beş kısma ayrılır.

1.5.2.1. Mazbut Vakıflar

Doğrudan doğruya Evkaf İdaresi tarafından yönetilen vakıflardır. Cumhuriyet döneminde bu görev Vakıflar Genel Müdürlüğüne verilmiştir. Yani; 28.06.1938 tarihinden önce kurulmuş vakıflardan:

- Bu kanundan önce zabtedilmiş vakıflar,
- Bu kanundan önce idaresi zabtedilmiş vakıflar,
- Mütevelliliği bir makama şart edilmiş olan vakıflar,
- Kanunen veya fiilen hayri bir hizmeti kalmamış olan vakıflar,
- Mütevelliliği vakfın ferilerinden başkalarına şart edilmiş vakıflar.

Mazbut vakıflar, Vakıflar Umum Müdürlüğü'nce niyabeten idare olunsalar bile ayrı ayrı birer hükmi şahsiyet sayılırlar. Bunlar kendi taahhütleriyle ilzam olunur ve borçlarını kendi mallarından öderler (Vakıflar Kanunu; md.6).

1.5.2.2. Mülhak Vakıflar

Evkaf Nezaretinin nezaret ve kontrolü altında mütevellileri tarafından idare olunan vakıflardır (Ömer Hilmi; 1977, s.34). Mülhak vakıflar, özel durumlarını, menşe'lerini ve şahsiyetlerini muhafaza ettikleri gibi mütevelliler tarafından idare olundukları cihetle mazbut vakıflardan farklı olarak devlet ve idare müessesesi mahiyetinde değildirler. Bunlar devletin sıkı bir denetimine tabidir (Öztürk; 1983, 118).

1.5.2.3. Aile Vakıfları

Medeni Kanun aile vakfını, “Aile efradının talim ve terbiyesine, tehciz ve

muavenetine ve bunlara mümasil gayelere muktezi masarafın tediyesi için, eşhas veya miras hukukuna dair olan hükümlere tevfikân aile vakıfları tesis edebilir.” şeklinde tanımlamaktadır (Vakıflar Kanunu, md.322/1).

Medeni Kanunundan da anlaşıldığı gibi aile vakıfları, aile bireylerinin talim ve terbiyesi, yedirilip içirilmesi gibi her türlü giderleri karşılamak amacıyla, şahıs ve miras hukukunun koyduğu hükümlere uygun bir biçimde kurulan vakıflardır. Aile vakıfları da diğer vakıflar gibi tüzel kişiliğe sahip olup, belli bir amaca tahsis edilmiş mal topluluğudur. Diğer vakıflarda amaç vakıf tarafından belirlenirken, aile vakıflarında, amacın ne olabileceğini bizzat kanun gösterir. Bu amaçla kural olarak, bir aileye mensup olanların yetiştirilmesini ve eğitimlerini, iş hayatında gerekli maddi vasıtalarla sahip olmalarını ve yardıma muhtaç oldukları takdirde yardım görmelerini, evlenecek olanlara ceyiz temini sağlamaktan ibarettir. Aile vakfı ancak bu ve benzeri amaçlarla kurulabilir (Öztürk; 1983, s.125).

Medeni kanun önceki hukukumuz tarafından kabul edilmiş olan ve bir mali aile bireyleri arasında vakfın dilediği bir biçimde kuşaktan kuşağa intikal edebilen zürri vakıfları kabul etmemiştir. Medeni Kanununun 322. maddesinin II. fıkrası zürri vakıfların yeniden kurulmasını yasaklamıştır (Öztürk; 1983, s.11).

Zürri vakıfla aile vakfı arasındaki farkı şu şekilde özetleyebiliriz: Zürri vakıfta evlât ve evlât hükmünde olan fûru vakfın gayesi olmadıkları için, vakfın safi gelirinden istifade ederler. Yani zürri vakıf hem evladın hem de kanunun yararını gözetir. Aile vakfı ise, bir malın menfaatinin aile bireylerine tahsisini hedefler. Yine zürri vakıf, evlat ve torunların faydalanmasını sağlarken, aile vakfından aile mefhumuna dâhil herkes istifade eder. Yani sadece hısımlar değil, akrabalar da bu vakfın lehtarları olabilirler (Berki; 1971, s.11).

Aile vakıfları da Medeni kanun ile diğer vakıflar gibi Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün teftiş ve denetimine tabi tutulmuştur (Medeni Kanun; md78/1-2).

1.5.2.4. Diyanî Vakıflar

Amacı sadece dini olan ve dini amaçlar güden özel nitelikteki vakıflara diyanî vakıf denir. Bu tanıma göre camii, mescid, kilise, havra, inşası ve bunların masrafları ile buralarda hizmet edecek din görevlilerinin bakılıp beslenmesi ya da din bilginleri yetiştirmek üzere medrese (okul) inşası ve öğrencilerinin geçimini sağlamak amacıyla kurulan vakıflar, tümüyle diyanî vakıflardır. Diyanî vakıflar da yine diğer vakıflar gibi Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün teftiş ve denetimine bağlıdır (Öztürk; 1983, s.128).

1.5.2.5. İstihdam Edilenlere ve İşçilere Yardım Vakıfları

İstihdam edilenlere ve işçilere yardım vakıfları, Medeni Kanununun 77/A maddesine göre düzenlenmiştir. Bu vakıfların gayesi, istihdam edilenlerle işçilere iktisadi menfaatler sağlamaktır. Evlenme, doğum, ölüm, iş görmezlik (malüllük), hastalık ve emeklilikte olduğu gibi kazalarda da zarara uğrama hallerinde; istihdam edilenlere ve işçilere çeşitli yardımlarda bulunmak üzere kurulan ve hatta onlardan yararlananların yiyecek ve giyecek gibi, günlük ihtiyaçlarını da sağlayabilen vakıflar, tamamen istihdam edilenlere ve işçilere yardım vakıfları olarak kabul edilir (Öztürk; 1983, s.130).

Bu vakıflar kendi aralarında ikiye ayrılır. Eğer vakıf, sadece vakfın ayırdığı fonlar ile oluşturulmuş ise bu vakıflara tek taraflı personele yardım vakıfları denirken, personelin de aidat ödediği vakıflara, iki taraflı personele yardım vakıfları denir.

İstihdam edilenlere ve işçilere yardım vakıfları çok eskiden beri Anadolu'da ve Osmanlı İmparatorluğu'nun meskûn yerlerinde, her esnaf teşekkülünün elinde bulunan Evkaf Vakfı, Evkaf Sandığı ve daha önceleri Esnaf Kesesi denilen, çalışanlarına her türlü sosyal yardımı sağlayan bu kurumlardan farksızdır (Öztürk; 1983, s.130-133).

1.5.2.6. Kamuya Yararlı Vakıflar

Gelirlerinin en az yarısından fazlasını kamu görevi niteliğindeki işlerin yapılmasına bırakmayı amaç edinmiş bulunan vakıflara kamuya yararlı vakıflar denir. 903 sayılı Vakıflar Kanununun 2. 4. ve 5. maddeleri ile birlikte mütalaa edildiği takdirde, kamuya yararlı gayeler için kurulacak vakıflarda, bir yandan vakfedene, öte yandan da vakıflara ve onlara yardımda bulunanlara bazı ayrıcalıklar tanınmış olduğu görülür.

903 sayılı Kanunun vazettiği hükümlere göre, bir vakfın gayesi, genel,özel veya katma bütçeli idareler bütçeleri içinde yer alan bir hizmetin veya hizmetlerin görülmesini kapsamakta ise, vakfın tasarruf nisabı arttırılmakta ve tahsis edilen mallar nispetinde vergi muafiyeti tanınmaktadır (Öztürk; 1983, s.134).

1.7. Vakıfların Ekonomik Hayata Etkileri

Her devlet, iktisadi ve mali tedbirler olarak gerek kendi vatandaşları, gerekse ülkesindeki yabancıların refahı için imkânlar hazırlamakla mükelleftir. Vakıf, devletin az başarabildiği veya başarısız olduğu birtakım amme hizmetlerini destekler. Devlet bu destek nispetinde bütçeden tasarruf eder, buna bağlı olarak da diğer amme hizmetlerinde daha başarılı olur.

Devletin kamu hizmetlerini karşılamada yetersiz kaldığı günümüzde, eğitim ve sağlık hizmetleri devlete yük getiren organların başında gelmektedir. Zira ülkenin ücra köyüne, hatta mezrasına varıncaya kadar devletin küçüklü büyüklü eğitim ve sağlık kuruluşlarını taşıması çok büyük bir maliyet ve organizasyon gerektirir. Osmanlı'da kurulan vakıfların, eğitim ve sağlık hizmetlerini üzerlerine almaları, devleti çok büyük bir yükten kurtarmıştır. Yalnız hayır duası düşünülerek, milletin devlet hizmetine katılması teşvik edilmiştir (Eminoğlu; 1996, s.41-42).

Vakıflar, faaliyetleriyle hem devletin imkânsızlıklar nedeniyle yürütmekte zorlandığı birtakım hizmetlerin halkımıza sunulmasına katkıda bulunmakta hem de sosyal adaletin gerçekleşmesine yardımcı olmaktadır.

Münferid sadaka ve yardımların aksine, hem daha geniş kitleye yardım imkânı sağlar hem de bu imkânı sürekli kılar. Yani vakıflar, iktisadi ve mali yardımlaşmada devamlılık ve verimlilik esası üzerine kurulmuşlardır. Ayrıca vakıflar; vakıfların servetlerinin ihtiyaçtan fazlasının bir nevi tasarrufu demek olduğundan fertleri israfa karşı koruyan ve tasarrufu teşvik eden iktisadi bir özellik taşırlar (Berki; Vakfın mahiyeti, VD, 8/1-7).

Vakıflar gelir-servet dağılımını da etkilemektedir. Zira zengin ve büyük servet sahibi kişilerin mülkiyetlerindeki servet, vakıf yoluyla özel mülkiyetten çıkmakta ve elde edilen gelirler ile de vakfın amaçları doğrultusunda gelir seviyesi düşük gruplar lehine bir gelir transferi gerçekleşmektedir. Bu yönüyle vakıf bir taraftan servet, diğer taraftan da gelir transferini gerçekleştiren bir müessese olarak değerlendirilebilir. Servetin transferi bir defa da olmakta, gelirlerinin transferi ise, vakıf amaçları doğrultusunda hizmet vermeye devam ettikçe sürüp gitmektedir. Çağdaş ekonomiler devletin küçültülmesi üzerinde ağırlıklı olarak durmaktadır. Bu açıdan baktığımızda vakıfların devleti küçülterek, devletin asli görevlerini yerine getirmesine katkıda bulundukları çok bariz bir gerçektir (Berki; VD, s.45-52).

Vakıfların olmaması durumunda, onların tedarik edeceği amme hizmetlerini, devlet bizzat temine mecbur kalacak ve bu suretle bütün amme hizmetlerinde vakıfların sağlayacağı nakdi yardım nisbetinde bir azalma olacak veya mevcut amme hizmetlerinin değerini artırmak o nispette imkân harici kalacaktır. Bu itibarla vakıflara devletin daimi ve döner sermayeli ihtiyat bütçesi demek hata olmaz. Vakıflar her konuda yaptıkları hizmetlerle sosyal dayanışmayı sağlamışlar, yardıma muhtaç birine uzanacak bir el değil birçok el özelliğine sahip olmuşlardır.

Vakıflar, dernekler, yardımlaşma ve dayanışma kuruluşları gibi sivil toplum örgütleri, gerçekleştirdikleri faaliyetlerle sosyo-ekonomik hayatta ağırlıklı bir unsur haline gelmişlerdir. Söz konusu örgütler, toplum yararına gerçekleştirdikleri işlerle, kamu ve özel kesimin yanında geniş bir yer tutmaya başlamışlardır. Bu sebeple, “üçüncü sektör” adıyla anılmaktadırlar. Türkiye’de de, geleneğimizden güç alan vakıf kuruluşları, faaliyetlerini eğitiminden sağlığa, hayır işlerinden sanata ve kültüre çeşitli alanlara yayarak hızla geliştirmektedir (Eminoğlu; 1996, s.42-43).

İKİNCİ BÖLÜM

2. PARA VAKIFLARININ LİTERATÜR İÇİNDEKİ YERİ

Paranın vakfedilmesi hususu Osmanlı'da büyük tartışmalar sonucu ortaya çıkmıştır. Bu tür vakıflar, vakıf çeşidi olarak kabul edilmez. Aynı zamanda bu tür vakıflar günümüzdeki vakıf anlayışından farklı bir yaşam öyküsüne sahiptir. Bu konuda birçoğu ilahiyatçı olan çok değerli hocalar bu tür vakıfları daha çok hukuki ve dini varlıkları ile incelemişlerdir. Para vakıfları konusunda çalışanların sonuncusu Doç Dr. Tahsin Özcan hocadır.

Para vakıflarına, vakıf konulu ve daha çok meselenin hukukî yönünü inceleyen monografilerden Ömer Hilmi Efendi'nin "İthafü'l-Ahlâfî Ahkâmî'l-Evkâf" isimli eserinde müstakil bir başlık altında değinilmektedir. Ömer Nasuhi Bilmen tarafından da vakıf konusu anlatılırken para vakıfları "Nükud-ı Mevkufenin Tenmiyesi" başlığı altında incelenmektedir. Ali Himmet Berki ve Elmalılı Hamdi Yazır ise ayrı bir başlık altında incelememekle beraber çeşitli vesilelerle para vakıflarına değinmektedirler.

Para vakıfları ile ilgili bilgilere Ömer Lûtfî Barkan'ın çalışmalarında tesadüf edilmektedir. Barkan ilk olarak 1942 yılında yayımlanan bir makalesinde konuyla ilgili örnekler vermektedir. Barkan'ın daha sonra yayımladığı Edirne askerî kassamına ait tereke defterleri ile İstanbul'a ait vakıf tahrir defterinde "Faizle İşletilen Paralara Ait Kayıtlar" ya da "Faizle İşletilen Vakıf Paralarına Aid Kayıtlar" başlıkları altında konuyu ayrıntılı olarak tahlil ettiği görülmektedir. Barkan konuyu daha çok tahrir belgelerinde yer alan bilgiler çerçevesinde incelemektedir. Ahmet Akgündüz, Barkan'ın para vakıflarını sadece faiz açısından ele alarak diğer yönlerini ihmal etmesini ve işletilme usullerini yeterince tahlil etmeden doğrudan faiz olarak nitelemesini doğru görmemekte ve zaman zaman suiistimal edilmiş olma ihtimali bulunsa bile Osmanlı Devleti'nin faiz uyguladığını söylemenin mümkün olmadığı eleştirisinde bulunmaktadır.

Halil İnalcık ise, Osmanlı Devleti'nde sermaye birikimini incelerken vakıf mües-

sesesini ayrı bir başlık altında ele almaktadır. İncalcık'ın İslâm toplumunda sermaye birikimi açısından vakıfların özel bir yeri bulunduğunu vurguladığı görülmektedir. Nakit paranın çoğu durumlarda vakfın bir kısmını veya tamamını oluşturduğu da ayrıca belirtilir. İncalcık, eserlerinde çeşitli vesilelerle para vakıflarına değinmekle beraber konuyu müstakil olarak inceleyen bir çalışması mevcut değildir. İncalcık'ın eserinde Suraiya Faroqhi ise para vakıflarını kredi konusuyla bağlantılı olarak incelemekte ve özellikle kasapları sübvans etmek amacıyla para vakfı şeklinde oluşturulan fon ile 17. yüzyılda yaygınlaşan avarız vakıflarından bahsetmektedir.

Neşet Çağatay'ın 1971'de yayımlanan bir makalesinde para vakıfları ile ilgili fetva ve sicillerden seçilen örnekler çerçevesinde konuyla ilgili bilgi verilmektedir. Yine aynı yerde, Osman Keskioğlu tarafından Bâlî Efendi'nin para vakıflarının yasaklanması üzerine Çivizâde'ye yazdığı bir mektup da yayımlanmıştır. Jon E. Mandaville'in bu konudaki makalesi, Kanunî döneminde para vakıfları ile ilgili meydana gelen tartışmaları ve konuyla ilgili risalelerin muhtevasını özetlemesi açısından önem arz etmektedir. Söz konusu tartışmaların Mehmet Şimşek tarafından da bazı fetva ilaveleriyle birlikte bir makale haline getirildiği görülmektedir.

Murat Çizakça tarafından özellikle Bursa Şer'iyye Sicilleri'ne bağlı olarak yürütülen çalışmaların ve getirilen önerilerin para vakıfları konusundaki araştırmalarda önemli mesafeler alınmasını sağladığı ve ilim çevrelerinde konuya olan ilgiyi arttırdığı görülmektedir. Çizakça tarafından yapılan araştırma 18 Şubat 1990 tarihinde ilmi bir toplantıda tartışılmış ve para vakıflarının Türk finans kesiminde yaşanan likidite sorununa bir çözüm olup olamayacağı sorusuna cevap aranmıştır. Çizakça'nın Bursa'da kurulan para vakıfları ile ilgili araştırmasının neticelerinin de çeşitli vesilelerle yayımlandığı görülmektedir. Çizakça'nın çalışmalarında, para vakıfları ile İslâm bankaları ya da Türkiye'deki adıyla özel finans kurumları arasında benzerlik kurulmakta ve para vakıflarının yeni finansal kurumların geliştirilmesinde model olabileceği hususu vurgulanmaktadır.

İsmail Kurt tarafından doktora tezi olarak yapılan çalışmada ise para vakıflarının hukukî yönü ile ilgili tartışmalar ile şer'iyye sicilleri ve meşihat arşivinde bulunan kaynakların tamamına ağırlık verildiği görülmektedir. İsmail Kurt'un İstanbul

mahkemelerinde kayıtlı para vakfiyelerinin bir listesini ve Meşihat Arşivi'nde tespit edilen konuyla ilgili arşiv kayıtlarını konu edinen iki ayrı makalesi daha yayımlanmıştır. Bu çalışmalar konuyla ilgili arşiv belgelerinin tanıtılması açısından önemli birer kaynak mahiyetindedir.

Zikredilenlere ilaveten konunun değişik yönlerini inceleyen çalışmalara da rastlanmaktadır. Beşir Gözübenli hukuk tarihi açısından vakıf malların faizli işletilmesi konusunu tahlil etmiştir. Hamdi Döndüren de para vakıflarının finansman yöntemi olarak kullanılma usulleri konusunda araştırmalar yapmıştır. Balkanlar bölgesindeki İslâm medeniyet tarihini inceleyen bir eserde para vakıfları için ayrı bir bölüm kaleme alınırken 16. asırda Sarayova'da kurulan para vakıfları ile avarız vakfı olarak kurulan Ankara Hatuni Mahallesi'ne ait bir vakfin iki ayrı tebliğin konusu olduğu görülmektedir. Ayrıca iki ayrı derginin vakıf konulu özel sayılarında para vakıflarına dair birer makale yer almaktadır.

Görüldüğü gibi para vakıfları ile ilgili çalışmaların çoğunluğu makale veya tebliğ seviyesinde olup bu konuda iktisadi yönden konuyu ayrıntılarıyla ortaya koymaktan uzak kalmaktadır. Bunun dışında kalabilenler ise sınırlı bir çerçevede belli bir veya birkaç vakfı ya da belgeyi esas almaktadırlar. Bunun istisnası sayabileceğimiz Çizakça ve Kurt'un çalışmaları kendi açılarından önemli bilgi ve belgeleri ihtiva etmekle birlikte para vakıflarının ne olduğu, hangi amaçlarla ve nasıl kurulup faaliyet gösterdikleri gibi hususlarda yeterli olamamaktadır.

Para vakıfları konusunun daha ayrıntılı araştırılması, ortaya çıkışından itibaren hem değişik bölgelerde hem de farklı dönemlerdeki uygulamalarının ve aldığı şekillerin ortaya çıkarılması gerekmektedir. Ancak bunun yapılabilmesi için, öncelikli olarak, bir para vakfının ne olduğu, hangi amaçla ve nasıl kurulduğu, işleyişinin hangi prensipler etrafında şekillendiği gibi hususların tespitine ihtiyaç duyulmaktadır.

Konunun doğrudan uygulamayla ilgili belgelerden hareketle ele alınması, teorisinden ziyade pratiğinin nasıl olduğunun tespiti açısından önem arz etmektedir. Vakfiyeler, fiili uygulamadan ziyade bunun nasıl olması gerektiğini düzenleyen

tasarı mahiyetindeki malumatı ihtiva etmektedir. Vakıf tahrirleri ise genellikle vakfiyelerdeki bilgilerden hareketle oluşturulan ve tahrir tarihindeki durumu tespit eden belgelerdir. Zikredilen belgeler, zengin bilgi kaynakları olarak önem arz etmekle beraber vakıfların işleyişleri hakkında ayrıntılı malumat vermemektedir. Bu nevi ayrıntılara ise şer'iyye sicillerinde kaydedilen vakıflara ait idâne hüccetleri, tahsilat ve muhasebe kayıtları ile diğer belgelerden hareketle ulaşılabilmektedir.

Ben bu konuda tarihçi, ilahiyatçı veya hukukçu gözüyle değil de üçünü de ele alan ve ilgililere ormanı gösteren bir şekilde az ve öz bir araştırma yaparak, tarihin öğrenilen bir olgu olduğunu ve tozlu raflardaki para vakıflarının hala canlı olduğunu göstermeye çalışacağım.

Bizim çalışmamızın esasını oluşturan para vakıflarının iktisadi mahiyetidir. Osmanlı'da uygulaması görülen ve 15. yy ile 18. yy arası yaşadığı varsayılan ve faiz kavramının devlet tarafından kabul görmesini sağlayan ve günümüze gelinceye kadar geçirdiği evrimi Evkaf Bankası ve Vakıfbank kurumları çerçevesinde birleştirerek tezimi bağlayacağım.

Ayrıca şuan 1935 yılında yayımlanan 2762 sayılı kanunun 6. Maddesinde belirtildiği üzere “Umum Müdürlüğün idare ve temsil ettiği vakıflar da bir kül halinde hükmi şahsiyet sayılır.” denilmektedir. Bugün itibariyle mazbut vakıfların yöneticisi olan VGM ve geçirdiği kurumsal süreçte konumuzun mihenk taşı olduğunu oluşturacaktır.

2.1. Para Vakıfları

Geçmiş yüzyıllarda ve İslam toplumlarında müteşebbislerin finans sorunları karz-ı hasen gibi daha çok kâr- zarar ilkesine dayalı yöntemlerle çözülmüştür. Bunun dışında Mudarabe (emek-sermaye ortaklığı), Muşarake (sermaye ortaklığı), Murabaha (peşin parayla alınan bir malın vadeli olarak karlı satılması), Sanayi (iş ve taahhüd ortaklığı), Muzaraa (toprak sahibi ile işletmecinin çıkacak ürün üzerine yaptıkları ortaklık), Musakat (bağ-bahçe ortaklığı), Muğarase (ağaç dikimi ortaklığı) ve kiralama bu yöntemlerden sayılabilir. Para vakıfları da Osmanlı Devleti

uygulamalarında toplumun hatta kimi devlet ve kamu kuruluşlarının finansman ihtiyacını karşılamada çok önemli bir yere sahip olmuştur (Döndüren; 1998, s.63-64).

Taşınır ve taşınmaz malların vakfedilmesinde "ebedilik" niteliği esas alındığı için nakit paranın vakfa konu olup olamayacağı hususu daima tartışma konusu olmuştur. Nakit paranın doğrudan tüketilme yoluyla tasarruf edilebilmesi ya da ticaret işine yatırılrsa bile zarar riskinin bulunması yüzünden "süreklilik" niteliğini taşımadığı görüşü her dönemde taraftar bulmuştur.

Bu tartışma Şeyhülislam Sadullah Sadi Çelebi (v. 954/ 1539) zamanında, 1537'de Anadolu Kazaskeri olarak görev yapmakta olan Koca Çivizade Şeyh Mehmed Muhyiddin Efendi ile Rumeli Kazaskeri Ebussuud Efendi arasında başlamıştır. Ebussuud'un lehte fetva vermesine rağmen, 1538'de Şeyhülislam olan Çivizade'nin para vakfının yasaklayan fetva ve genelgesiyle, "hükm-i şerif halini almıştır. Bu arada Sofyalı Bali Efendi (v. 950/1543) devrin padişahı Kanuni Sultan Süleyman'a, Çivizade'ye, Sadullah Çelebi'ye nakit para vakfının caiz olduğunu ispat eden mektuplar göndermiştir (Döndüren; 1990, s.39).

Osmanlı Devleti'nde nakit para vakfının geçerli olup olmadığı konusu 16. yüzyılda Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin nakit parayı taşınır mal (menkul) kapsamına alarak Muhammed eş- Şeybani'nin "teamül bulunması" koşuluna bağlaması ile tamamen çözüme kavuşmuştur. İşte bu şekilde Hanefî fakihlerinden İmam Muhammed eş- Şeybanî'nin taşınırların vakfını "teamül bulunma" şartına bağlaması, İmam Züfer'in de nakit para vakfını doğrudan caiz görmesi, para vakfının caiz olduğunu söyleyenlerin başlıca delilleri olmuştur. 1545 yılında Şeyhülislam olan Ebussuud Efendi, yazdığı "Risale fi vakfi'l menkuli ve'n-nükud" adlı eseriyle, nakit para vakfının hukuki şahsiyetini ortaya koymuştur.

Görünen odur ki Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin çözüm ve fetvalarına rağmen, para vakfı uygulamalarına şiddetle karşı çıkanlar da olmuştur. Bu kimseler arasında Birgivi Mehmed Efendi gibi hem dinî hem de ilmî yönden hatırı sayılır kimseler de yer almıştır. Aynı devrin en önemli alimlerinden sayılan İmam Birgivî, "es-Seyfü 's-

sarim fî ademi vakfı 'l-menkuli ve 'd-derahim" isimli bir risale yazarak, para vakfı uygulamalarının, dinî yönden kişi ve toplum için çok sakıncalı durumlar ortaya çıkarabileceğini gayet ağır dillerle açıklamaktan geri durmamıştır. Gerçi uygulamalar, Osmanlı sosyal yapısında, ciddi anlamda büyük bir finansman açığını, yeri geldiğinde kapatmış yeri geldiğinde de bu finansmanı harekete geçirme konusunda oldukça önemli bir etkiye sahip olmuştur. Üstelik padişah ve aileleri başta olmak üzere halkın nazarında değer gören pek çok kimsenin ve din adamlarının da para vakfı hususunda lehte görüş beyan edip uygulamalara bizzat iştirak etmeleri, para vakıflarının gelişmesinde önemli bir etkiye sahip olmuştur.

Üstelik tartışmalar devam ededursun, konu ile alakalı kaynaklardan anlaşıldığına göre vakıf paraları % 10 – 12,5' e varan muamele-i şer'iyye ile işletilebildiği gibi zaman zaman bu miktar durum ve şartlara göre % 15'e kadar çıkarılabilmektedir (Özer; 2006, s.41).

Ayrıca para vakıflarının işletilmesi sorununun çözüme kavuşturulması konusunda ortaya çıkarılmış olan muamele-i şer'iyye uygulaması Osmanlı Kanunnameleri'nde de net bir şekilde ortaya konulmuştur. Söz konusu Yavuz Kanunnamesi Madde 42 şudur:

"Ve muamele-i şer'iyye edenin onu, on birden ziyadeye ettürmeyeler ve şer'i muamele etmeden kat'a riba etdürmeyeler".

Kanunnameden de açıkça görüldüğü gibi daha çok Kanuni Sultan Süleyman'a izafe edilmeye çalışılsa da söz konusu muamele-i şer'iyye uygulamasının Yavuz Sultan Selim Devri'nde kanunlaştırılmış bir uygulama olduğu görülmektedir.

İbaredeki açık ifadeden anlaşıldığına göre Yavuz Sultan Selim, şer'i muamele olmaksızın vakıf paraların işletilmemesi gerektiğini ve şer'i muameledeki kâr sınırını açıkça tanzim etmiştir. Ancak daha sonraki uygulamalara bakıldığında kanunnamede belirtilmiş bu sınırın aşıldığını görmekteyiz. Nitekim vakıf kapitalinin azalması durumunda % 15' e varan şer'i muameleler gerçekleşmiştir (Özer; 2006,s.42).

Oysa para vakıfları uygulamasının ilk örneği Fatih Sultan Mehmet Devri'nde

gerçekleştirilmiştir. Nitekim Fatih ordunun et ihtiyacını karşılamak üzere 24 bin altın lirayı vakfetmiştir.

Anlaşılan odur ki uygulama ilk defa Fatih Devri'nde yapılmış olsa dahi kanunname ile tanzim edilmiş değildir. Yavuz Sultan Selim kanunname yayımlamış ve kâr sınırını da açıkça ifade etmiş, daha sonraki devirlerde Kanuni Sultan Süleyman Ebussuud Efendi gibi çok değerli bir şeyhülislamın da desteğiyle diğer padişahlar gibi ulu'l-emr yetkisini kullanarak bu konuda yeni kanunnameler yayımlamış ve zamanında para vakfı uygulamaları oldukça yaygın bir uygulama halini almıştır.

2.1.1. Para Vakıfları ve Para Vakıflarının Vakıf Sistemi İçindeki Yeri

Paranın vakıf olup olamayacağı konusundaki tartışmaların fıkıh mezheplerinin kuruluş dönemlerine kadar uzandığı görülmektedir. Vakfiyelerde de genellikle zikredildiği gibi, Osmanlıların bir anlamda resmî mezhebi olan Hanefî okulunun imamları menkul malların vakfı konusuyla bağlantılı olarak paranın da vakfedilip vakfedilemeyeceği hususunu tartışmışlar ve çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Ortaya çıkan bu görüşler, daha sonra para vakıflarının teorik temelini oluşturmuştur. Yine mezhep imamlarından Ahmet b. Hanbel (ö. 241/855)'in görüşlerinin nakledildiği bir eserde paranın vakfı konusunun da tartışıldığı görülmektedir. Para vakıflarının Osmanlılardan önce uygulandığına dair bilinen bir örnek mevcut değildir. Osmanlılarda ilk olarak ne zaman uygulandığı konusunda da kesin bir bilgiye sahip değiliz. Sadece Bâlî Efendi'nin mektuplarında para vakıflarının Rumeli'nin fethinden beri uygulandığı ve üç yüz yıllık geçmişi bulunduğu şeklinde bir kayda rastlanmaktadır. Kaynaklarda II. Murat ve Fatih Sultan Mehmet'in saltanat yıllarında kurulan para vakıflarına tesadüf edilmektedir. Bunlar içinde en eski tarihli olanı 826/1423 yılında kurulmuştur. Bizzat Fatih tarafından İstanbul'a et temin eden kasapların sübvansiyonu için oluşturulan para vakfı da meşhurdur. Barkan'ın tespitine göre İstanbul tahrir defterinde kayıtlı en eski tarihli para vakfı ise 861/1456 yılına aittir. İsmail Kurt'un İstanbul mahkemelerine ait şer'iyye sicillerinde yaptığı araştırmada tespit ettiği en eski tarihli vakfiyenin 896/1490 tarihini taşıdığı

görülmektedir. Üsküdar'a ait tespit edilen en eski para vakfı ise 916/1510 yılına aittir (Kurt; 1996, s.65-96).

Para vakıflarının sayılarının II. Murat ve Fatih dönemlerinde çok fazla artmadığı ve vakıf sistemi içinde önemli bir yer işgal etmediği anlaşılmaktadır. Ancak, 16. yüzyılın başlarından itibaren para vakıflarının sayılarının hızla arttığı ve gündemde giderek önemli bir yer işgal etmeye başladığı görülmektedir. Nitekim 16. yüzyılın ortalarında para vakıflarının hem hukukî meşruiyeti hem de vakfedilen paraların işletilme usulleri devrin önde gelen ilim adamları arasında geniş tartışmalara yol açmıştır.

İsmail Kurt tarafından İstanbul mahkemelerinde kayıtlı vakfiyelerden hareketle oluşturulan tabloda para vakıflarının 451 yıllık gelişme trendi izlenebilmektedir. Buna göre, 946/1539 yılından itibaren kurulan para vakıflarının sayılarında büyük bir artış trendine girilmiş, bu durum 1096/1684 yılına kadar devam etmiş, ancak bu tarihlerde büyük bir düşüş meydana gelmiştir. Müteakip yıllarda da yine sürekli bir artış gözlenmektedir. Bu durum 1296/1878'e kadar sürmekte, bu tarihte kurulan para vakfı sayısında yeniden büyük bir düşüş meydana geldiği görülmektedir (Kurt, 1996, s.31).

Para vakıflarının sayıları ve yaygınlık dereceleri açısından fikir vermesi amacıyla bir araştırma yapıldığında ilginç rakamlarla karşılaşılmaktadır. Para vakıfları konusunda vakfiye sayısının 3888 olduğu belirtilmektedir. Bu rakama tarihi belli olmayan 63 vakfiye de ilave edildiğinde 451 yıllık zaman diliminde, sadece İstanbul'a ait 27 mahkemede toplam 3951 para vakfının tescilinin yapıldığı görülmektedir. Para vakıfları tartışması esnasında Çivizâde'nin konuyla ilgili görüşünü sorduğu Mehmet Fenârî, cevap olarak yazdığı mektupta para vakıflarına ait yazılan vakıfnamelerin sayısının on bin miktarında olduğunu kaydetmektedir” (Özcan; 2003, s.13).

Tahrir defterlerindeki verilerden hareketle ulaşılan rakamların vakfiyelerden hareketle elde edilen rakamların çok üzerinde olduğu müşahade edilmektedir. Barkan'ın yayımladığı İstanbul'a ait vakıf tahrir defterinin girişinde yer alan bir

cetvelde, İstanbul'da yaklaşık bir asır boyunca faal olduğu görülen vakıf sayıları verilmektedir ki burada para vakıflarının da bir hayli yekun oluşturduğu dikkati çekmektedir. Bu cetvelde verilen rakamlar yeniden düzenlenerek her tahrir döneminde kurulan ve tahririn yapıldığı tarihte faal durumda bulunan vakıf sayıları ve bunun içinde para vakıflarının oranı Tablo: 1'de tespit edilmiştir (Özcan; 2003, s.13).

Tablo-1 Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda İstanbul'da Kurulan ve Faaliyet Gösteren Para Vakıfları

Tahrir Tarihi		Akar		Akar ve		Nakit		Toplam
		Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet
953/1546	Eski defterden devir	672	57.78	154	13.24	337	28.98	1163
	927– 953/1521– 1546 arası kurulan	620	48.90	140	11.04	508	40.06	1268
	Toplam	1292	53.15	294	12.09	845	34.76	2431
	Eski defterden devir	1270	79.67	309	19.38	15	0.95	1594
986/1578	953–986 / 1546–1578 arası kurulan	1055	88.43	128	10.73	10	0.84	1193
	Toplam	2325	83.42	437	15.68	25	0.90	2787
	Eski defterden devir	2321	83.70	429	15.47	23	0.83	2773
1005/1596	986- 1005/1578- 1596 arası kurulan	332	81.57	15	3.69	60	14.74	407
	Toplam	2653	83.43	444	13.96	83	2.61	3180

Kaynak: Ömer Lûtfi Barkan-Ekrem Hakkı Ayverdi, İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri 953 (1546) Tarihli, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü, İstanbul 1970, s.VIII, 1 nolu cetvel. (Tablo, cetveldeki bilgiler yeniden düzenlenerek elde edilmiştir.)

Çıkan sonuçlara göre İstanbul'da 16. asrın ilk yarısında kurulan vakıflar asl-ı malı açısından değerlendirildiğinde yarıya yakınının sadece nakit (%34,76) veya akarlar birlikte nakit (%12,09) şeklinde olduğu görülmektedir. Ancak, 986/1578 ve 1005/1596 tarihlerine ait tahrirlerde sadece nakit veya nakitle birlikte gayrimenkul vakıflarının oranları toplamının % 15-16 civarında olduğu görülmektedir. Bu tabloda dikkat çeken bir husus da 953/1546 tarihli tahrirde görülen 845 nakit vakfından sadece 15 tanesinin bir sonraki tahrirde görülebilmesidir. Diğer nakit vakıflarının ne olduğunu ise 986/1578 tarihli tahrirde eski defterden devreden akar vakıfları ile akar ve nakit vakıfları için verilen rakamlar kısmen açıklamaktadır.

Yeterli istatistikî çalışmanın bulunmayışı nedeniyle İstanbul dışındaki yerlerde para vakıflarının diğer vakıflara oranı konusunda değerlendirme yapma imkânı olmamıştır. Ancak, istisnâî bir çalışma olarak Emecen tarafından Manisa şehrinin ekonomik durumu incelenirken vakıflara da değinilmekte ve bunun bir parçası olarak para vakıflarının yekûnu tespit edilmektedir. Emecen'in 16. asırda düzenlenen vakıf defterlerinden hareketle yaptığı tespitlere göre, Manisa'da 139'u erkek, 61'i kadın olmak üzere yaklaşık 200 kişi para vakfı kurmuştur. Bunların nakit yekûnu 848.530 akçe olarak belirlenmekte ve senelik gelirinin de 84.853 akçe olduğu kaydedilmektedir. Gayrimenkul vakıflarından elde edilen gelir de 136.592 akçe olarak tespit edilmektedir ki bu durumda Manisa şehrinin toplam vakıf gelirlerinin miktarı 221.545 akçeye ulaşmaktadır. Bu rakamlara göre, para vakıflarının gelirleri toplam vakıf gelirleri içinde %38,31'lik bir oranı teşkil etmektedir. Aynı dönemde İstanbul'da kurulan para vakıflarının nakit yekûnu 13.253.736 akçe ve bunun senelik geliri 1.262.260 akçe olarak belirlenirken Bursa için 968/1560 yılında bu rakamların 3.349.046 akçe ve 333.119 akçe olarak tespit edildiği görülmektedir.

İstanbul ve Manisa'ya ilaveten, Barkan ve Meriçli'nin Hüdavendigar Livası, Tayyib Gökbilgin'in Edirne'deki vakıf, mülk ve mukâataalarla ilgili eseri ve Çizakça'nın Bursa Şer'iyye Sicilleri'ne dayanarak gerçekleştirdiği çalışmalar da para vakıflarının bir hayli yaygın olduğunu göstermektedir. Anadolu ve Balkanlar'ın değişik bölgelerinde de vakıflarla birlikte para vakıflarının varlığı ve yaygınlığı bilinmektedir. Ancak, Arap bölgelerinde bu uygulamanın Anadolu ve Balkanlardaki

kadar yaygınlık kazanmadığı anlaşılmaktadır (Özcan; 2003, s.15).

2.1.2. Para Vakıflarının Kuruluş ve İşleyişleri

Bu bölümde para vakıflarının teorik yönü, kuruluş ve işleyişi ile uygulamada aldığı şekiller incelenecektir.

Para vakıflarının kuruluş ve işleyişleri ile ilgili konular üç aşamada incelenmektedir. İlk olarak bir para vakfının kuruluşunun nasıl gerçekleştirildiği ve tescil işlemleri gibi hususlar araştırılmaktadır. İkinci aşamada kuruluşunu tamamlamış herhangi bir vakfın idâne (kredi) işlemlerinin nasıl yürütüldüğü, hangi usullerin uygulandığı konusu işlenmektedir. Son aşamada ise vakfın faaliyetleri sonucunda elde edilen gelirin ne şekilde harcandığı üzerinde durulmaktadır. Buna ilaveten vakıfların idarî organları ve denetimleri ile ilgili hususlar da ayrıca incelenmektedir. Başlangıçta sınırlı bir faaliyet alanı olan para vakfı uygulamalarının zamanla gelişerek değişik adlar altında, farklı fonksiyonlar icra eden kurumlara da örneklik ettiği görülmektedir (Özcan; 2003, s.27).

Para vakıflarının varlıklarını ve faaliyetlerini 20. yüzyılın ortalarına kadar sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla tarihî süreç içinde geçirdikleri değişimlerin, iktisadî ve içtimaî şartlardan ne şekilde etkilendiklerinin de tespiti gerekmektedir.

2.1.3. Para Vakıfları Konusundaki Tartışmalar

Para vakıfları Osmanlılara özgü bir kurum olarak kabul edilmektedir. Ancak, bu müessesenin hukukî meşruiyetinin daha önceki dönemlerde ortaya çıkan tartışmalara ve özellikle Hanefî mezhebi imamlarının vakıf ve menkul vakfı konusundaki görüşlerine dayandırılarak izah edildiği görülmektedir. Osmanlı ulemasının bu konudaki katkısı ise mevcut görüşler arasında tercihte bulunmak ve bunları belli bir sistematik içinde ele alarak, fıkıh usulü (İslâm hukuk metodolojisi)nün birtakım prensiplerinden de istifade etmek suretiyle para vakıflarına meşruiyet kazandırmak olmuştur (Özcan; 2003, s.28).

Bu kısımda para vakıfları ile ilgili yaşanan tartışmalar özetlenmekte ve tamamen birbirine zıt görüşler arasında nasıl bir tercihte bulunulduğu, bu tercih yapılırken hangi kriterlerin gözetildiği hususu incelenmektedir. Konumuz meselenin hukukî yönünü tartışmak olmadığından ayrıntıya girilmemektedir. Ancak tartışmalar esnasında referans gösterilen mezhep imamlarının ve diğer fakihlerin görüşlerine gerekli durumlarda işaret edilmektedir.

2.1.3.1. Tartışmanın Ortaya Çıkışı ve Seyri

Para vakıfları ile ilgili tartışmanın başlangıcı olarak genellikle Çivizâde' nin Rumeli kazaskerliği yaptığı esnada meşru olmadığı gerekçesiyle bu vakıfları yasaklaması gösterilir. Bu tarihten önce para vakıflarına herhangi bir müdahalenin yapılıp yapılmadığı konusunda bilgi yoktur. Ancak, Çivizâde'nin müdahalesinin daha önce de var olan ve devam eden bir tartışmanın uygulamaya yansması olarak değerlendirilmesi gerekir. Bununla beraber tartışmanın Çivizâde'ye gelinceye kadar uygulamaya müdahale etme derecesine ulaştığına dair, kaynaklarda herhangi bir bilgiye tesadüf edilmemektedir. Aksine, Çivizâde'den önce şeyhülislâmlık makamına gelmiş olan kişilerin para vakıflarını meşru kabul ettikleri ve bizzat para vakfetmek veya başkaları tarafından kurulan para vakıflarının vakfiyelerini tescil etmek suretiyle uygulamaya da destek oldukları anlaşılmaktadır (Özcan; 2003, s.29).

16. yüzyıl başlarında Kirmastîzâde'nin kaleme aldığı “Mesâilü'l-Evkâf” isimli eserde menkulün vakfı ile ilgili görüşler de nakledilmekte; fakat doğrudan para vakfından bahsedilmemektedir. Ancak, İbn Kemal tarafından dirhem ve dinarın vakfı ile ilgili kısa bir risalenin kaleme alındığı, konuyla ilgili muhtelif rivayetlerin değerlendirildiği ve neticede para vakfının caiz olduğu kanaatine ulaşıldığı görülmektedir. İbn Kemal 940/1533'de vefat ettiğine göre para vakfı tartışmalarının bu tarihten önce başladığı tahmin edilebilir. Çivizâde'nin para vakıflarını yasaklaması ise bu tartışmaları gün yüzüne çıkarmıştır (Özcan; 2003, s.29).

Para vakıfları konusundaki tartışmalar fetva mecmuaları, doğrudan para vakıfları ile ilgili kaleme alınan risaleler ve çeşitli mevkilerdeki şahıslara hitaben kaleme

alınan ve para vakıflarının yasaklanmasıyla ortaya çıkan sıkıntıları dile getiren mektuplar ile ferman ve benzeri belgelerden hareketle takip edilebilmektedir. Ancak bunlardan özellikle fetvaların ve risalelerin bir kısmının kesin tarihlerini tespit mümkün olmadığından tartışmanın kronolojik seyrini net bir şekilde tayin etmek zorlaşmaktadır. Çivizâde'nin para vakıflarını yasaklamasıyla başlayan sürecin ise daha sonra Ebüssuûd Efendi'nin karşı tezinin kabulü ile sona erdirildiği bilinmektedir. Çivizâde 952/1545'de Ebüssuûd Efendi'nin şeyhülislâm oluşu ile onun yerine Rumeli kazaskeri olmuştur. Dolayısıyla para vakıfları ile ilgili yasak bu tarihten sonraya aittir. 955/1548 yılı Rebiülevvel ayının sonlarına ait bir fermanda yasağın meydana getirdiği tahribata dikkat çekilerek Ebüssuûd Efendi ile devrin ileri gelen alimlerinin ittifakla para vakıflarının sıhhatine fetva verdikleri zikredilmekte; bu nedenle para vakfının serbest bırakıldığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla para vakıfları Çivizâde'nin Rumeli kazaskeri olduğu 952/1545 yılı ile vefat ettiği 4 Şaban 954/1547 arasında bir tarihte yasaklanmıştır. Yasak bir müddet devam etmiş; ancak 955/1548 yılı Rebiülevvel ayı sonlarında bir ferman ile sona erdirilmiştir. Bununla birlikte konunun teorik olarak tartışılmasına bundan sonra da devam edildiği anlaşılmaktadır (Özcan; 2003, s.30).

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için para vakfının cevazını kabul edenlerin delilleri ve karşı çıkanların gerekçelerini incelemekte fayda vardır. Bu açıdan konuyla ilgili risale ve mektuplardan hareketle tartışmanın nasıl geliştiği, para vakıflarının yasaklanması, yasağa karşı ortaya çıkan tepkiler ve bu tepkilerin yol açtığı gelişmeler özetlenmektedir.

2.1.4. Mezhep İmamlarına Göre Nakit Para Vakfı

Nakit paranın vakfa konu olup olmayacağı hususu, uzun süre tartışılan bir konudur. Malikîler işin başından itibaren para vakfını caiz görürler. Çünkü onlar vakıfta "ebedîlik" şartını aramazlar. Şafiîler süs eşyasında kesin, diğer menkullerde ihtilaflı, Hanbelîler ise yine ihtilaflı olmakla birlikte para vakfını caiz görürler. Bu mezhepler, nakit para veya diğer menkullerin vakfında, bunların arkasının kesilme ihtimali doğarsa, sürekliliği sağlamak için "istibdal (devamlı gelir getirecek bir akara

çevirme)" yöntemini öngörürler

Para vakıflarının geliştiği dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun merkez ve çevresinde Hanefî mezhebi uygulandığı için, bu mezhebin para vakfına bakış açısını ve para vakıflarının Osmanlı ekonomisindeki yerini belirlemeye çalışacağız.

2.1.4.1. İmam Muhammed eş-Şeybani'nin görüşü:

Teamül bulununca, kurbet (Allah'a yaklaşmak) kastıyla her çeşit menkulü vakfetmek mümkün ve caizdir. Diğer yandan es-Serahsî (Ö.490/1097), İmam Muhammed'den örf bulunsun veya bulunmasın, menkul vakfını mutlak olarak caiz olduğu görüşünü nakletmektedir.

2.1.4.2. İmam Muhammed ve Ebu Yusuf'un Ortak Görüşü:

Bu iki hukukçuya göre, menkullerin vakfı gayri menkule bağlı olarak mutlak şekilde caizdir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu uygulamasında, nakit para vakfedenlerin çoğu bunu bir akara tabi olarak vakfeder ve vakıfnameyi birlikte düzenlerlerdi.

2.1.4.3. İmam Züfer'in Görüşü:

İmam Züfer, nakit para vakfını mutlak olarak caiz görür ve böyle bir finans kaynağının kullanılma usullerini şöyle belirler: "Bir kimse dirhemleri (nakit para), ve ölçü veya tartı ile alınıp satılan mislî (standart) menkulleri vakfetse, bu caiz olur. O'na denildi ki: "Bu nasıl olur?" O da:"Dirhemler (nakit para), Mudarabe (emek-sermaye ortaklığı, emek bir taraftan, sermaye diğer taraftan, karın paylaşılması serbest anlaşmaya göre, zarara katlanma ise sermayeye ait olan bir ortaklık türü) yöntemiyle çalıştırılır; sonra kârı (rıbh), vakfın harcama yerlerine sarfedilir. Vakfedilen menkuller ise, önce satılır, satış bedeli dirhemlerdeki gibi Mudarabe veya Bidaa (Vakfın parasını bir karşılık beklemezsizin çalıştırıp, anaparayı ve tüm karı (rıbh) vakfa verme) yöntemi ile verilir. Meydana gelecek olan kar (rıbh), vakfın hayır yönüne harcanır." Hanefî mezhebine bağlı bir müçtehit olan İmam Züfer'den bu görüşü, öğrencilerinden Muhammed bin Abdillâh el-Ensârî nakletmiştir. İslam

hukukçularının, toplum yararı için Hanefî imamlarından birisinin görüşünü tercih etmesi mümkündür. Nitekim başka bazı konularda İmam Züfer'in görüşü fetvaya esas alınmıştır. Diğer yandan bir belde insanların İslam'ın özüne uygun düşen teamüllerin "icma", (ittifak)" derecesinde görenler de vardır (Döndüren; 1990, s.39).

Konunun önemini açıklamak açısından faizin ne olduğunu ve İslâm'ın faize bakış açısını kısaca açıklamakta fayda vardır. Zira diğer büyük dinlerde olduğu gibi İslâm'da da faiz kesin olarak yasaklanmıştır.

Nakit para vakıfları ve bu vakıflarda sermayenin işletilme usullerinden muamele-i şer'îye konusunda tartışmalar 15. yüzyıldan bu yana devam etmiştir. Osmanlı toplumunda başta Ebussuud Efendi ve Bâli Efendi olmak üzere birçok ulema tarafından para vakıflarının meşruluğu savunulurken, Çivizâde, İmam Birgivi gibi zevat tarafından da faiz olduğu veya faize karıştığı gerekçesi ile reddedilmiştir.

Bu tartışma çağdaş yazarlar arasında da devam etmektedir. Biz de bu çalışmayla bugüne kadar yapılan tartışmaları ve kendi tezimizi de sentezleyerek sunmayı amaç edindik.

2.1.5. Osmanlı İmparatorluğu Uygulamasında Para Vakıfları

2.1.5.1. Teorik Tartışmalar

Fıkıh kitaplarında küçük bir fikhî mesele olan nakid para vakıfları, Osmanlı Devleti tatbikatında önem kazanması, nakid para vakfının cevazı konusunda Osmanlı hukukçuları ve şeyhülislamlarının uzun süre münakaşa etmeleri, vakıf paraların işletilme sistemlerinden biri olan "muamele-i şer'îye" usulü ile İslâm'ın yasak ettiği "faiz" arasında ilgi kurulması ve benzeri sebeplerden dolayı, vakıf hukukunun en önemli mevzularından biri haline gelmiştir. Mâlesef Cumhuriyet devrinde bu konuda yapılan araştırmalarda, meselenin sadece bir yönünün yani faizle ilişkisinin ele alınması ve İslâm hukukundaki bazı meselelerde bilinmeden yanlış sayılabilecek bazı yorumlara gidilmesi bu konuda çalışmaların önemini artırmaktadır (Akgündüz; 1988, s.152).

Osmanlı'da para vakıfları, Fatih Sultan Mehmed'in, geliriyle yeniçeri ocaklarına

verilecek et fiyatlarında zamanla hasıl olacak artışları karşılaması amacıyla 24 bin altın vakfetmesi ile başlamıştır. Yine Fatih'in bundan başka para vakıfları yaptığını, Kanunî Sultan Süleyman tarafından 1565 tarihinde yazılan bir hükümden anlıyoruz. Kanunî, İstanbul kasaplarına yardım parası olarak kendisinden önce yapılmış para vakıflarını da bir araya getirerek 698 bin akçelik bir vakıf yapmıştır (Çağatay; 1971, s.48).

1545 tarihinde 30 yıllık şeyhülislamlık tahtına oturan Ebussuud Efendi, çoğunluğun görüşünü müdafaa etmek için, Osmanlı Devleti'nin son günlerine kadar kabûl-u âmmeye mazhar olacak olan ve hukukî şahsiyetini ortaya koyan "Risale Fî Vakfıl Menkuli ven-Nükûd" adlı monografisini kaleme almıştır. Bunu takiben İmam Birgivî de para vakfının caiz olmadığını ve şer'-i şerife uymadığını ileri sürdüğü yukarıda değindiğimiz risalesini yazmıştır. Fakat yine de örfen yaygınlaşan para vakıflarının önüne geçememiş ve sonradan gelen hukukçular da Ebussuud'un çizgisinden gitmişlerdir. Çünkü devletin ve toplumun finansman ihtiyaçlarını karşılamak üzere ortaya çıkan bu vakıflar, önemli birer finans kurumu olarak görev ifa etmişler ve bu toplumun vicdanında layık oldukları yeri almışlardır.

Nakit para vakfının caiz olup olmadığı konusu, Osmanlılarda 16. yüzyıl boyunca, bilginler arasında hayli tartışmalara yol açmıştır. Problem, Ebussuud Efendi'nin (ö.982/1575), nakit parayı da menkul mallar kapsamına alarak, İmam Muhammed'in (ö. 189/805) "teamül kriteri"ne bağlaması sonucunda, resmî çözüme kavuşturulmuştur. Tartışmalara kısaca göz atalım:

Şeyhülislam Sa'dullah Sa'di Çelebi (ö.954/1539) zamanında, 1537'de Anadolu Kazaskeri olan Koca Çivizade Şeyh Mehmed Muhyiddin Efendi (ö.945/1547) ile Rumeli Kazaskeri Ebussuud Efendi arasında ilk olarak başlayan tartışma, Ebussuud'un lehte fetvalarına rağmen, 1538'de Şeyhülislam olan Çivizade'nin para vakfını yasaklayan fetva ve genelgesiyle, "hükm-i şerif" halini almıştır. Bu arada Sofyalı fakih bilgin Bali Efendi (ö.950/1543) devrin Padişahı Kanuni Sultan Süleyman'a, (ö.674/1566), Çivizade'ye, Sa'dullah Çelebi'ye nakit para vakfının caiz olduğunu ispat eden mektuplar göndermiştir. 1545'te Şeyhülislam olan Ebussuud Efendi, yazdığı "Risale fî Vakfıl-Menkül ve'n-Nukûd" adlı eseriyle, nakit para

vakfının hukukî şahsiyetini ortaya koymuştur. Ancak aynı devrin bilginlerinden imam Birgivî (ö.981/1573) "Es-Seyru's-Sarim fî Ademi Cevazı Vakfı'l-Menküli ve'd-Derahim" isimli bir risale yazarak Ebussuud Efendi'ye karşı çıkmışsa da, örfen yaygınlaşan para vakıflarını durdurmak mümkün olmamıştır. Çünkü devletin ve toplumun finansman ihtiyaçlarını karşılamak üzere ortaya çıkan bu vakıflar, önemli birer finans kurumu olarak görev ifa etmişler ve toplum vicdanında layık oldukları yeri almışlardır (Döndüren; 1990, S.54, s.39).

2.5.1.1. Ebussuud Efendi'nin Para Vakıfları Hakkındaki Görüşleri

Şeyhülislam Ebussuud Efendi, örfi ve şer'î hukuk birlikteliğinden hareketle Osmanlı Devleti'nin hukuki yapılanmasında büyük başarılar imzasını atmış; bu büyük başarı ve geniş ufku neticesinde ortaya koyduğu yenilikler ile İkinci Ebu Hanife unvanına layık görülmüş bir ilim adamı ve hukukçudur. Ebussuud Efendi, Osmanlı Devleti'nin en parlak devirleri olarak kabul edilen bir süre zarfında otuz yıla yakın süreyle, şeyhülislamlık makamında bulunmuş; ilmî çalışmalarının yanı sıra devletin adlî, siyasî, hukukî politikasında büyük bir etkiye sahip olmuş; bütünlük ve ahenk içerisinde verdiği fetvalarla Osmanlı Hukuk sistemine ciddi anlamda katkı sağlamıştır.

Onun bu başarısı geniş imparatorluğun sahip olduğu geniş inanç, örf, adet ve tebaasının ihtiyaçlarına dini hüküm ve kaidelere uygun hukuki düzenlemeleri yapmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim yaklaşık dört asır boyunca gelişerek devam eden para vakfı uygulamalarının hukuki zemini bizzat Ebussuud Efendi'nin görüş ve fetvaları ile çözüme kavuşmuştur.

Ebussuud Efendi, para vakıflarının meşruiyet kazanmasında en etkili isimlerden biridir. Bir yandan kaleme aldığı risaleyle para vakfı uygulamasının hukuki temellerini ve meşruiyetini ortaya koymuş; diğer yandan da para vakfının lehine emir çıkarılmasında etkili olarak uygulamanın bağlayıcılık kazanmasını sağlamıştır. Nitekim para vakıfları hakkındaki görüşlerini Risale fî vakfı 'l-menkul ve nukûd adlı risalesinde ortaya koymuştur. Ebussuud Efendi, Tescîlü 'l-vakf adı ile de bilinen eserinin altıncı bölümünde "Vakf-ı menkul" başlığı altında fıkıh kitaplarında

nakillerde bulunarak konu ile alakalı pek çok açıklamalarda bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin hukuk sistemini, resmi mezhep olarak kabul edilen ve uygulanan Hanefi Mezhebi temsil etmekteydi. O halde Şeyhülislam Ebussuud Efendi, para vakıfları konusunda Hanefi Mezhebi çerçevesinde konuya yaklaşmak ve çözüm bulmak durumundaydı. Bu nedenle de Ebussuud Efendi, para vakfı hususunda olumlu yaklaşım sahibi olan ilk dönem hukukçularından İbn Şihab ez-Zührî (v. 124 / 741)'nin görüşlerine atıf yapmakla beraber, Zührî Hanefi Mezhebi'nin imamlarından olmadığı için onun görüşlerine atıfta bulunmanın ya da para vakfı uygulamalarının olabilirliğini ispatlamak için Zührî'nin görüşlerine delillerini dayandırmanın doğru olmayacağını ifade eder.

Ebussuud Efendi, para vakfı uygulamalarını menkullerin vakfedilmesi çerçevesinde ele alarak konuya bu yönden açıklama getirmeye çalışmaktadır. Nitekim gerçek şudur ki Hanefi Mezhebi'nde genel anlamda vakfedilen mallarda süreklilik şartı arandığı için, vakfedilen malların gayrimenkul olması üzerinde durulmuş ve genel kural olarak menkul vakfı caiz görülmemiştir (Önder; 2003, s.54).

Ancak bu genel kuralın bir istisnası olmak üzere İmam Muhammed Hasan eş-Şeybanî (v. 189 / 805), vakfedilmesi teamül halini almış menkullerin, bu teamül kriterine bağlı olmak kaydıyla vakfedilmelerin caiz olduğunu ifade etmiştir.

Ebu Yusuf (v. 182 / 798) ise bu konuda Hz. Peygamber'in (s.a.s.) uygulamalarına (nass) dayanarak silah ve at gibi savaş malzemelerinin vakfedilebileceğine dair fetva vermiştir.

İmam Züfer (v. 158/ 774) ise para vakfını müstakil olarak ele alarak uygulamayı caiz görür ve nakit paraları işletme yöntemlerini belirler.

Ebussuud Efendi söz konusu eserine "Şunu kesin olarak bilmelisin ki, menkul vakfı akara tebean caizdir. Mesela arsa ile beraber binanın vakfı, kölelerin, arazi ile birlikte zirai aletlerin vakfedilmeleri caiz olmaktadır..." şeklinde kesin ifadelerle başlar ve konu ile ilgili olarak Ebu Hanife, İmam Muhammed, Ebu Yusuf, İmam

Züfer ve İmam Şafii'nin görüşlerine yer verir.

Ebussuud öncelikle İmam Ebu Hanife'ye göre asaleten menkul vakfının caiz olmadığını, nitekim bunun kıyasa aykırı olduğunu çünkü menkul vakıflarında hiçbir surette süreklilik şartı bulunmadığını ifade eder.(Önder; 2003, s.55).

Ebussuud risalesinde müctehid imamların da görüşlerine yer vermiş, muteber fıkıh kitaplarında "teamül haline gelen menkullerin vakfının caiz olduğu", nakit paranın da menkul kelimesi kapsamında incelenebileceğini ifade etmiştir. Eserlerindeki maddelerden de anlaşıldığı üzere asıl itibariyle vakıf şartına uymayan menkullerin vakfedilip vakfedilemeyecekleri üzerinde durulmuştur. Çünkü vakıfta aslolan te'bid unsurudur. Zaten Hanefiler de bu nedenden dolayı menkul vakfını kabul etmemekle beraber yine de birtakım istisnalardan dolayı konuya geniş bir açıyla bakmaktan kaçınmazlar.. Nitekim bazı menkuller münferid olarak dahi vakfedilebildiklerine göre sö konusu vakıflar gayr-i menkule bağlı olarak yapıldıklarında caiz olmamaları gibi bir durum söz konusu olamaz. Bu vakıflar gerçekleştirilir ve artık vakıf mülkü ganimetler, 1/ 5'ler ve köleler gibi bütün ihtiyaç sahibi insanların mülkü haline gelir. Bu görüş Zahirde'de geçmektedir. İmam Muhammed de bu konuda Ebu Yusuf (r.h.) ile aynı görüşü paylaşmaktadır.

Ayrıca medrese ve mescid gibi yerlere kitap ve Mushaf vakfı da caiz görülmektedir. Çünkü bu mekanlarda dini ve ilmi bir gayret olduğunda hiçbir şüphe yoktur. Nitekim bunların okunması, araştırılıp incelenmesi, fikir edinilip üzerinde söz söylenmesi şüphesiz ilmi ve dini ayakta tutan ve geliştiren faaliyetlerdir.

Ebussuud Efendi, para vakıfları konusundaki tezinin en önemli kısmını yani nakit paranın "mislinin bekasının, aynının bekası" hükmünde olduğunu ileri sürerek, bu şekilde para vakfının da caiz olduğunu belirtmiştir. Nitekim para vakfı uygulamalarına karşı çıkılmasındaki en önemli meselelerden birisi de, vakıf için konu olan bir malın aynının da baki kalmak suretiyle kendisinden istifade edilmesi gerekliliğidir. Gerçek şudur ki bu kural çerçevesinde para vakfı uygulamalarına bakıldığı zaman paradan aynını muhafaza ederek faydalanmak mümkün görülmemektedir. İşte bu nedenle de parayı vakfedilmesi örf haline gelen birtakım

menkuller ile aynı değerlendirmek uygun bir yaklaşım olmayacaktır (Önder; 2003, s.56).

Paranın emsalinin sürekliliği, aynının sürekliliği gibi değerlendirilmelidir. Nitekim vakfa konu olan herhangi bir nakit para, söz konusu krediyi kullananın zimmetinde ve müteşebbisin elinde bulunmakta ve sonraki bir zaman sürecinde vakfa misliyle iade olunmaktadır. O halde paranın emsalinin sürekliliğini koruması tıpkı diğer menkul malların sürekliliğini koruması gibi görülmektedir.

Ayrıca Ebussuud Efendi bu tezini delillendirirken "istibdal" yani gerektiğinde vakıf malın, başka mallarla değiştirilmesini öngören söz konusu kuraldan da faydalanmaktadır. Nitekim istibdal neticesinde edinilen mal, asıl malın yerine kaim olduğuna göre vakfedilen paranın emsali de asıl para yerine kaim olmaktadır.

Ebussuud Efendi'nin para vakfı uygulamaları ile ilgili olarak açıklamaya çalıştığı diğer bir mesele de şudur:

Pek çok güvenilir fıkıh eserinde para vakfının caiz olmadığına dair görüşler bulunmaktadır. Her ne kadar el-Attabiye'de para vakfının caiz olduğu yönünde hüküm bulunmakta ise de bu görüşün sahibi belirtilmemiştir. O halde bu durum konu ile alakalı fetva hükmünün zayıf olduğunu dolayısıyla bu hükme itibar edilmemesi gerektiğini gösterir.

Ebussuud Efendi'nin bu itiraza cevabı şu şekildedir:

Güvenilir bir kaynakta yer alan bir hükmün sahibi belirtilmediği için zayıf görülüp ona itibar edilmemesi hatalı bir yaklaşımdır. Çünkü sıradan ve fıkıhın konularında yeterliliğe sahip olmayan bir kişinin bu konuda açıkça fetva vermesi ya da güvenilir ilim adamlarının söz konusu fetvayı eserlerine alarak bunu delil göstermeleri mümkün değildir (Önder; 2003, s.57).

Kaynaklarda para vakfının caiz olmadığı yönünde verilen birtakım hükümlere gelince, bunun nedeni fetvanın verildiği ilgili dönemde para vakfı uygulamaları için istihsana teşkil eden örfün bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Zaten bunun başka

bir açıklaması da bulunamaz.

Ebussuud Efendi, örf ve adet hususunu üç farklı çerçevede değerlendirerek Osmanlı Devleti'nin büyük şehirlerinde nakit para vakfının teamül haline gelip çok yaygınlaştığını, çoğu mescid ve mabedlerin vakıfları nakit paralar olduğu için bütün şeyhülislamların bunun olabilirliğine dair fetva verdiklerini belirterek şartlarına uygun yapılan para vakıflarının hâkim de karar verdiği takdirde sahih ve لازم olacağını belirtir.

Ebussuud asaleten menkul vakfının te'bid (ebedilik-süreklilik) şartı bulunmaması sebebiyle kıyasa göre caiz olmadığını, Ebu Yusuf'un bu görüşte olduğunu, İmam Muhammed'in ise teamül sebebiyle kıyası terk ettiğini, buna göre İmam Muhammed'in bu husustaki görüşünün insanların örf haline getirdiği şeylerin vakfedilmesinin caiz olduğu yönünde olduğunu anlatır. Ayrıca Şafî (r.h.)'nin bunun mutlak olarak tecviz ettiğini örneğin dirhemlerde olduğu gibi aynı baki kalmakla birlikte faydalanılması mümkün olan şeylerde herhangi bir kayda bağlı olmaksızın mutlak olarak caiz kabul ettiğini söyler (Önder; 2003, s.58).

2.5.1.1.1. Vakıflarının Kurulmasına Yapılan İtirazlar:

1- Değerlendirilen paradan, aynın bekasıyla istifadenin mümkün olmaması ve bu durumun vakfin tarifi ve bundan kastedilen ile uyum ifade etmemesi.

2- Dirhem ve dinar vakfının caiz olmadığı yönünde birtakım kitaplarda yer alan açıklamalar.

3- Kıyasın terk edilip, vakfin cevazının söz konusu olduğu örfün zamanımızın örfü değil, müctehide göre muteber olan örf olduğu.

4- İmam Muhammed ve ondan sonra gelen alimlerden nakledilenin, sadece tearuf bulunduğu menkul vakfının caiz olduğu, لازم (bağlayıcı) olduğu değil.

5- Ebu Hanife ve İmam Muhammed'den para vakfının لازم olduğu sarih olarak

nakledilmemesine rağmen onların görüşüne göre bunun lazım olduğuna hükmedildiği.

6- Hakimin hükmünün tek olmasına rağmen iki farklı görüşün birleşmesinden oluştuğu ve bu şekilde iki zıt vasıfla nitelenmeye uygun olan bir sıhhat hükmünün nasıl sabit olduğu.

7- Lüzuma hükmeden ile sıhhate hükmeden kişilerin başka kişiler olması gerekirken iki ihtilaflı hükmün tek bir hakimden çıkması.

8- İhtilaflı meselelerde hüküm veren hakimin ictihat ehli olması gerektiği.

2.5.1.1.2. Ebussuud Efendi'nin bu itirazlara verdiği cevapları incelemeye çalışalım:

1. Menkul kapsamı içerisinde ele alınmaya çalışılan paradan aynın bekası ile faydalanmanın mümkün olamayacağı ve bu durumun da vakıf terimiyle çelişki arz etmesi, bu şekilde para vakfının caiz olamayacağı ve vakıf hükümlerini alamayacağı.

Paradan aynının bekası ile istifade mümkün değildir. Ancak genel kural gereği bir şeyin mislinin bekası aynının bekası hükmündedir. Bu kural işletilerek denilebilir ki paranın mislinin bekası aynının bekası hükmündedir. Nitekim para veya buğdayın karz olarak fakirlere verilmesi ve söz konusu para ile Mudarabe akdi yapılması, elde edilen kârının da tasadduk edilmesi, karz olarak verilen kişi ya da mudaribten paranın geri alınması halinde bu iki şahsın zimmetinde bulunan borcun bekasının, aynın bekası hükmünde olduğu kabul edilmiştir. Yani buradaki karz akdi tıpkı ariyet akdi gibi anlaşılmıştır. Bu nedenle de gümüşün karz olarak alınması caizdir. Ancak bu muamele sarf akdi niyetiyle yapılırsa, bu durumda muamele sarf hükmünde olup caiz değildir. O halde paranın mislinin tutulması, aynının tutulması hükmündedir. Çünkü maksat olarak aralarında herhangi bir fark bulunmamaktadır. Aynı şekilde vakfın kıymeti ve onun bedeliyle satın alınan şey artık onun yerine ikame edilmiş olur. Nitekim bu durum vakıf malın kendisinden kurtarılması mümkün olmayan bir gasbın eline geçmesi halinde de mümkün olmaktadır. Gasb eden kimseden gasb edilen vakıf malın kıymeti alınır ve yerine bedeli satın alınır. Bu hüküm birçok

kitabta da ifade edilmiştir. Ayrıca vakıf toprağın verimi düşse, vakfın kayyımı da onu gelirinden daha fazla bir toprak bulsa, o toprağı satıp elde edilen para ile daha verimli bir toprak alma hususunda yetkilidir. Para ve değişmenin hızlı ve ağır oluşuna bağlı olarak yenilenen menkuller arasında farklılaşmanın önemi yoktur (Önder; 2003, s.59).

2. Bazı kitaplarda dirhem ve dinar vakfının caiz olmadığına dair birtakım açıklamalar bulunması.

Dirhem ve dinar vakfının caiz olmadığı konusunda bazı kitaplarda izahlara yer verilmiştir. Ancak bunlar İmam Muhammed'in hayvan vakfına cevaz vermemesi yönündeki açıklaması gibi değerlendirilmelidir.

Yani bütün mesele tearuf konusunda hallolmaktadır. Önemli olan bir uygulamanın insanlar arasında örf haline gelmiş olup olmadığıdır. Burada bir sınırlandırma yanlışır. Çünkü örf zamana ve insanlara göre değişip farklı şekillerde olabilmektedir. Örf kanun koyucudur. O halde bir zamanda insanlar arasında yaygın olmayan bir husus daha sonraları yaygın bir uygulama halini alabilmektedir.

3. Örfün varlığının bilinmesi için müctehidin reyine ihtiyaç duyulması.

Örfün varlığı gözle görülebilen, hissedilebilen bir durumdur. O halde bu durumda müctehidin reyine ihtiyaç duyulması mümkün olamaz. Nitekim bu para vakfında gerekli bir kural olarak işletilecek olsa, söz konusu hükmün bütün alanlarda işletilmesini gerektirecektir. Çünkü bunun gerçekleşmesine bağlı meseleler saymakla bitmez. Bunun neticesinde insanlar için fayda değil zarar oluşacaktır. Çünkü sonuçta buna bağlı pek çok maslahatlar muattal hale gelecektir. Ancak istihsan kaynağının bir çeşidi olan örf ve adet kaidelerinin hukuki açıdan üç mertebede değerlendirilmesi yapılmalıdır:

4. İmam Muhammed ve diğerlerinden hakkında örf bulunan menkul vakfı ile ilgili olarak nakledilenin cevaz hükmü oluşu.

Burada ifade edilen cevaz hükmünden kasıt "lüzumuna karşıt olan" anlamında

değildir. Aksine lüzum sıfatının bulunup bulunmadığına değinmeksizin şer'î olarak sahih olup olmadığını belirtmektir. Çünkü tartışma sahihlik konusu çerçevesindedir. Lazım olup olmamaya gelince bu sadece söz ile veya malın mütevellîye teslimi ile gerçekleşir. Nitekim Ebu Yusuf ve İmam Şafî'den nakledilen görüşlerin tamamına yakın bir çoğunluğu cevaz lafzı ile nakledilmiştir. İlgili kitaplara bakıldığı zaman bunun bu şekilde olduğu görülecektir.

5. Para vakfının lazım bir hukuki işlem olduğu yönünde Ebu Hanife ve İmam Muhammed'den sarîh bir beyanın bulunmaması.

Vakfın sahih olduğu hükmü, üzerinde icmanın gerçekleştiği bir hükümdür. Onların görüşüne göre akidlerde bağlayıcılık hükmü sahihlik hükmünün bir devamı niteliğinde olup buna göre ayrıca vakfın bağlayıcı bir akid olduğu üzerinde icmaa var demektir.

6. İki zıt vasf ile nitelenmeye müsait olan bir sıhhat hükmünün nasıl sabit olduğu.

İhtilaflı konuların çoğu böyledir. Vâkıfın "Şu akarı vakfettim." sözü tek bir kelimadır. Ama sadece bu söz ile söz konusu akarın vakfının sıhhati ittifakla sabit olmuştur. Oysa bu sıhhat hükmü Ebu Hanife ve Züfer'e göre lazım olmamak, Ebu Yusuf ve Şafî'ye göre lazım bulunmak vasfıyla nitelenmiştir. Hatta vakfeden kimse Ebu Hanife ve Züfer gibi vakfın lazım olmadığı görüşünü benimseyen bir kimse olsa dahi durum bu şekildedir.

7. İhtilaflı iki hükmün tek bir hâkimden çıkması

Zikredilen iki hüküm, tek bir meselede değil ki bu söylenen sabit olsun. Aksine her biri kendi ihtilafı içerisinde farklı farklı meselelerdir. Hâkimin belli bir meselede bir müctehidin kavlini seçip onunla hükmetmesi, diğer bir meselede o müctehide muhalif bir müctehidin görüşünü seçip maslahat gereği onunla hükmetmesinde bir sakınca yoktur (Önder; 2003, s.60).

Ebussuud Efendi para vakıfları ile ilgili yazmış olduğu eserinin son bölümünde

para vakıflarının tescili konusunu oldukça ayrıntılı bir şekilde ele almış ve pek çok gerekli açıklamalarda bulunmuştur. Ebussuud Efendi, İmam Muhammed'in görüşlerine dayandırılarak oluşturulan para vakıflarında, vakfeden ve mütevellinin hakime gitmeleri, vakfeden kimsenin gerçekleştirmiş olduğu vakıftan dönmek istemesi durumu, mütevellinin vakfın geçerli ve bağlayıcı olduğunu söyleyerek bu isteğin reddi konusunu hakime bildirerek, hakimin vakfı sahih ve bağlayıcı olduğuna hükmetmesiyle para vakfı tescil edilmiş olmaktadır.

Şayet tescil Züfer'in görüşüne dayandırılırsa bu durumda vakfın Züfer'in görüşüne dayandırılarak vakfın sahih olduğuna ve sonra da Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşlerine dayanılarak vakfın bağlayıcı olduğuna ayrı ayrı hükmetmek gerekmektedir. Burada verilen her iki hüküm de birbirinden bağımsız kabul edilmektedir. Bu nedenle de her iki müctehidin görüşlerini birleştirmek gibi olumsuz bir durum da olmamaktadır. Çünkü şurası kesindir ki, para vakfının geçerliliği ve bağlayıcılığı birbirinden bağımsız yani farklı meselelerdir. O halde konu ile alakalı hüküm veren hakimin her iki meselede farklı müctehidin görüşlerine istinaden hüküm vermesinde sakınca yoktur.

Önemli bir nokta da şudur ki, Ebussuud Efendi, eserinde her ne kadar para vakıflarının İmam Muhammed'in teamül esasına dayandırılmasını savunmasına rağmen, Osmanlı uygulamalarında vakfiyelerin düzenlenmesi İmam Züfer'in görüşüne göre yapılmıştır. Anlaşılan odur ki böylesine tartışmalı bir konuda meseleyi örfe dayandırmaktansa, para vakfı uygulamalarına açıkça caiz gören bir hükme bağlı olarak çözmek daha uygun görülmektedir.

Ebussuud Efendi eserinde para vakfının caiz olduğunu uzun uzun anlatmasına rağmen söz konusu vakıfların işletilme usulleri üzerinde fazlaca durmamaktadır. O halde onun için öncelikli mesele para vakfı uygulamalarının caiz olup olmadığı yönünün ortaya konulmasıdır. Ebussuud Efendi, sadece el- Attabiye adlı fıkıh kitabından bir alıntı yapmak suretiyle söz konusu vakıf paraların Mudarabe yöntemi ile işletilebileceğini ifade eder.

Oysa İmam Birgivî'nin para vakfı uygulamalarına karşı çıkma nedenleri arasında

söz konusu paraların muamele-i şer'iyye adı altında İne usulü ile işletilmeleri yer almaktadır. Şeyhülislam Ebussuud Efendi ise her ne kadar konu ile alakalı eserinde vakıfların işletilme usullerinin üzerinde durmasa da fetvalarından açıkça anlaşıldığına göre muamele-i şer'iyyeyi usulüne uygun yapıldığı takdirde sakınca görmememektedir. Muamele-i Şer'iyye asla riba terimi ile eşdeğer görülmemeli ve riba kapsamı dışında değerlendirilmelidir. Ancak bu konuda devletin belirlediği oran önemlidir; çünkü bunun dışına çıkıldığı takdirde elde edilen fazlalık -ribh- haram kabul edilen riba içerisine girmektedir. Ancak muamele uygulaması alimlerin içtihiadı neticesinde ortaya konulduğu için uygulamaya karşı çıkanları küfürle itham etmek yanlıştır.

Bütün bu açıklamalardan sonra ortaya çıkmıştır ki Ebussuud Efendi, para vakıfları ve bunların "muamele-i şer'iyye" yoluyla işletilmelerine destek vermiş ve hatta bunun örf binaen yapılması gereken büyük bir hayır işi olduğunu ifade etmiştir. Üstelik kesindir ki yaklaşık dört asır devam eden para vakfı uygulamaları da hukuki temellerine Ebussuud'un çalışmaları neticesinde kavuşmuştur (Önder; 2003, s.61).

2.5.1.2. İmam Birgivî'nin Görüşleri

Bir fıkıh bilgini olan İmam (Mehmed) Birgivî, nakid para vakfının şer'iliğini müdafaa edenlerin fikirleri çürütmek için yazdığı "Es-Seyfü's-Sarîm fî Adem-i Cevâz-i Vakfî'l-Menkûl ve'd-Derâhîm" adlı eserindeki fikirleriyle Osmanlı İmparatorluğu tarihinde birçok karışıklıklara neden olmuştur. Onun fikirleri bilhassa talebeleri tarafından geniş kitlelere yayılmış olmasına rağmen, 17. asrın en büyük Osmanlı alimi Katip Çelebi'nin ifadesine göre, "örf ve adete aykırı" oldukları için başarısızlığa uğramak zorunda kalmıştır (Yediyıldız; VD, 18/14).

İmam Birgivî, Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin nakid para vakfının meşruluğu yönündeki fetvalarına reddiye olarak yazdığı kitabında görüşlerini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. "Zamanımızın şeyhülislamı, içerisinde ölüme ve vasiyete bağlı olmayan para vakıflarının lüzum ve meşruluğunu savunduğu bir risale te'lif etmiştir. Şeriatı tatbik etmekle mükellef olanların aldanmamaları ve ilâhî mükâfata nail

olmayı umarken günaha girmemeleri için yapılan hataları göstermek benim vazifemdir. Hakikati kabul etmezlerse Allah'ın affına mazhar olamayacaklardır. Bu risalenin muhteviyatı uygulamaya layık değildir... Bu risale fitne ve münkere sebep olur. Bu gelenek nehy-i 'ani'l-münker yapmaya kadir olanlar tarafından değiştirilmelidir. Fakat, ister cehalet ister korku veya iman zayıflığı sebebiyle olsun, bunu yapabilecek kimse göremiyorum .Bu sebeple, hem yazılı hem de sözlü olarak bu vazifeyi yapma işi bize düştü.” (Şimşek;1994, s.214).

Yine İmam Birgivî, para vakıflarının helal olmadığını "İkâzu'n-Nâimîn ve İfhâmu'l-Kâsirîn" adlı risalesinde şu şekilde izah etmektedir: "Para vakıfları bizim fakihlerimiz nezdinde helal değildir. İmam Züfer'e atfedilen bir görüş vardır ki, o da zayıftır. Ebu Hanîfe ve Züfer'e göre vakfın helal olmasının şartı, vasiyete bağlı olmadır. Zamanımızda kadılar, İmam Züfer'in görüşünü benimsediklerini söylemektedirler ki bu muteber değildir. İmam Züfer, vakfın lüzumuna kail (inanmış) olsa bile, zamanımız kâdılarının görüşleri makbul değildir; zira onlar rüşvet almaktadırlar. Murabahacılık (borç verilen paraya karşılık fazla para almak) haram olup murabahacılar tarafından icad edilmiştir; hatta ulemâ onların mel'ûn olduğunu, Hz. Peygamber de zelil ve düşmanlarına mağlub olacağını söylemiştir. "Menfaat karşılığı borç verilen her para faizdir." hadis-i şerifine göre, para vakfı dinî amel görünümünde bu dünya için menfaat sağlıyor. İşte bunun için para vakfı yapanlar günahkârdırlar” (Şimşek;1994,s.214) .

Kısaca İmam Birgivi, Ebussuud Efendi'ye reddiye olarak yazdığı eserinde, para vakıflarına karşı çıkmaktadır. Birgivi para vakıfları hakkındaki görüşlerinin tamamen Hanefi kaynaklarına dayandırmaktadır. Üstelik devrin ilim anlayışı da bunun dışında bir yaklaşıma müsaade etmemektedir (Okur; Çorum 2005, s. 54).

Mudarabacılığın haram olduğunu belirttikten sonra, para vakıflarının dinî amel görünümünde dünyalık sağlayan bir fiil olduğunu belirttikten sonra bu işi yapmanın haram olduğunu söylemektedir. Ayrıca Ebussuud Efendi'nin eserinin fitne ve münkere sebep olduğunu, bu inanışın nehy-i ani'l-münker yapmaya kadir olanlar tarafından değiştirilmesi gerektiğini açıkladıktan sonra, cehalet, korku ve iman zayıflığı gibi nedenlerle bunu yapacak kimse göremediğini ve bu görevin hem yazılı

ve hem de sözlü olarak kendisine düştüğünü belirtmektedir.

İmam Birgivî'ye göre, vakfın tarifi asla para vakfını karşılamamaktadır. O halde para vakfı batıldır ve hiçbir hüküm otaya koymamaktadır. Zaten para vakfının caiz olduğuna dair ne ayet ne hadis, hiçbir delil de bulunmamaktadır.

Nitekim "vakıf terimi çok açık ve net bir şekilde gayr-i menkulleri içine almakta ve sonuç olarak da ebedilik söz konusu olması gerekmektedir. Oysa bilinen bir gerçektir ki vakıf parada "te'bid" mümkün olmamaktadır. Para ve örneğin arazi, menkul ve gayr-i menkul olup elbette birbirinden farklıdır. Nitekim sonuç olarak süreklilik gayr-i menkulde var iken menkulde bulunmamaktadır.

İşte İmam Birgivî'nin tezinin ana fikri bu şekilde başlamaktadır. Yani Ebussuud Efendi'nin gerçekleştirmeye çalıştığı uygulama ve pek çok deliller öne sürerek ortaya koyduğu hüküm aslında hiç var olmayan bir temele bina edilmeye çalışılmaktadır. Yani gerçekte herhangi bir vakıf yoktur ki, buna gerek örf ile gerek kıyas ile bir açıklama getirilmeye çalışılsın (Önder; 2006, s.63).

İmam Birgivî nakid para vakfına karşı çıkarken dayandığı deliller özetle şöyle sıralanabilir.

a) Vâkıflar, vakfı sahih zannederek, zekat vazifesini ifa etmezler.

Miras hükümleri çalışmaz, vasiyet yerine getirilmez. Böylece mirasçılara ve hak sahiplerine zulmedilmiş olur.

Vâkıf pişman olur da vakfından dönmek isterse, buna hâkim izin vermeyeceğinden dolayı, müteveli başkasının malını yemiş olur.

Vâkıf, bazen parasını vakfettikten sonra fakir olur. Zanneder ki, kendisine fitre ve kurban düşmez. Halbuki vakıf bâtil olduğundan bunlar düşebilir. Ve böylece mükellef günaha girmiş olur.

e) Nakid para vakfının işletilmesi ya mudaraba şirketi ya bidâa veya muamele-i şer'îye yöntemleriyle olur. Bu zamanda muamele-i şer'îye geçerli olmakla beraber

bunun esası olan "ıyne satışı" (vadeli satıp, aynı malı satıcının daha ucuz veya peşin fiyatla geri alması) yöntemini Hz. Peygamber kötölemiş ve İslâm bilginleri bunu mekruh (çirkin) görmüşlerdir.

f) Mütevellilerin birçoğunun cahil olması nedeniyle kaynaklarda açıklanan ıyne satışının meşru şekillerini tam olarak bilmeleri mümkün değildir. Bunu kârz veya alım-satım akdi ile yaparlar. Halbuki kazanç getiren her kârz işlemi ribadır, faizdir. Ancak bazı fasıklar buna aldırmandan yerler ve yedirirler, vazifelilere de verirler. Halbuki faiz kesinlikle haramdır (Şeker; imam birgivi, s.81-82).

Sonraki dönemlerde para vakıflarındaki uygulamalar İmam Birgivî'nin endişelerinde haklı olduğunu göstermiştir. Bazı suistimaller ve bilgisizlik, mütevellilerin muamele-i şer'îye ile ıyne satışının meşru şekillerinden uzaklaşmaları İmam Birgivî'yi haklı çıkaran gelişmelerdendir. Ancak böyle olmakla birlikte, büyüyen İslâm toplumlarında esnaf ve tüccarın kredi ve nakid para ihtiyaçlarının artması gibi faktörler yeni finans kaynaklarının kurulup geliştirilmesine olan ihtiyacı artırmıştır. 13. yüzyıldan itibaren giderek gelişip büyüyen nakid para vakıfları, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisinde önemli bir finans kuruluşu olarak yerini almıştır (Döndüren; islamda para vakfi, 55/29).

2.5.1.3. Çivizade Mehmed Muhyiddin Efendi'nin Görüşleri

Önce Kazasker sonra Şeyhülislam olan Çivizade, daha önce de belirtildiği gibi Ebussuud ve Bâlî Efendi gibi şahsiyetlerin olumlu yöndeki tüm fetvalarına rağmen Kanuni'yi de etkileyerek, Rumeli Kazaskeri eliyle nakid para vakfını yasaklayan fetvasını hükm-i şerif haline getirip bunu bütün memleketlere göndererek, para vakıflarını Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde yasaklamıştır.

Çivizade kendisinden sonra şeyhülislam olacak olan Fenarîzâde Muhyiddin Muhammed Efendi'ye, para vakfi mevzuunu sormuş ve ondan da kendi görüşüne muhalif mektup almış olmasına rağmen yine de görüşünden dönmemiştir. Ama şeyhülislamlıkta da daha fazla kalamamış ve üç yıl sonra azledilmiştir. Azline sebep, Muhiddin Arabi ve Mevlana Celaleddin Rumi'nin fikir ve felsefeleri aleyhinde idare-i kelâm etmiş olmasıdır (Keskioğlu; 9/91).

Çivizade'nin de para vakıflarını caiz görmemesinin sebepleri aşağı yukarı İmam Birgivi'nin görüşleri ile bağdaşmaktadır. Onun görüşlerini şu şekilde özetlemek mümkündür: Ona göre vakfın tarifi "Bir malı, başkasının mülküne intikalden hapsetmektir". Halbuki nakid para vakfı bu tarife uymamaktadır. Zira muamele-i şer'îye de yapılsa, mudarebeye de verilse veya ticaret sermayesi de yapılsa, başkasının mülküne intikal eder. İmam Züfer'den nakledilen rivayet, zayıf bir rivayettir. İmam-ı Azam, Ebu Yusuf ve Muhammed'den nakil yoktur, belki aleyhine nakil vardır. Sıhhatine rivayet olmadığı gibi lüzumuna hiç yoktur. "Akar vakfı gibi lüzumuna hükmedip tescil edenler bilmediklerindendir". En önemlisi de teamül ve teârüf içtihadı ehil olanlar inkâr etmeyip kabul etseler bile, şer'î deliller dörttür: Kitap, sünnet, tema ve kıyas. Teâruf icmâa racidir. İcma'da muteber olan müçtehidlerin ittifakıdır" (Eminoğlu; 1996, s.54-55).

Çivizade de, İmanı Birgivi ile genellikle aynı noktalarda birleşmekle birlikte ondan vakıf malın mülkiyeti konusunda ayrılmaktadır. Ona göre vakfın mülkiyeti kural olarak başkasının üzerine geçemez. Ancak nakit para vakıfları bu kurala uymamaktadır. Çünkü hangi yöntemle işletilirse işletilsin, nakit paralar bir başkasının mülkiyetine geçmektedir. Bu konuda mezheb imamlarından yapılan nakilleri de reddeden Çivizade, tarifi içtihadı ehil kimseler kabul etseler bile tarif, icmâya aittir. İcmada da müçtehitlerin ittifak etmesi gerekir (Eminoğlu; 1996, s.55).

2.5.1.4. Bâlî Efendi'nin Görüşleri ve Yazdığı Mektuplar

Çivizâde'nin para vakıflarına karşı çıkışı üzerine, bu karardan rahatsız olanlardan birisi de Sofya Halveti tarikatına mensup Şeyh Bâlî Efendi (1552)'dir. O da bu konuda sessiz kalmayarak başta padişah olmak üzere Çivizâde'ye ve Mevlânâ Şâh Çelebi adında birine ayrı ayrı mektuplar göndererek bu vakıfların devam etmesi gerektiğini söylemiştir.

2.5.1.4.1. Padişaha Gönderilen Mektup

Bâlî Efendi'nin Padişaha yazdığı mektup şöyledir:

"Devletlû padişahım, ...Rumeli kazaskeri etrâfî memâlike hükm-i şerif irsal

eyledi "Min bâ'd amel olunmasın, sahîh değildir" deyû, semî'nâ ve eta'nâ, muftiyyu'z-zamân ve ulu mollalar fetva gönderirler "Sahîhdir, amel olunsun" deyû, bu sebebdan ulemânın ve sulehânın ve fukaranın ve sâhib-i hayratın ahvâli müşevveş oldu ve hatırlan perişandır. Ne tarafa gidersin bilmezler, cümle hayrettedirler. Ve avâmu'n-nâs "Bu bir batıl ve haram fiildir" demeğe sebep oldu. Hâşâ ki eyle ola, Rumeli feth olalı amel olunur. Ulemâ ittifakı ve padişahlar emriyle üç yüz yıla kârib tatili bulundu amel olagelmiş, bazı kuzâtın berâtında yazılmış "Mevâzı-ı ihtilafatta olan mesâilin akvâsiyle amel idesin, kavî-i za'if ile amel etmiyesin, illâ vakf-ı derâhimde amel idesin, za'ifdir deyû terk etmesin" demiş. Hâşâ ki ümmet-i Muhammed'in uleması arasında bir hata üç yüz yıl karar eyleye. Ümmet-i Muhammed'in dünyasına ve ahiretine zararlı emir (iş) üç gün karar eylemez... Biz vakf-ı derâhimi hak ve bunu men eylemeyi günah-ı kebâirden biliriz. Eğer bu ilmimizin ve bu i'tikadımızın hilafı zahir olursa bir delîl-i akvâ ile rücû ederiz. Padişahım, bunu men eylemekde ikiden birinin hatası mukarrer olur. Ya ibliday-ı tarihten bu zamana gelince cümle ulemanın hatası lazım gelir, ya men eyleyen kimsenin hatası lazım gelir. Amma men olunmayub halinde koyımcak hiç kimseye hata lazım gelmez. Padişahım, bir bahs getirelim onunla şübhe kat' olunsun. Padişahımdan istifsar ederim ve buyururlar ol cum'anın hakkında ki, vakfına müstahak çıktı, şer' ile sabit oldu, mülküne hükmolundu. Yahut vakfı zayı' oldu, cum'a cihetsiz kaldı. 01 sebebdan hatîb ve müezzîn feragat eyledi, cum'a namazı terk olundu. Bir kimse malında otuz bir akçe ifraz eyledi. 01 akçe ile satın alub ol câmi'e vakfeylemek için mümkün olmadı, bulunmadı. Padişah hazretleri ne buyururlar. İmam Züfer kavliyle amel olunsun, ol akçe vakf olunsun, ol cami onunla ihya olunsun mu, yoksa İmam Azam kavliyle amel olunsun, ol akçe vakf olmasun, ol cami kapansun, namaz kılınmasını, harabe-mütevecih olmasun. Cevab virub Padişah hazretleri müsab olalar. Bunun gibi ahval ile memleket mübteladır. El-ân bir cami bu hal ile mevcûddur".

Bâlî Efendi'nin padişaha gönderdiği mektup Rumeli kazaskeri olan Çivizade'nin çevre memleketlere para vakıflarını yasaklayan hükm-i şerîfi göndermesi üzerine kaleme alınmıştır. Mektupta özetle; zamanın büyük hukukçularının fetvalar göndererek bu konuya açıklık getirmelerine rağmen, para vakıflarını yasaklayan

hük-m-i şerîfîn insanlar arasında para vakfetmenin batıl ve haram olduğu konusunda ihtilafa neden olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Rumeli fethedildi edileli (300 yıldır) para vakfı uygulanmaktadır. Hatalı bir uygulama değil 300 yıl, üç gün bile devam etmez. Öte yandan biz, para vakfetmeyi hak biliriz ve bunu men etmeyi büyük günah olarak kabul ederiz, denilmektedir (Eminoğlu; 1996, s.57).

2.5.1.4.2. Çivizade'ye Gönderilen Mektup

Bâlî Efendi'nin Rumeli Kazaskeri iken para vakıflarını yasaklayan Çivizâde'ye yazdığı mektup özetle aşağıdaki gibidir:

"Mümin kardeş... üç yüz yıla kârîb amel olagelmiştir. Müctehid kavli eğer zayıf dahi olursa men' eylemek şer'î değildir, bid'attır... Bu meseleyi hâline ko, men' eyleme, nice geldi ise öyle gitsin. Azîz ve kuvvetli meseledir. Ümmet-i Muhammedin dünyasının ve ahiretinin ma'mûr olmasına sebebedir. Erkân-ı İslâm'ın rûkn-i a'zammdan birisin kat' eyleme. Haraç ve müzayaka ve bid'at ve dalâlet ihdas eyleme... Mü min kardeş Rumeli'nin ba'zı imaretleri ve bazı medârisi ve ekser mesâcidi ve cami'i evkâf-ı nuküddur, korumak mukarrer oldu ve min ba'd yeniden imaret ve mesâcid ve medâris ve dahi bunların emsali hayrattan ne ki var olursa gayet az vâki' olur ve dahi nice yerler ola ki halkı ne dîn ve ne İslâm, ömürleri behâyitn gibi gele geçse. Vakf-ı nukûdu men' etmekten hâsıl budur bilmiş olasın". Bâlî Efendi Çivizadeye yazdığı mektupta üç yüz yıldır uygulanan bir meselenin zayıf dahi olsa men etmenin bid'at olacağını, bu meseleyi kendi haline bırakmasını istemektedir. Rumelideki imaret ve medreselerin bir kısmı ile cami ve medreselerin büyük bir kısmı para vakfına sahiptirler. Nakid vakfını men etmek bu müesseseleri zor durumda bırakacaktır" (Eminoğlu; 1996, s.57).

2.5.1.4.3. Mevlana Şah Çelebi'ye Gönderilen Mektup

Bâlî Efendi, Padişah'a yakınlığı ile bilinen Mevlana Şah Çelebi'ye bir mektup göndererek, Çivizâde'nin para vakıflarına karşı verdiği fetvanın uygulamasının durdurulması için yardım istemektedir. Bu mektubu özetle şöyledir:

"Birâder-i aziz... Çivi-zâde Efendi, Rumeli'nde âyîn-i İslâm ne veehle ikâmet

olunmuşdur bileyim, vakf-ı derâhime hatâ eylemiş bilirdi. Ne kadar hayrât-ı vakfiyye var ise ekseri safî vakf-ı nukûddur. Badehu malum ola ki, şöyle istimâ' olundu kim Çivizâde Efendi vakıftan sadakaya udûl eyleye, andan vakfa duhûl oluna, ve hazâ hata' fevk el-hata', el-evvel bunun aynını Hünkâr Hazretleri'ne anlatın, men' eylemeyince memnu' olamaz. Emr-i mubahı haram eylemek, bilâ zaruret şer'î değildir, vebaldir. Sadaka sadakadır, vakf vakf (dır). Halt eylemek ve ıstılâh-ı fukahâyı tebdil ve tağyîr caiz değildir” (Eminoğlu; 1996, s.58)

Yukarıda da görüldüğü gibi, İmam Züfer, İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşlerine dayanan tanınmış Osmanlı hukukçularından Şeyhülislam İbni Kemal (1468-1534), Şeyhülislam Ebussuud Efendi (v. 1575/982), Şeyhülislam Ali Efendi (1631-1691), Sofyalı Bâli Efendi (v. 1543/950) vb. gibi bilginler nakid paraların vakfedilebileceği, vakfedilen bu paraların "Şer'î Had" denilen şer-i şerife uygun yollarla % 2,5, % 10, % 11, % 12, % 15 ve % 20lik oranlarda "rıb"a (kâr'a) verilip işletebileceğim, hasıl olan "rıb"ın vakıf masraflarına sarf edilmesinin uygun olacağını kabul edip fetvalar irad ederken, yine Şeyhülislam olan Koca Çivi-zade Şeyh Mehmed Muhyiddin Efendi (v. 1547/954), ile İmam Mehmet Birgivî Efendi (v. 1573/981) vb. gibi bazı bilginler, İslâm "feraiz" (miras) hukukuna zarar vereceği, yine İslâmdaki zekat kurumunu zedeleyeceği gerekçesi ile karşı çıkmışlardır (Özdemir; 1990, s. 741).

2.1.6. Para Vakıflarının Uygulamada Aldığı Şekiller ve Tarihi Gelişimi

Başlangıçta pratik birtakım ihtiyaçlardan dolayı ortaya çıkan ve Kanunî dönemindeki tartışmalar neticesinde meşruiyeti teyit edilerek hukukî bir zemine kavuşturulan para vakıflarının Osmanlı cemiyet hayatında ve vakıf sistemi içinde önemli bir müessese hüviyeti kazandığı görülmektedir. Bu müessese cemiyetin sosyal ve iktisadî hayatındaki gelişmelere paralel olarak zaman içerisinde farklı uygulama alanları bulmuştur. Gayrimenkul vakıflarına göre daha esnek ve değişken bir yapı arz eden para vakıfları başlangıçtaki faaliyet ve hizmet alanlarına yenilerini ekleyerek Osmanlı cemiyetinde önemli birer dayanışma ve sosyal güvenlik

müessesesi olma özelliği kazanmıştır.

Para vakıflarının özellikle aynı yaşam ve faaliyet alanına sahip olan ve benzer risklere maruz kalan grupların fertleri arasında bir dayanışma ve sosyal güvenlik müessesesi olarak geliştirildiği görülmektedir. Bunlar yeniçeriler için kurulan orta sandıkları, esnafın kendi arasında kurdukları esnaf sandıkları ve belli bir mahalle veya köy için kurulan avarız vakıflarıdır. Buna yetimler için oluşturulan eytam sandıklarını da ilave etmek gerekir.

2.1.6.1. Avarız Vakıfları:

Arıza kelimesinin çoğulu olan avarız sonradan arız olan haller anlamına gelmektedir. İstilahî olarak avarız, avâriz-ı divaniyye, tekalîf-i örfiyye ya da avarız akçesi, fevkalade haller, özellikle savaş sebebiyle tahsil edilen vergiye verilen isimdir. Başlangıçta olağandışı bir vergi olan avarızın sonraki dönemlerde devamlı bir hal aldığı ve bütçenin mukarrer gelirleri arasında sayıldığı, hatta genel bütçe gelirleri içerisindeki yerinin %20'lere kadar yükselebildiği görülmektedir (Tabakoğlu; 1994,s.153).

Avarız vakıfları ise mahalle ve köylerde, geliri daha çok söz konusu köy veya mahalle halkının başta vergiler olmak üzere birtakım ortak mükellefiyetlerinin karşılanmasına ve çeşitli ihtiyaçlarına harcanmak için kurulan vakıflardır. Herhangi bir sebeple çalışamayacak duruma gelenlerin iâşesinin teminine, fakir olarak ölenlerin teçhiz ve tekfinine, köy veya mahallenin kaldırım, su yolu gibi ihtiyaçlarının tesis ve tamirine, imam, müezzin, muallim gibi görevlilerin ücretlerinin karşılanmasına yönelik ve benzeri amaçlarla kurulan vakıflar avarız vakıfları olarak mütalaa edilmişlerdir. Bunlar bir hayır sahibi tarafından tesis olunabildiği gibi mahalle veya köyün zenginlerinden ya da esnafından para toplamak suretiyle ya da halkın bağış ve adakları ile kurulabilmekteydi. Avarız vakfi paralarının bulundurulduğu sandıklara avarız sandıkları denilmektedir. Burada muhafaza edilen paraların ihtiyaç duyanlara rıbh ve nemaya verildiği kaydedilmektedir (Özcan; 2003, s.80).

Avarız vakıfları ile ilgili ayrıntılı araştırmaların yapılmadığı görülmektedir. Ancak bu nevi vakıfların bir hayli yaygın oldukları anlaşılmaktadır. Murat Çizakça tarafından Bursa Şer'iyye Sicilleri'ndeki kayıtlardan hareketle para vakıfları üzerine yapılan incelemede hemen hemen her mahallede avarız adıyla kaydedilen bir veya daha fazla vakfa tesadüf edilmektedir. Ankara Şer'iyye Sicilleri'ne bağlı olarak yapılan bir araştırmada 18. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyılın ortalarına kadar geçen yaklaşık yüz yıllık dönemde Ankara'da on tane nakit para vakfı ile avarız vakfının faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir. Tahrir defterlerinde de avarız vakfı adıyla çok sayıda kayıt mevcuttur (Çizakça; 1993, s.81).

Avarız vakıflarının Kanunî döneminde henüz ortaya çıkmadığı, sonraki dönemlerde kuruldukları anlaşılmaktadır. Tahsin Özcan'a göre Üsküdar ilçesindeki vakıflar arasında şahıslar tarafından belli bir mahallenin muayyen bir ihtiyacı (köprü tamiri v.s.) için vakfedilen paralar bulunmakla beraber avarız adıyla kaydedilmiş herhangi bir vakıf mevcut değildir.

Avarız vakıflarının akibeti bilinmemekle birlikte, evkaf tarafından idare edilen avarız akçesi sandıklarının 1286/1869'da belediyelere devredildikleri, Doksanüç Harbi (1876-1877) esnasında esnaf sandıklarıyla birlikte, sandıklarındaki paraların tamamına el konularak hazineye devredildiği ve bu sandıkların ortadan kaldırıldığı kaydedilmektedir (Öztürk; 1983, s. 140).

2.1.6.2. Esnaf Sandıkları

Osmanlı esnafı rekabetten çok işbirliği ve karşılıklı kontrol ilkelerine bağlı idi. Bu çerçevede oluşturulan esnaf birliklerinin aralarındaki işbirliği ve dayanışmayı sağlayan önemli araçlardan biri de esnaf sandığı, esnaf kesesi, orta sandığı ya da esnaf vakfı gibi isimlerle anılan ortak fondur. Bu fonun sermayesi doğrudan herhangi bir şahıs tarafından vakfedilen paralar ile esnafın çeşitli vesilelerle yaptıkları bağışlar, haftalık veya aylık aidatlar, çıraklıktan kalfalığa, kalfalıktan ustalığa terfi gibi vesilelerle yapılan ödemelerden oluşmaktaydı. Sandığın gelirleri arasında vasiyet yoluyla yapılan bağışlar ve kira gelirlerinin de bulunduğu görülmektedir.

Sandıkta çeşitli vesilelerle biriken ve mevcut akçelerin işletilmesinden elde edilen gelirlerin esnafın ortak faaliyetlerinin finansmanına, birtakım ortak yükümlülüklerinin ifasına, esnafın ve halkın fakirlerinin yiyecek, giyecek v.b. ihtiyaçlarının karşılanmasına, cenazelerinin kaldırılmasına, mübarek gün ve gecelerde yapılan dinî merasimlerin masraflarına harcandığı görülmektedir. Bu sandığın bir nevi sosyal güvenlik ve işsizlik sigortası fonksiyonu da icra ettiği ifade edilmektedir. Esnaftan düşkün ve sakat olanlar bu sandıktan desteklendiği gibi, işsiz kalan ya da bir felakete uğrayanlara da yardımcı olunduğu anlaşılmaktadır (Özcan; 2003, s.82).

Hemen hemen her esnaf birliğinin bir sandığının mevcut olduğu görülmektedir. Bu sandıklar kethüda, yiğitbaşı ve ihtiyarların nezaret ve mesuliyetleri altında bulunmaktaydı. Sandıkta toplanan paraların %1 nema ile ihtiyacı olan ya da işini genişleterek ticaret yapmak isteyen esnafa ikraz edildiği kaydedilmektedir. Elde edilen nema diğer gelirlerle birlikte gerekli yerlere harcanmaktadır. Sandığın idaresi bir mütevellî tarafından yürütülmektedir. Mütevellinin hesapları istenildiğinde ilgili esnaf teşkilatı tarafından incelenebilmekteydi. Söz konusu hesaplar senelik olarak görülür ve tasdik edilir, daha sonra isteyen kişi bu hesapları görebilirdi. Herhangi bir şikayet olduğunda durum, kahyalar meclisinde görüşülür, suçu sabit olmadıkça mütevellinin azli ve değiştirilmesi yoluna gidilmezdi.

Her esnaf sandığında altı kese (torba) bulunduğu kaydedilmektedir. Osman Ergin tarafından verilen bilgilere göre bu keselerin isimleri ve kullanım amaçları şöyledir:

Atlas kese esnaf vakfına ait her türlü hüccet ve yazışmanın muhafazası içindir.

Yeşil kese esnafa ait akarların temessük (senet) ve tapularının muhafazası içindir.

Örme kese esnafın nukûd-ı mevkufesinin muhafazası içindir.

Kırmızı kese nemaya (idâneye) verilen paralara ait senetlerin muhafazası içindir.

Beyaz kesede her türlü masraf senedi ile tasdik edilmiş yıllık muhasebe kayıtları

muhafaza edilmektedir.

Siyah kese ise tahsili imkânsız alacaklara ait senetler ile diğer evrakların konulması içindir (Özcan; 2003, s.83).

Esnaf sandıklarının ortaya çıkışı, tarihi gelişimi ve akıbetleri ile ilgili ayrıntılı araştırmalar yapılmamıştır. Ancak özellikle Tanzimat döneminde uygulanan ekonomi politikalarından esnaf sisteminin olumsuz yönde etkilendiği bilinmektedir. Bu gelişmelerden esnaf sandıklarının da aynı yönde etkilendiği düşünülebilir. Musahipzâde Celal tarafından mahallelere ve esnafa ait avârız vakıflarının Doksanüç Harbi esnasında (1876-1877 yıllarında) Hazine'ye devredildiği kaydedilmektedir (Özcan; 2003, s.84).

Bu kısımda belirtilmesi gereken önemli bir vakıf da Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulan ve geliri İstanbul'a et temin etmekle mükellef olan kasapların zararlarını karşılamak için kullanıldığı belirtilen kasap akçesidir. Fatih tarafından bu amaçla 20.000 veya 24.000 akçe vakfedildiği kaydedilmektedir. Ancak para vakıflarının da ilk örneklerinden olan bu vakfın faaliyetleri hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Kanunî dönemine gelindiğinde yine buna benzer bir fon oluşturulduğu görülmektedir. Bazı büyük vakıflardan ve zengin kişilerden, özellikle Yahudilerden bu amaçla toplanan paralar bir araya getirilerek bu amaçla yeni bir vakıf kurulmuştur. Kurulan vakfa devlet adamlarının da katkıda bulundukları görülmektedir. Sokullu Mehmet Paşa kasaplar sermayesine ilave edilmek üzere bin flori vermiştir (Özcan; 2003; s.85).

2.1.6.3. Orta Sandıkları

Para vakıfları gelişirken uygulamada aldığı bir diğer şekil de yeniçeri birliklerinin kendi aralarında oluşturdukları sandıklardır. Amaç dayanışmayı sağlamak ve muhtaç duruma düşenlerine kendilerine ve ailelerine yardımcı olmaktır. Bu sandıkların yeniçeri için kurulan sosyal ve dayanışma müessesesi olduğu da söylenebilir.

Uzunçarşılı bu konuya şöyle değinmiştir : "Yeniçeri ocağında her ortanın bir yardım sandığı olduğu gibi bundan başka Ağa kapısında yani yeniçeri ağası dairesinde de yeniçeri yetimlerinin paralarını saklamak üzere Kara sandık ismiyle bir sandık vardı; bu sandığa beytülmal kâtibi denilen memur bakar ve ocağa ait beytülmal defterini tutardı. Yeniçerilerden vefat edenlerin emval ve eşyası satılarak yetişmiş oğlu varsa ona verilirdi. Çocuk küçük ise bu para o yeniçerinin odasına verilerek işlettilirdi; çocuk büyüdükten sonra beytülmal kâtibi defterinden, odaya verilen para miktarını öğrenerek faiziyle beraber onu orta sandığından alırdı. Para işletilmek istenmezse Ağa kapısındaki kara sandığa konurdu (Uzunçarşılı; 1988, s.558-559).

Burada verilen bilgilerden yeniçerilerin birden fazla sandıkları olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan yeniçerilerin yetimlerine ait mallardan oluşturulan kara sandığın eytam sandıkları başlığıyla incelenen sandıklarla aynı esaslar çerçevesinde işletildiği görülmektedir. Verilen bilgilerden, yeniçerilerin bunun dışında, kendi aralarındaki yardımlaşma ve dayanışmayı sağlamaya yönelik ayrı bir orta sandıklarının bulunduğu, kara sandıkta toplanan paraların da orta sandığına aktarılacak suretiyle işletildiği anlaşılmaktadır.

2.1.6.4. Eytam Sandıkları

Osmanlı cemiyyetinde yetimlere ait malların hukukî açıdan vakıf malları gibi özel korumaya alındığı ve buna uygun düzenlemelerin yapıldığı bilinmektedir. Bu çerçevede yetim çocukların mallarının vasileri tarafından para vakıflarına benzer şekilde işletildiği ve asl-ı mal muhafaza edilerek elde edilen gelirin ihtiyaçlarının temini için sarf edildiği, rüşd yaşına geldiklerinde ise mallarının kendilerine teslim edildiği görülmektedir. Bu şekilde işletilerek muameleye verilen yetim mallarına dair şer'iyye sicillerinde sayısız kayıt mevcuttur. Bu kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla yetimlerin malları da para vakıflarında olduğu gibi ve hemen hemen aynı şartlarla muameleye verilmekteydi. Aradaki tek fark mütevellinin yerini yetimin vasisinin almasıdır.

Ancak yetimlerle ilgili düzenlemelerin bu kadarla kalmadığı anlaşılmaktadır. Özellikle savaş meydanında şehit düşen askerlerin geride bıraktığı çocukları için bu amaçla birtakım fonlar oluşturulduğu ve bunların gelirleri ile de yetim kalan çocukların ihtiyaçlarının karşılandığı görülmektedir (Özcan; 2003, s.86).

Tanzimat döneminde bu nevi fonların idaresi için bir "Terekat Müdürlüğü" kurulduğu, daha sonra bir elden idaresini sağlamak amacıyla bunun nakit para vakıflarının idaresi ile birleştirilerek Evkaf Nezareti'ne bağlı "Terekat ve Nukûd-u Mevkufe Kalemi" ne dönüştürüldüğü görülmektedir (Öztürk; tytçvm, s.140). Bu kalemde biriken paralar daha sonra Evkaf Bankası'nın sermayesini teşkil edecektir.

2.1.7. Para Vakıflarından Vakıflar Bankası'na

Para vakıflarının konusunun zaman içerisinde çeşitli müdahalelere maruz kaldıkları, birtakım suistimallere konu oldukları görülmektedir. Bununla birlikte Kanunî döneminde teorik temelleri belirgin hale getirilerek meşru bir zemine kavuşturulan bu vakıfların Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar varlıklarını sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Devlet idaresindeki merkezileşme ve buna paralel olarak Evkaf Nezareti'nin kuruluşundan sonra bir kısım vakıflar nezaretin idare ve denetimine geçmiş, II. Meşrutiyet döneminde nezaret bünyesinde Terekat ve Nukûd-u Mevkufe Kalemi gibi doğrudan para vakıfları ile ilgili birimler oluşturulmuştur. Evkaf Nezareti'nin hazinesinde toplanan vakıflara ait paraların zamanla, devlet hazinesinin açıklarını kapatmak için müracaat edilen bir fona dönüştüğü görülmektedir (Öztürk; 1994, s.297).

Osmanlı'nın son asrındaki siyasi ve askeri olayları nedeniyle bu sıkıntılı yüzyılda içtimai ve iktisadi sıkıntıların da etkisiyle, yeni kurulan vakıfların gayrimenkulden ziyade menkul mallardan oluştuğu ve bu yüzyılda kurulan vakıflar içinde para vakıflarının oranının %57 olduğu kaydedilmektedir. Kafkas göçmen vakıfları üzerine yapılan bir araştırmada 1298/1880'den 1332/1913'e kadar kurulan 119 vakıftan 109 adedi (%91,59) para vakfidir (Yüksel; 1994, s.297).

Nukûd-ı Mevkufe Sandıkları'nda 1908 yılında 90.000 Osmanlı lirası bulunduğu, bu paranın işletilmesi için 11.000'den fazla muâmele-i şer'iyye işlemi yapıldığı kaydedilmektedir. Bu sandıklarda her vakıf için ayrı bir defter tutulduğu ve her idâne işlemi için ayrı hesap açıldığı görülmektedir (Öztürk; 1994, s.140).

Evkaf Nezareti'nin para vakıflarını ve vakıflara ait birtakım arsa ve arazileri değerlendirmek suretiyle bir banka kurma yolunda birtakım teşebbüsleri olduğu görülmektedir. II. Meşrutiyet döneminde vakıf arazilerin satışından elde edilecek sermaye ile bir "Evkaf Bankası" kurulması kararlaştırılmış, 1913'te kurulan bankanın hisse senetlerinin ise nukûd-ı mevkufe ile satın alınması düşünülmüştür. Ancak 1914'te 1. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bu teşebbüs yarım kalmış, banka faaliyete geçememiştir (Öztürk; 1994, s.141) Evkaf Bankası gibi önemli bir kurumun kuruluşu ve bu konudaki Osmanlı devlet belgeleri bu tez çalışmasıyla tarafımızdan çevrilerek gün ışığına çıkarılmıştır.

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte Şer'iyye ve Evkaf Vekaleti'ne devredilen nukûd-ı mevkufe mevcudunun 321.989 lira olduğu kaydedilmektedir. Yine Cumhuriyet döneminde, 1930 tarihli belediye kanununun 110. maddesiyle avarız vakıflarının belediyelere intikal ettirildiği bilinmektedir. 1937 tarihli bir raporda ise Vakıf Paralar Müdürlüğü'nün elinde, 291.496 lirası İstanbul'a ve 152.684 lirası diğer vilayetlere ait olmak üzere toplam 444.180 lira vakıf para bulunduğu belirtilmektedir. 1935'ten itibaren vakıf mallarının satışının serbest bırakılmasıyla birlikte Vakıf Paralar Müdürlüğü'nde bulunan nakit para mevcudu önemli bir artış kaydetmiş ve 1938 sonunda 4.879.090 liraya ulaşmıştır. Bu gelişmeye paralel olarak sermayesini vakıf paralarının oluşturacağı "Evkaf Emlak Bankası"'nın kurulması gündeme gelmiştir. Çeşidi nedenlerden dolayı bu teşebbüs de başarılı olamamıştır. Ancak, 1954 yılına gelindiğinde elli milyon lira olan sermayesinin büyük bir kısmı vakıflardan temin edilerek "Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O." kurulmuştur. Bu paranın önemli bir kısmını 1069 adet para vakfının oluşturduğu anlaşılmakla beraber oran olarak ne kadarının nukûd-ı mevkufe olduğuna dair kesin bir bilgi tespit edilememiştir (Özcan; 2003, s.89).

2.1.8. Para Vakıfları ve İslâm Bankacılığı

İslâm bankacılığı fikri 20. yüzyılın ortalarında gündeme gelmiş ve dünya çapında yaygın bir uygulama alanı bulmuştur. Teorik olarak İslâm bankalarının ya da Türkiye'deki adıyla katılım bankaları olan özel finans kurumlarının, klasik bankacılığın aksine faiz yerine kâr ortaklığı prensibi ile çalışması öngörülmektedir. Mudiler bu nevi finans kurumları ile önceden belirlenmiş oranda bir faiz almak yerine kâr-zarar ortaklığı esasına dayalı bir ilişkiye girmekte ve dönem sonunda elde edilen kâr tayin edilen oranlarda mudiler ile finans kurumu arasında pay edilmektedir (Akın; 1986, s.63).

İslâm bankalarının fon kullandırma yöntemleri de klasik bankalardan farklıdır. Üretim amaçlı krediler mudârebe (emek-sermaye ortaklığı), müşâreke (sermaye ortaklığı), murabaha (satın alınan bir malı belli bir kârla satma), kiralama (icâre veya leasing), kiralama-satınalma (hire-purchase), ya da vadeli satış şeklinde olmaktadır. Üretim dışı kredilerin ise karz-ı hasen yani faizsiz ödünç esasına göre yapılması öngörülmektedir (Özsoy; s.157-160). Ancak İslâmî bankacılık prensiplerine göre çalışan finans kurumlarının topladıkları fonların plasmanında kâr-zarar ortaklığını öngören mudârebe ve müşâreke usulleri yerine daha az risk taşıyan, buna karşılık belli oranda bir geliri garanti eden kira akdi ya da üretim desteği sağlanması şeklindeki diğer finansman usullerini tercih ettikleri görülmektedir.

Burada para vakıfları ile İslâm bankaları arasında ilginç bir benzerlik ortaya çıkmaktadır. Para vakıflarının işletilmesi ile ilgili olarak teoride öngörülen usuller bidâa ve mudârebedir. Ancak uygulamada yapılan işlemlerin %90'dan fazlasının muâmele-i şer'îye usulü ile olduğu görülmektedir. İslâm bankacılığında da teoride kâr-zarar ortaklığına dayalı mudârebe ve müşâreke usulleri öngörüldüğü halde uygulamada daha çok murabaha, kiralama ya da vadeli satış gibi üretim desteği sağlamaya yönelik işlemlerin ağırlık kazandığı görülmektedir. Bu ise faize dayalı bankacılık sistemine alternatif olarak kurulan müesseselerin dolaylı yoldan aynı sisteme entegre olması sonucunu doğurmaktadır (Özcan; 2003, s.91).

Teori ile uygulama arasındaki bu farklılaşmanın sebebi, mudârebe ve

müşâreke gibi uygulamaların daha çok karşılıklı itimada dayalı ve az sayıda insan arasında uygulanabilecek iş ortaklıkları oluşudur. Bunların geniş çaplı, çok sayıda insanın katılımı ile oluşturulan bir müessese çerçevesinde işlemesi pek mümkün gözükmemektedir. Para vakıfları ve İslâm bankacılığı tecrübeleri bunu açıkça göstermektedir. Dolayısıyla İslâm bankacılığının teori ve uygulamalarında tadilata gidilmesi gerekmektedir. Şayet mudârebe ve müşâ-reke işlemleri uygulanmak isteniyorsa finans kurumundan ziyade şirket şeklinde bir yapılanmaya gidilerek daha uygun bir zeminde faaliyet gösterilmeli ya da teoride tadilata gidilmek suretiyle riski asgariye indiren ve faiz şüphe ve ihtimaline de yer vermeyecek yeni finansman enstrümanları geliştirilmelidir. Nitekim Murat Çizakça tarafından "Risk Sermayesi"nin İslâm bankacılığı için uygun bir faaliyet alanı olabileceği öne sürülmektedir (Çizakça; 1988, s.182-200).

Öte yandan para vakıflarının fonksiyonları incelenirken, herhangi bir köy ya da mahalle halkını, belli bir mesleği icra eden esnaf ve yeniçeri birlikleri gibi ortak bir hayat alanına sahip olan, ortak yükümlülükleri bulunan ve benzer riskler taşıyan kişiler arasında bir yardımlaşma, dayanışma ve sosyal güvenlik kurumu fonksiyonu icra ettikleri belirtilmişti. Bu açıdan bakıldığında sigortacılık ve sosyal güvenlik gibi konularda yeni modeller geliştirilmesi hususunda para vakıfları bir örnek teşkil edebilecek mahiyettedir. Dolayısıyla Çizakça'nın tezinin aksine para vakıflarının bankacılıktan ziyade sigortacılık ve sosyal güvenlik sektörleri açısından incelenerek günümüz koşullarında uygulanabilirliğinin araştırılması daha uygun olacaktır.

2.1.9. Para Vakıflarının İşletilmesi

Ana kaynaklarda vakıf paralarının üç şekilde işletildiği hususunda ittifak vardır. Bunlardan birincisi, mudarabe şirketi kurarak elde edilen kârın tasadduk edilmesi. İkincisi, fakirlere ve vâkıfın belirlediği kişilere ticaret sermayesi (kredi) olarak verilmesidir. Üçüncüsü ise, muamele-i şer'îye ile işletilip gelirinin fakirlere dağıtılması yöntemlerinden ibarettir (Eminoğlu; 1996, s.59).

2.1.9.1. Mudarabanın Tanımı ve İşleyişi

Kâr-zarar esasına göre kurulmuş bir emek-sermaye ortaklığı olarak

vasıflandırabileceğimiz mudaraba şirketi İslâm bankacılığının da esasını teşkil eden önemli ekonomik bir müessesedir. Mecelle'de de, "Bir taraftan sermaye ve diğer taraftan emek olmak üzere kurulan şirket" şeklinde tarif edilmektedir (Eminoğlu; 1996, s.60).

Ekonomik bir terim olarak mudaraba, mala sahip olan kimsenin emek sahibine ticaret yapmak üzere bir mal vermesi ve şart koştukları orana göre kârın aralarında pay edilmesi demektir. Zarar ise sadece mal sahibi tarafından karşılanır. Mudarib olan emek sahibine ise, zarardan her hangi bir şey yüklenmez; ancak o da işinin ve gayretinin karşılığını kaybetmiş olur. Kısaca mudaraba, bir taraftan mal, diğer taraftan da emek ortaklığıdır (Döndüren; 1990, s.31). Emek, bilgi ve tecrübesini koyarak faaliyetin sevk ve idare işlerini üstlenen ve tüzel kişiliğe de sahip olabilen bu yöneticiye mudarib adı verilir. Faaliyete yalnız sermayesi ile katılan şahsa veya kuruma ise rabbü'l-mâl adı verilir. Rabbü'l-mâl faaliyetle ilgili olarak sadece denetleme yetkisine sahiptir

Mudaraba şirketleri, İslam hukukçularının caiz olduğu konusunda ittifak ettikleri konulardandır. Aynı zamanda mudaraba şirketleri şirket türleri arasında en çok uygulama alanı bulmuştur. İslâm ülkelerinin şer'i kanunlardan vazgeçip Batı hukuk sistemini kabul etmelerine rağmen, mevzuatlarında mudaraba şirketlerine yer verdikleri görülmektedir (Uçar; 1991, s.111). Böylece sermayeye emekle birlikte üretim faktörü olma şansı tanınmış ve bir kredi kaynağı olarak üretime katılarak faiz gelirin bağı kalmaması istenmiştir (Tabakoğlu; 1994, s.63).

2.1.9.2. Mudaraba 'nın Tatbikattaki Durumu

İslam ekonomisinde mudaraba ortaklığı uzun veya kısa vadeli olabilir. Toplumda elinde büyük meblağlarda nakid parası olduğu halde bilgi, tecrübe, sağlık vb şartlarla bunu işletme imkanına sahip olamayan insanlar mevcut olduğu gibi, bilgili, tecrübeli ve yetenekli olmalarına rağmen sermaye yokluğundan dolayı ticarî faaliyetlere giremeyen insanlar da vardır. Mudaraba birbirine muhtaç durumdaki bu iki kesimi bir araya getirir. Bundan hem taraflar kazançlı çıkar hem de atıl üretim faktörleri ataletten kurtararak ülke ekonomisine katkıda bulunulmuş olur. Yani şahsî

kazançların yanı sıra sosyal kazançlar da söz konusudur (Eminoğlu; 1996, s.64).

Sermaye sahibi, kazancı aralarında yan yarıya veya aralarında belirlenen oranlarda paylaşmak üzere birisine sermaye verse ve o kişi de "kabul ettim" şeklinde cevap verse şirket kurulmuş olur. Burada gerek mudarib ve gerekse rabbü'l-mal birden fazla olabilir (Gönenç; 1991,s.85).

Mudarib, anaparayı geri ödemeyi ve belirli bir kazanç sağlamayı taahhüt edemeyeceği gibi faaliyet sonunda zarar söz konusu olması halinde zarar tamamen sermayedara ait olur. Yani mudarib zarara katılmaz. Burada mudaribin tek kaybı zarar söz konusu olması dolayısıyla emek, bilgi ve tecrübe karşılığında hiçbir şey alamamasıdır. Yalnız bir kusur ve ihmal durumunda mudarib de sorumlu tutulur.

Mudarib ile Rabbü'l-mâl aralarındaki anlaşmaya göre elde edilen kârı paylaşırlar. Bu konuda herhangi bir nisbet caizdir. Eğer Rabbü'l-mâl, kârdan % 0 kâr alacaksa, yani hiç kâr almayacaksa, artık bunda paranın ödünce verilmesi olan "Kârz akti" söz konusudur (Armağan; 1991, s.40).

Herhangi bir şartlara bağlanmayan mudaraba sözleşmesinde emek sahibi her türlü ticarî işlemleri yapabilir. Bunun yanında, sermayedar izin vermedikçe, sermayeyi bir başkasına yeni bir mudaraba sözleşmesi ile aktaramaz, ödünç veremez, borçlanamaz, bağışlayamaz. Eğer sermaye iş sırasında bir azalmaya maruz kalırsa, mudarib bunu tazmin etmez, zarar sadece rabbül-mâl'a aittir. Zarara ortak olması dahi şart koşulamaz. Ancak aralarında kayıtlara geçirilmiş anlaşma varsa mudarib bu şartların dışına çıkamaz.

Toplumda sermaye ile teşebbüs (emek) ortaklığı (mudaraba)nın müesseseleştirilmesi suretiyle sınaî, ticarî ve ziraî teşebbüslerin kısa süreli finansman ihtiyaçları karşılanabilir. Böylece küçük tasarrufların bir araya getirilerek, bu müesseselerce yatırıma yöneltilmesi mümkün hale gelir. Hem küçük tasarruf sahipleri, hem de sermayeyi kullanan müteşebbisler kârdan pay alma imkânına sahip olurlar. Mudaraba prensipleri yalnız bir ülke içinde değil, uluslararası ekonomik faaliyetler alanında da uygulanabilir (Mannan; 1976, s315).

2.1.9.3. Hizmet Sektöründe Mudaraba

Hizmet sektörü; eğitim, sağlık, haber, bilgi, eğlence gibi hizmet üreten kuruluşlardır. Üretim konusunun gerçek bir mal veya hizmet olması önemli değildir.

Şeriat, mudarabanın geçerliliğini buna konu olan malın mahiyetine bağlı kılmamıştır. Yani mudaraba uygulaması malın mahiyetine, riskin derecesine veya sözleşmenin süresinin uzunluğuna bağlı olmaksızın bütün üretken teşebbüslere uygulanabilmektedir.

Basit kâr ortaklığı, ekonominin bütün sektörlerinde, sanayi, ticaret, ziraat ve hizmetlerde uygulanabilir. Faiz temelinde finansmanı yasaklayan bir sistemde, kâr ortaklığına bütün sektörlerde müsaade edilmesi sadece bir imkan değil, gerçekte bir zorunluluktur (Eminoğlu; 1996, s.67).

2.1.9.4. Mudarabanın Çeşitleri

Rabbü'l-mâl, sermayesini mudaraba şirketine verirken şart koşup koşmamakta serbesttir. Mudaraba akdinde şart olup olmamasına göre, mudarabe iki kısma ayrılır. Şayet şart yoksa müşterek mudaraba (mutlak mudaraba), eğer birtakım şartlar konulmuşsa özel mudaraba (mukayyet mudaraba) söz konusudur.

2.1.9.4.1. Müşterek Mudaraba

Rabbü'l-mâlin sermayeyi mudaribe verirken, herhangi bir şart koşmaksızın onu ticarî muamelelerinde serbest bırakması şeklinde tarif edilebilir. "Şu sermayeyi al, mudaraba yoluyla işlet, yıl sonunda elde edilecek kârı şu yüzdeye göre paylaşıyoruz." sözleriyle bu ortaklık meydana gelir (Döndüren, 60/s.28.).

Müşterek mudarabada herhangi bir sınırlama olmadığı için mudarib isterse sermayeyi başka birisine de kullandırabilir. Zarar vukuunda tazmin etmek mecburiyetindedir (Özsoy; 1987, s.115).

2.1.9.4.2. Özel Mudaraba

Sermaye-emek ortaklığında mudarib kendisine teslim edilen sermayeyi işletir.

Emek sahibi, rabbü'l-mâlin vekili ve malın kendisine emanet edildiği güvenilir (emin) kişidir. Eğer rabbü'l-mâl, mudarib'e sermayenin işletilmesi konusunda bazı şartlar koyar ve sınırlamalar getirirse buna özel mudaraba denir. Özel mudarabada mudarib, rabbü'l-mâlin şartlarına bağlı kalır.

Mudarabanın birtakım şartlara bağlanması hususunda Hz. Abbas'ın mudarib için koştuğu şartların Hz. Peygamber'e bildirilmesi karşısında Hz. Peygamber'in buna icazet vermesi örneğini mudarabanın şarta bağlanabileceği konusunda delil olarak kabul edebiliriz. Yine Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, İbn Ömer ve İbn Mes'ud'un da içinde bulunduğu bir sahabe topluluğunun yetim mallarını mudaraba yöntemiyle işletmeleri de delil olarak kabul edilebilir (Eminoğlu; 1996, s.68).

Ancak bu şartların neler olabileceği konusunda Hz. Peygamber'in şu hadisi genel çerçeveyi çizer. "Müslümanlar kendi aralarında belirledikleri şartlara uyarlar. Ancak helali haram, haramı helal kılan şartlar müstesnadır" (Döndüren; 1990, s.28).

2.1.9.5. Mudarabanın Şartları

Aşağıda sıralanan şartların gerçekleşmemesi hallerinde mudaraba sözleşmesi fes olur.

1. İcap ve Kabul: Hem rabbü'l-mâlin hem de mudaribin, mudaraba sözleşmesine karşılıklı rıza göstermesi gerekir. Meselâ, rabbü'l-mâl bir kişiye kazancı aramızda yarı yarıya bölüşmek üzere şu sermayeyi al, çalıştır dese, o adam da "Kabul ettim." şeklinde cevap verirse şirket kurulmuş olur(Gönenç; s.86).

2. Ehliyet: Tarafların âkil ve baliğ olmaları ya da baliğ olmadığı halde ticarete mezun, ve mümeyyiz olması gerekir.

3. Sermayenin semen (altın, gümüş paralar ile sair basılı paralar kabilinden) bulunması: Ebu Hanîfe ve Ebu Yusuf, mudarabada anaparanın altın veya gümüş olması şartını ileri sürerlerken, İmam Muhammed altın ve gümüş dışındaki diğer madeni paraların da mudarabaya sermaye olarak konulabileceği görüşünü benimsemiştir. Günümüzdeki kağıt

paralar da mudarabaya sermaye olarak konulabilir. Hatta İbn Ebî Leyla ve el-Evzâî'ye göre buğday, arpa, demir gibi mislî (standard) ticaret eşyaları nakid paraya çevrilmeden de, bir para vakfında mudaraba sermayesi olarak kullanılabilir (Döndüren; 60/28).

4. Sermayenin Taraflarca Bilinmesi Şarttır: Verilecek olan sermayenin, akdin düzenlenmesi sırasında miktar ve niteliğinin bilinmesi gerekir ki sonradan bir anlaşmazlık meydana gelmesin.

5. Sermayenin Mevcut Olması: Rabbü'l-mâlin zimmetinde mevcut olmayan şey sermaye olamaz. Meselâ; bir kimse diğere "Senin zimmetinde bulunan parayı, kârı aramızda paylaşmak üzere mudaraba olarak çalıştır." dese mudaraba fasid olur. Şayet borçlu alacaklısının kendi zimmetindeki malı ile ticaret yaparsa, İmam-ı Azama göre kâr ve zarar kendisine ait olurken, İmameyne göre, kâr ve zarar sermaye sahibinin olur ve mudaribe ecr-i misil olarak ücret tahakkuk ettirilir. Öte yandan rabbü'l-mâl, "Falan adamda şu miktar alacağım var, onu al ve kazancı aramızda paylaşmak üzere çalıştır." dese, mudarib de söylenildiği gibi yapsa, akit mekruh olmakla birlikte sahih olur (Eminoğlu; 1996, s.71).

6. Sermaye Mudaribe Teslim Edilmiş Olmalıdır: Sermayenin mudaribe teslim edilmemesi veya sermaye sahibinin de mudarib ile beraber çalışması hallerinde akit fes olur.

7. Kâr Paylarının Oran Olarak Belirtilmesi: Mudaraba akdinde önemli olan kazançtır. Kazanç oranının bilinmemesi akdin fesadını gerektirir.

8. Mudaribe Verilecek Pay Kârdan Olmalıdır: Mudaribe verilecek olan kâr oranının tamamının veya bir kısmının sermayeden verilmesi şeklinde akid yapılmışsa akid fasid olur (Eminoğlu; 1996, s.71).

2.1.9.6. Günümüzde Mudaraba Uygulamaları

Günümüzde mudaraba sisteminin uygulama alanı bulduğu bir sektör olarak

lokantacılık örnek olarak verilebilir. Bir kısım İslâm ülkelerinde muhtelif ölçekli lokantalarda mudaraba ortaklığı uygulanmaktadır. Bu lokantalardaki organizasyonel yapı, sermaye sahibi ile işçilerin risk ortaklığına dayanır. Her iki grup da eşit haklara sahiptir. Ancak görevlerde ve risklerde farklar vardır. Durum ne olursa olsun herkes işletmenin tam bir üyesidir. Koordinasyon ve kontrol sistemi kendiliğinden işler. Çalışan herkes diğerine karşı sorumludur. Çünkü her işçi, karı maksimize etmek ve zararı önlemek için kendisini sorumluluk altında hisseder. Vergi, masraflar, sosyal yardımlar düşüldükten sonra kalan net kâr, işçiler arasında iki veya üç haftada bir paylaşılır. Bu sistemde herkes hangi puan üzerinden kâra katılacağını önceden bilir. Sermaye sahipleri ile emek sahiplerinin payları % 25 ile % 50 arasında değişir. Yani bir örnek olarak verdiğimiz lokantacılık sektörü belki tam olarak net bir örnek olmasa da bugünkü ticaret hukukumuzda emek ortaklığı yerini almıştır (Esen; 1993, s.115).

2.1.9.7. Mudarabamın Avrupa'ya Geçişi

Mudaraba yönteminin, Miladi 10. yüzyıldan itibaren Commenda adıyla Avrupa ülkelerine İslâm aleminden geçtiği belirlenmiştir.

Avrupa'da Commenda ile ilgili olarak en eski kaynak, 976 tarihli Dage Pietro Condiano'nun Commenda'nın faydalarını açıkladığı belgedir. Bu belgeye göre Commenda, İtalya üzerinden Avrupa'ya hızlı bir şekilde yayılmıştır. Mesela İngiltere'de Commenda uygulaması yaygın değildi. Güney Almanya'da başta Commenda olmak üzere diğer ortaklık çeşitleri uygulanmıştır. Yine Fransa ve İspanya'da da bu tür iş ortaklıklarının yaygın olduğu bilinmektedir. Mesela Fransa, Marsilya ile Commenda yoluyla çok etkin bir şekilde ticaret yapmıştır. Buna bir örnek verecek olursak, mesela 30 Mart 1248 tarihinde yapılan 57 anlaşmanın 50 tanesi Commenda anlaşmasıdır. Yine bir sonraki gün yapılan 47 anlaşmanın 27 tanesi Commenda'dır (Çizakça; 1996, s.9).

Nitekim Hollanda Doğu Hindistan Şirketi'nin yetkilileri 17. yüzyılda Endonezya'ya ulaştıklarında, bu ülkedeki ticaret potansiyelini merkeze rapor ederlerken, yerlilerle rahatlıkla anlaşabildiklerini, çünkü bu ülke halkının commenda

ortaklığını bilerek uyguladıklarını yazmışlardır. Avrupa'da yaygın bir biçimde uygulanan commenda (emek-sermaye) ortaklığının, İslâmi mudarabadan başka bir şey olmadığı belirlenmiştir (Eminoğlu; 1996, s.73).

2.1.9.8. Mudarabanın Sosyo-Ekonomik Etkileri

İslâm ekonomisinde mudaraba ortaklığı uzun veya kısa vadeli olabilir. Toplumda elinde büyük meblağlarda nakid parası olduğu halde bilgi, tecrübe, sağlık vb. şartlarla bunu işletme imkanına sahip olamayan insanlar mevcut olduğu gibi, bilgili, tecrübeli ve yetenekli insanlar da sermaye yokluğundan dolayı ticarî faaliyetlere girememektedirler. Mudaraba, birbirine muhtaç durumdaki bu iki kesimi bir araya getirir. Bu muameleden her iki tarafın kazançlı çıkmasının yanında, toplum da birçok sosyo-ekonomik yönden kazançlı çıkacaktır (Eminoğlu; 1996, s.75).

Bu etkileri genel hatlarıyla sıralayacak olursak:

Mudarabaya söz konusu sermayenin, mudarib açısından sıfır maliyetli olması nedeniyle ürün maliyetleri düşer. Dolayısıyla ülke ekonomisi açısından da maliyet enflasyonunun düşürülmesine neden olur. Ayrıca maliyetlerin düşük ve kârın yüksek olması, müteşebbisleri yatırıma teşvik edeceği için hem işsizliği azaltacak hem de piyasada bir hareketlilik gözlenecektir.

Dinî inançları nedeniyle faizli muamelelere girmekten imtina ettiği için sermayelerini kullanamayan sermaye sahipleri ile küçük tasarruf sahiplerinin yastıkaltı dediğimiz tasarrufları, mudaraba sözleşmesi ile aktive edilerek ekonomiye kazandırabilecektir. Bu işlem neticesinde hem ferdi çıkar hem de sosyal çıkar elde edilmiş olacaktır.

Mudaraba sözleşmesi ile taraflar kârdan pay alacakları için emek sahiplerine de sermaye sahibi olma imkanı tanınmış olacaktır. Böylece toplumsal sınıflaşmaya neden olan sermayenin belirli ellerde toplanmasına engel olunmuş olur.

Yine mudaraba, sermaye sahipleri ile emek sahiplerini bir araya getirdiği için toplumsal tabakalaşmaya da engel teşkil etmektedir.

Mudaraba sistemi, faiz esasına dayalı ekonomide olduğu gibi borçlu-alacaklı ilişkisi üzerine değil de ortaklık esası üzerine kurulduğu için faizli muamelelerin aksine ortak çıkarlar söz konusudur. Çünkü kâr ve zararda ortak olma toplumu kader birliğine götüreceğinden toplum fertlerinin sermaye sahibi olan A'ya aittir.

İyi niyetten ayrılmadığı sürece mudaribin rizikosunun bulunmaması ve tüm riskin, sermaye sahibine ait olması nedeniyle mudaraba sermayesine "RİSK SERMAYESİ" dememiz de mümkündür. Risk sermayesi yöntemi 1970'li yıllardan bu yana, özellikle ABD'de çok büyük ve en son teknolojilere dayalı projelerin finansmanını sağlayan önemli bir finansman türü olmuştur (Döndüren; 1990, s.32)

2.1.9.9. Mudaraba Akdinin Feshi

Mudaraba sözleşmesini ortadan kaldıran durumlar:

- a. Sermayedar veya mudaribin ölmesi
- b. Sermayedarın İslâm dininden çıkıp yabancı devlet uyruğuna geçmesi.

Akdin fasid olması durumunda sermaye sahibi (rabbü'l-mâl) kârı tamamını alır. Emek sahibi ise emeğine karşılık emsal bedeli alır. Yani, emek sahibi işçi sayılır. Emsal ücret akit anında konuşulan miktarı aşamaz. Eğer kâr yoksa, Ebu Yusuf a göre, emsal ücret dahi verilmez. İbn Teymiye, fasid mudarabada emsal ücret değil, "emsal kâr" verilmesini adalete daha yakın bulur. Ona göre, akdin sahih olması halinde nasıl belirli bir pay gerekirse, fasid olması halinde de benzeri gerekir (Esen; 1993, s.114). Yani, emsal kâr verilir. Kâr veya nema yoksa bir şey verilmez, bir kısmının ekonomik olarak yükselmesi geri kalanların çıkarlarını zedelemeyecektir.

2.1.9.10. Bidâa

Para vakıflarının ikinci işletilme daha doğrusu intifa yolu, fakir kimselere tamamen kârsız ve faizsiz olarak, kredi yani ticarî sermaye verme yoludur. Buna fıkıh kitaplarında "bidaaten" şeklinde işaret edilmiştir (Akgündüz; 1988, s.159).

Bidâa, anaparayı meccânen çalıştırıp dönem sonunda elde edilecek tüm kârı ve anaparayı sermaye sahibine geri verme yöntemidir. İmam Züfer'de vakıf paralarının bidâa yöntemiyle çalıştırılabileceğini kabul etmektedir. Bidâa, bir malın satımına meccânen yardımcı olmak isteyeninin yanına bu malı bırakmak anlamına geldiği gibi, iyilik yapmak, hayır işlemek veya gücünü aşan yatırımlara kendi sermayesiyle birlikte vakfın parasını da kullanmak ve böylece hem vakfa gelir sağlamak ve hem yatırım kapasitesinin büyümesi sebebiyle kendi kâr marjını da artırmak gibi düşüncelerle gerçekleştirilen bir para kullanma yöntemini ifade eder. Böylece vakıf, dönem sonunda tüm kâr ve anaparayı alırken, işletmeci (müstebdil) uhrevî ecir kazanacağı gibi sermayesini aşan konularda da yatırım yapma imkânına sahip olacağı için kendi sermayesine isabet eden kârı da artar. Bidâa işlemi vakfa daha fazla gelir sağlayabileceği için, yöntem olarak vakfın amaçlarına daha yakındır. Nitekim mudarabada anaparanın, sermaye sahibi tarafından özel yetki verilmemiş olsa bile, mudarib tarafından başkasına bidâa yoluyla verileceği esası kabul edilmiştir. El-Kâsânî (Ö.587/1191) bu konuda şöyle der: "Mudarib, anaparayı bidâa yoluyla meccânen işletecek olan kimseye verme hakkına sahiptir. Çünkü bidâa işlemi tüccarın adetlerindendir. Mudarabadan kastedilen şey kâr (rîh)dır. Bidâa ise kâra götüren bir yoldur. Diğer yandan mudarib, kira akdi bile yapmaya yetkili iken bidâa yoluyla sermaye kullanmaya öncelikle yetkili olur (Döndüren; 1990, s.32).

Öte yandan, Osmanlı uygulamasında bir kısım vâkıfların, vakıfnamelerine vakfın nakit parasının karşılıksız olarak fakir ve muhtaçlara kredi ve ödünç verilmesi ve kâr istenmemesi şartını ekledikleri görülmektedir.

Nitekim, muhtaçlara kârsız (karz-ı hasen) olarak verilmesi şart koşulmuş olan vakıf paraları müteveli kâr getirecek işlerde kullanamayacaktır. Çünkü vâkıfın şartlarına uymak vacibdir. Hatta vakfiyede vakıf paraların kâr getirecek işlerde kullanılmasına ilişkin şart koşulmuş olsa bile, müteveli karz-ı hasen şeklinde kârsız olarak borç verse, borç verdiği kişiden kâr namına bir şey talep edemez Ömer Hilmi; 1984, s.350).

2.1.9.11. Muamele-i Şer'îye

Vakıf paraların çalıştırılma yöntemlerinden üçüncüsü de muamele-i şeriyedir. Vakıf paraların üç çeşit çalıştırma yöntemi olmasına rağmen, uygulamada en çok muamele-i şer'îye rağbet görmüştür. Hatta para vakfı denince ilk akla gelen muamele-i şer'îye olmuştur.

2.1.9.11.1. Tanımı ve Hukukî Dayanağı

Muamele-i şer'îyye, şer'î hükümlere uygun olarak yapılan ticaret işlem demektir. Para vakıfları açısından tanımlanacak olursa, alacaklı tarafın borçludan, faiz sayılmayacak bir menfaat elde etmesini temin için yapılması gereken işleme muamele-i şer'îye denir.

Vakıf paralarının Osmanlı tatbikatında uygulanan işletme usullerinden en önemlisi, Osmanlıların "muamele-i şer'îye" dedikleri bir usuldür. Bu şekilde elde edilen gelire "rihb=kâr", "nema= gelir"; parayı gelir getirmek üzere vermeye "istirbah kâr getirmek için paranın işletmeye verilmesi" ve "istiğlal - gelir getirme" ve işletme tarzına da "muamele-i şer'îye" ve "murabaha-i mer'îye" veya sadece "muamele" ve "murabaha" denilir. Genellikle biraz sonra açıklayacağımız gibi bu muamelede iki akit söz konusudur. Akitlerde "kâr=rihb" şartının koşulmasına "ilzam-ı ribh" veya sadece "ilzam" da denir.

Sermayeye ihtiyaç duyanların bunu temin etmesi ve bunun karşılığında finansörün de verdiği paraya karşılık bir menfaat sağlaması için bir hile-i şer'îyye, yani meşru (yasal) bir çözüm yoluna başvurulması nedeniyle, yapılan muameleye muâmele-i şer'îye ve elde edilen kazanca da ribh-i şer'î adı verilmiştir.

Muamele-i şer'îye hukukî olarak bey'ul-îne'ye dayandırılmaktadır. İslâm Hukukunda bir satım akdi olan "bey'ul-îne", faiz alıp vermenin değil, faizden sakınmanın bir yoludur.

Ebu Yusuf, "İyne caizdir ve sevabı vardır. Sevabının olması, haramdan kaçınmayı sağladığı içindir." demektedir. Yine Belli uleması; "Zamanımızda iyne

usulüne göre yapılan alım satımlar çarşı pazarda yapılmakta olan alım satımlardan hayırlıdır." demektedirler.

Ömer Nasuhi Bilmen, İstılâhât-ı Fıkhîyye Kamusu adlı eserinde bu konu ile ilgili görüşlerini şu şekilde dile getirmektedir:

"Muamele-i şer'îyesiz alınan bir ribh (kazanç), mutlaka haram-ı mahz'dır (haramın ta kendisidir). Fakat muamele-i şer'îye suretinde İmam Ebu Yusuf 'a göre riba kalkar, ribh caiz olur. Meselâ müteveli, borç alacak kimsenin bir malını vakıf namına peşin para ile yüz liraya satın alır, sonra bu malın parasını bir sene sonra almak üzere o kimseye vakıf namına yüz on liraya satarsa bu bir muamele-i meşruadan ibaret olmuş olur.

Ebu Yusuf 'un hukukîleştirdiği "muamele-i şer'îyye" yolu ile rehinli para alışverişi Selçuklu ve Osmanlı döneminde geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Bu uygulamaya İbn-i Kemal, Ebussuud Efendi gibi ünlü Şeyhülislamlar fetva vererek iştirak ederlerken, bazıları da kitap ve fetva mecmuaları yayımlayarak, konuya açıklık getirmeye çalıştılar. Hukukçuların verdiği kararları esas alan devlet yönetimi de muamele-i şer'îyyede alınacak "kâr" hadlerini % 10, % 15 'te tutarak uygulamada birlik sağlamayı amaçlamışlardır.

2.1.9.11.2. Vakıf Paraların Teminat Karşılığı Muamele-i Şer'îyyeye Verilmesi

Vakıf paraların zayi olmaması için, bazı önemli tedbirlerin alındığını görüyoruz. Bunların başında ödünç alandan istenilen teminattır. Bu teminat, ya kuvvetli ve borcu karşılayabilecek bir rehin, eski tabirle "rehn-i kavı" veya borçlu ödeyemediği zaman borcu ödeyecek kadar zengin olan bir kefil, eski tabirle "kefil-i melî" olabilir. Bu sebeple vakıf paraların işletilmesi için, yerli tüccar ve sanayicilerin seçilmesi; fakirlere, iflas edenlere, misafirlere, kadınlara, müderrislere, sipahilere, yeniçerilere, tımar sahiplerine, kadınlara ve benzeri devlet ricaline borç verilmemesi vakfiye ve sicillerde şart olarak ileri sürülmüştür. Bazı vakfiyelerde her bin akçeye bir kefil istenmesi şartı koşulmuş ve muamele-i şer'îyenin hakim katında tescili aranmıştır (Barkan ve Ayverdi; 1970, s.1).

Toplumun hangi tabakalarına ödünç paranın verilebileceği vakıfların vakıfnamelerinde belirtilmiştir. Vakıf paralar kredi olarak sadece üretime katkıda bulunanlara verilebilmektedirler (Eminoğlu; 1996, s. 86).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. RİSK SERMAYESİ

3.1. Risk (Girişim) Sermayesi Kavramı

Risk sermayesi kavramı, İngilizce " Venture Capital" sözcüğünün çevrilmesiyle dilimize girmiştir. Ancak bu kavram değişik dillerde ülkelerdeki ekonomik sosyal ve finansal farklılıklar nedeniyle "Girişim Sermayesi", "Şans ya da Gelecek Sermayesi" veya "Cesaret Sermayesi" gibi değişik şekillerde tanımlanmıştır.

Bir yatırım aracı olan Risk Sermayesi; dinamik, yaratıcı ancak finansal gücü yeterli olmayan girişimcilerin yatırım fikirlerini, hayata geçirebilmelerine olanak sağlayan bir sistemdir. Buna göre gelişme potansiyeli olan ve özellikle teknolojik yeniliklere dönük projeleri destekleyen bir finansman türüdür (Zaimoğlu,1995,s.3). Ayrıca “istisnai büyüme potansiyeline sahip başlangıç aşamasındaki firmalarla, küçük firmaların kullanımına sunulan para” olarak tanımlanmaktadır. Amerika Risk

sermayesi Derneği (NVCA) ise risk sermayesini, “önemli ekonomik değerler üretme potansiyeli olan, genç ve hızlı büyüyen firmalara yatırım yapan profesyonellerin sağladığı para” olarak tanımlarken, İngiltere Risk Sermayesi Derneği (BVCA) “borsaya kote olamayan firmaların büyüüp başarılı olabilmeleri için, hisse senetlerinin satın alınması yoluyla uzun vadeli finansman sağlayan para” olarak tanımlamaktadır (Kaya, 2004,s.500).

Kısaca risk sermayesi, yeni girişimcilere ya da fikir sahiplerine, risk sermayedarları adı verilen yatırımcılar tarafından sağlanan finansal desteğe verilen addır (Nakilcioğlu,2001,s.76).

Risk sermayesi finansman modeli üretici olan ancak, finansal gücü yeterli olmayan girişimcilerin yatırım fikirlerini gerçekleştirmesine katkıda bulunan bir yatırım finansman modelidir(Sarıaslan,1992,ASO D.,s1).

Risk sermayesi kendisine finansman arayan ve gelecek vadeden şirket ve projelere, profesyonel yatırımcılar tarafından uzun vadede faiz ve temettü değil, sermaye kazancı sağlamayı amaçlayarak yapılan riskli yatırımlardır.

Risk sermayesi yüksek kazanç arayan yatırımcılarla sermaye ihtiyacı içinde yeni yüksek teknolojiye dayalı yatırım tasarlayan kişiler arasında bir köprü kurmakta ortaklık yaratmaktadır. Çoğunlukla bilim adamı olan bu kişiler genellikle girişimci olmadıklarından yeni fikirlerini geliştirip ticarileştirmek için sermaye ihtiyacı duyarlar. Yatırımcılar da küçük veya orta ölçekli olan bu şirketlerde belli bir hisse karşılığında kazanç sağlamak için hisse senedine bağlı yatırım yaparlar. Ancak risk sermayesi yatırım tarihinden 5-10 yıl sonra likide edilebilen uzun süreli bir yatırımdır. Bu nedenle risk sermayesi sağlayan kişi veya kuruluş bu süre içerisinde girişimdeki hisselerinin değer kazanmasıyla beklediği getiriye elde edip sermayesini bu yatırımdan çekecek, dolayısıyla sermaye sağladığı şirketin sonsuza kadar ortağı olmayacaktır(İşeri, 1993,s.4).

Risk sermayesinin yüksek gelir arayan ancak aynı zamanda riski de göze alabilen sermaye olması, getirişi ve riski yüksek her yatırımın risk sermayesi yatırımı

olmasını gerektirmez. Çünkü risk sermayesi yeni fikirler ya da teknolojiler üreterek gelişme potansiyeli büyük, küçük ve orta boy işletmelerin oluşması ve faaliyette bulunmaları için yapılan yatırımdır (Zaimoğlu; 1995, s.4).

Risk sermayesinin en önemli özelliğinden bir tanesi de girişimciye sadece finansal destek sağlamanın yanında yönetim desteği de sağlamasıdır. Çünkü risk sermayedarının karı işletmenin para kazanmasıyla hisse senedinin değerinin artmasından kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı, risk sermayesi teknolojik yenilik sermayeye katılma, küçük işletme ve hızlı büyüme, uzun vadede yatırım gibi unsurlardan oluşur.

Bir başka deyişle risk sermayesi firmaları, yatırım yaptıkları firmaların strateji oluşturmalarına ve bunların uygulanmasına yardım ederler ve geniş ilişki ağları sayesinde özellikle firma dışı ilişki ağlarının oluşturulmasına katkıda bulunurlar (Çetindamar, Karaömeroğlu,2001, TİD.,s.25).

3.1.1. Risk Sermayesi İle İlgili Kavramlar

3.1.1.1. Mucit (İnventor)

Mucitler teknoloji alanında belli bir sorunun fiilen çözümünü sağlamak amacıyla buluş yapan kişilerdir. İcat, yeni ürün, eski ürüne yeni kullanım alanı veya yeni üretim şekli seçeneklerinden biri ile yeniliğe dönüşmektedir.

3.1.1.2. Girişimci

Yeni Pazar, yeni tedarik ve finansman kaynakları olarak, yeni ürün veya üretim teknikleri veya örgütlenme biçimleri geliştirerek ekonomik gelişmeye öncülük eden kişilerdir(Tuncel,1996,s.4). Riskten kaçmayan, başarıya azmine sahip dinamik bir kimliğe sahip olan girişimcilerin karşılaştıkları en büyük engeller mali ve kültürel engellerdir. Ülkemizde girişimcilerin bankadan kredi almaları taşınmaz ipotek olmadan mümkün olmamaktadır.

3.1.1.3. Risk Sermayedarı

Risk sermayedarı, risk sermayesi yatırımdan için gerekli sermayeyi sağlayan kişi

ve kuruluşlardır. Risk sermayedarların oluşturduktan fon havuzları genellikle profesyonel kişiler tarafından yönetilmektedir.

Dünyada risk sermayedarlarına bakıldığında çok geniş bir yelpazenin hakim olduğu görülmektedir. Bunların içinde "Business Angles" adı verilen ve finansal güce sahip kişilerden oluşan ilk grup önemli bir kesimi oluşturmaktadır, ikinci grup "emeklilik fonları" gibi fonlardan oluşan kurumsal yatırımcılardır. Bir diğer grup ise risk sermayesi şirketleridir.

3.2. Risk Sermayesinin Özellikleri

Risk sermayesi özellikle başlangıç evresinde olan şirketler için oldukça önemli bir kaynak sağlama aracı olarak karşımıza çıkar. Risk sermayedarlarının genel özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür (İşeri, 2001, 11):

Yatırım projesi gelişme potansiyeli gösteren yeni teknolojileri ve malların üretimini içermeli, dinamik, yaratıcı küçük ve orta büyüklükteki işletmelere yönelik olmalıdır. Bu tür firmalar yaratıcı ve dinamik girişimci yapılarına rağmen verimlilik beklentisi yüksek olan projelerini öz varlıklarının yetersiz olması sebebiyle sermaye ve para piyasası araçları vasıtasıyla finanse edememektedirler. Bu sebeple risk sermayesi bu türdeki yatırımlar için önem kazanmaktadır.

Risk sermayesinin kapsamı yatırımlarla sınırlı değildir. Girişimci aynı zamanda yönetsel bilgi birikimini ve deneyimini kullanmakta, aktif olarak firmanın fizibilite çalışmalarına, kuruluşuna ve yönetimine katılmaktadır. Bunun sebeplerinden biri, işletmenin yönetsel deneyimleri risk sermayesi şirketine göre daha az olması diğeri ise risk sermayesi şirketi açısından üstlendiği riski azaltmak için firmayı kontrol altında tutmak istemesidir.

Risk sermayesi yatırımı, hisse senedi karşılığında yapılmaktadır. Bu anlamda sermayedar büyük bir risk altında olacağı için yatırım yapacağı firma/projeyi iyi bir inceleme ve elemeye tabi tutmaktadır.

Risk sermayesi yatırımları uzun vadeli yatırımlardır. Ortalama yatırımın geri dönme süresi 5-10 yıldır.(Kobinet:2007,2)

3.3. Risk Sermayesinin Mahiyeti

Risk sermayesi şirketleriyle mudaraba sistemi arasında büyük bir benzerlik vardır. Risk sermayesi kamu veya özel sektörden sağladığı sermayeyi, titizlikle seçeceği projelere yatırır. Buna göre, risk sermayesi şirketi mudarib, proje sahibi girişimci şirket alt mudarib, finansman sağlayan kamu veya özel sektör de rabbü'l-mâl (sermayedar) niteliğindedir(Dödüren,İ.A.D.,s.22).

Risk sermayesi (venture capital)'in ortaya çıkışı şöyle olmuştur: ABD ve diğer gelişmiş ülkelerde bilim adamları keşif ve icadlan için patent hakkı doğuran projelerini önceleri belirli bir bedel karşılığında sermaye sahiplerine satarlarken, 1950'lerden sonra bu "emek-sermaye" ortaklığı şeklinde hayata geçirilmiştir. Ortaklığın "emek" tarafını teşkil eden keşif ve icat sahibi bilim adamı projesini sürekli olarak geliştirmeyi taahhüt ederken, bu projelere yatırımı yapıp üretimi sağlayan sermaye sahipleri de sermaye tarafını (rabbii'l-mâl) oluşturmaktadır. Bilanço kârından %20 pay alan bilim adamları için, risk sermayesi yöntemi, yeni yeni projelerin geliştirilmesinde etkin bir rol üstlenmiştir (Döndüren, Ticaret İlmihali, s.436).

Amerikan risk sermayesi sektörünün babası olarak tanınan Harvard Üniversitesi İşletme Fakültesi Dekan Yardımcısı General Doriot şöyle demektedir: "Yaratıcı ve uzak görüşlü genç insanları arayınız. Bu insanların fikirlerine sermaye ile, hatta sermayeden de önemli olarak, onların yaratıcılık vasıflarına duyacağınız saygı ile hayat veriniz. Amacımız yaratıcı insanlar ve bu insanların şirketlerini yoktan var etmektir. Kâr, amacımız değil, mükâfatımızdır... Eğer bir girişimci elinden geleni yaptığı halde şirketi kâr getirmiyorsa onu terletmeyiniz. Biz burada girişimcileri ve onların şirketlerini yaratıyoruz. Günümüzde birçok risk sermaye şirketi yöneticilikten ziyade finansmana önem vermekte ve bunun sonucunda sabırsızlanmaktadır. Oysa yeni teknolojileri uygulayacak olan bu girişimcilerin saygılı desteğe gereksinimleri vardır"(Çiller- Çizakçe, s.129).

Doriot'un yönettiği risk sermayesi şirketi ARDC, 1957'de, Digital Equipment Co. (DEC) iki mühendis ve bir masadan ibaretti. Risk sermayesi şirketi, DEC'in % 78 hissesini 70.000 dolar karşılığında almış, 15 yıl sonra yani 1972'de kâr payı olarak 350 milyon dolar kazanmıştır. Bu, anaparanın dolar hesabıyla beş bin katına yükseldiği anlamına gelir(Döndüren, Ticaret İlmihali, s.436-437).

3.4. Risk Sermayesinin İşleyişi

Risk sermayesinin işleyişi; yüksek kazanç arayan yatırımcılar ile sermaye ihtiyacı olan, en son teknolojiye dayalı yatırım tasarlayan kişiler arasında bir köprü kurmak, ortaklık yaratmaktadır. Genellikle bilim adamı olan bu kişiler girişimci olmadıklarından, yaratıcı fikirlerini geliştirip ticarileştirmek için sermayeye ihtiyaç duyarlar. Yatırımcı ise yatırımı yapan, denetleyen onun sahibi olan gerçek ya da tüzel kişidir. Yatırımcıya iktisadi anlamıyla girişimci de denir. Bu kişi aynı zamanda ortaktır, öz sermayenin sahibidir ve riski üstlenen kişidir.

Risk sermayesinde temel amaç, yüksek gelişme potansiyeline sahip ve rekabet üstünlüğü olan işletmelere uzun vadeli yatırım yapmaktır (Zaimoğlu, 1995: 3). Yatırımcılar genellikle KOBİ niteliğinde olan bu şirketlere belirli bir hisse karşılığında kazanç sağlamak için hisse senetlerine yatırım yaparlar. Bu yatırım süresi ilk yatırım tarihinden itibaren 5–10 yıl sonra likidite edilebilen uzun süreli yatırımlardır. Risk sermayedarının istediği şirkete sermaye yatırıp, uzun yıllar o şirkete bağlı kalmak değildir; asıl amaç, para koyup şirketi bir yere taşıdıktan sonra, paylarını satıp başka projeleri desteklemek, diğer bir deyişle, sürekli risk olarak parasını büyütme (Nakilcioğlu, 2001: 77).

Risk sermayesi, büyük sermaye sahibi yatırımcının, gelişme potansiyeli yüksek olan KOBİ'lerin oluşumu ve faaliyete geçmesi için yaptığı uzun vadeli bir yatırım olduğundan, risk sermayedarını en fazla etkileyen şey, sermayenin geri dönüş süresinin çok uzun, getirisinin de hayli yüksek olmasıdır. Bunun yanında özgün fikri ve iş modelini yaşama geçirecek ekibin kalitesi ve projeyi sonuna kadar götürme kararlılığı da etkilidir (Nakilcioğlu, 2001: 77).

Risk sermayesinin işleyiş prosedürü şu aşamalardan oluşur:

- i. Finanse edilen işletmeye dış kaynak yoluyla ve risk taşıyan olarak katılmak,
- ii. Gelişme ve büyüme potansiyeli bulunan genç, yenilikçi ve menkul değer çıkaramayan işletmeler tarafından kullanılması,
- iii. Riski azaltmak için aracı olarak risk sermayesi ortaklığının bulunması,
- iv. Orta ve uzun vadede işletmelerin büyümesini gerçekleştirmek ve finanse edilen işletmeden elde edilen payların gelir getirecek bir şekilde borsada satışa sunmaktır (Kökçam, 1999: 29).

Kısaca risk sermayesi, yeni fikir, buluş ve teknolojik yenilikleri, ticari bir ürün elde etmek için çok yönlü olarak desteklemektir ve bunun temel ölçütü ise teknolojik yeniliktir (Ekinci, 2003: 96). Uzun vadeli bir yatırım olduğu için yüksek getiriye amaçlayan bir yatırımdır. Buradaki yüksek kazanç fırsatçılıktan doğan, spekülative bir kazanç değildir. Yüksek kazanç, teknolojik yenilik sonucu verimlilik artışından elde edilecek kazançtır (Parasız, 1997: 602).

Risk sermayesi şirketlerinin en önemli finansman yöntemlerinden birisi, desteklenecek girişimcinin kuracağı şirketin hisse senetlerini almaktır. Risk sermayedarı, daha sonra teknolojik yenilikle yapılan girişimin başarı durumuna göre hisse senetlerini borsada satıp değerlendirmek yoluna gidecektir. Risk Sermayesi Şirketi'nin yaptığı, bir şirketin doğumunu finanse etmek, o şirketin hisse senetlerini çok ucuza almak, sonra da şirketin gelişip büyümesini sağlayarak, planlı bir şekilde ucuza alınan bu işletmelerin hisse senetlerinin değerini yükselterek, bunları borsada satmaktır (Kökçam, 1999: 29).

Risk sermayedarının başarılı olabilmesi için, sadece yatırım yapılan işletmenin gelişmesi ve sonucunun ticari başarısına bağlıdır. Riskin yüksek olması ve karşılığında hiçbir garantinin bulunmaması nedeniyle, riskli yatırımlarının bir portföy yatırımı veya fon yatırımı şeklinde gerçekleştirilerek riskin dağıtılması gerekmektedir. Bundan dolayı bazen de risk sermayesi yerine macera sermayesi

tanımında kullanılmaktadır. Riskli yatırımlar aşağıda belirtilen aşamalarda finanse edilmektedir.

Tablo: 2 Yatırım Aşamalarında Zaman Risk Tablosu

Yatırım Tipi	Zaman (yıl)	Risk
Erken aşama finansmanı		
Tasarım Finansmanı (prototip geliştirilme aşaması)	7-10	Çok yüksek
Başlangıç sermayesi (start-up) (iş oluşturma aşaması)	5-10	Çok yüksek
Erken geliştirme (zararda veya yeni kazanç sağlamaya başlamış işletmenin geliştirilmesi)	3-7	Yüksek
Geç aşama finansmanı		
Genişleme sermayesi (kurulmuş, karlı işletmenin sermaye ihtiyacı)	1-3	Orta düşük
Köprü finansa çıkış öncesi son destekleme finansmanı	1-3	
Buy-out / Buy-in	1-3	Düşük yüksek
Şirket kurtarma finansmanı	3-5	Orta yüksek

Kaynak: www.kobinet.org/21.02.2008

3.4.1. Çekirdek sermayesi

Fikir aşaması finansmanı şeklinde özetlenebilir. Yeni bir ürün veya hizmetin yaratılması için çekirdek sermayenin sağlanmasıdır. Bu finansman yöntemi, ancak işletmeye ait projenin daha önce karşılaşılmamış, ihtiyaç duyulur. Yeni ürün/hizmet

ve hızla büyüebilme kapasitesi olan bir pazara sahip olması halinde gerçekleştirilmektedir. Bu aşamada girişimci bir fikir geliştirmiş, fakat fikrinin hayata geçmesi için ne teknik, ne de ticarileştirilmesi için planlama yapmamıştır. Girişimciye ait projenin akıbeti genellikle bir yıllık süre içerisinde belli olmaktadır. Bu süre zarfında sermayedarın rolü girişimciyi finanse etmektir. En riskli yatırım biçimidir: Çünkü projenin uygulanabilirliğinin ne olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Fakat getirisi menkul kıymet alım satımından çok yüksektir. Bu yatırım türü oldukça sabır ister. Tablo 2’de görüldüğü gibi zaman olarak uzun, risk olarak da çok yüksektir. Başlangıç devresinden 2–3 yıl önce başlanır ve likidite edilmesi için ortalama 7–10 yıla ihtiyacı vardır. Bu sebeple bu tür yatırımı profesyonel risk sermayedarları nadiren tercih etmektedirler. Projenin yapılabilirliği bu devrede tartışılır durumda olup başarısız olma ihtimali yüksektir. Yapılan istatistiklere göre risk sermayedarları tarafından ilk bir yıllık süre içinde projelerin % 70’i elenmektedir (www.kobinet.org).

3.4.2. Başlangıç yatırımı:

Risk sermayesinin en fazla kullanım alanı bu yatırım biçimidir. AR-GE faaliyetlerinin ikinci aşaması olan geliştirme aşamasında bu finanslama yöntemi kullanılmaktadır. Genellikle kuruluş süreci içinde olan ya da kısa bir süreden beri faaliyette olan ancak ürününü ticarileştirememiş firmaların finansmanında kullanılır. Bu aşamada girişimcinin fikriyle ilgili hazırlanmış iş planı titizlikle incelenmektedir. Pazarın büyüklüğü, firmanın büyümesi, pazardan pay alma ve şirket yönetiminin nasıl olacağı konusunda gerçekçi veriler elde edilmektedir. Bu aşamada sermayedar bilgi ve becerisiyle projenin başarısı için girişimciye gerekli her türlü yardımı yapmaktadır. Genellikle başlangıç sermayesi yatırımlarının finansmanı 5–10 yıl sürmektedir (www.kobinet.org).

3.4.3. İlk aşama-geliştirme

Bu aşamada firma belli bir büyüklüğe ulaşmıştır. Pazara sürülen mal veya hizmet mevcut olup, ürünün pazardaki üstünlüğünü sağlayacak bir marka imajı ve önemli bir pazar payı yoktur. İşletme bu aşamada, prototipini (tasarımını) geliştirmiş, fakat

seri üretimi ve pazarlaması için fona ihtiyaç duymaktadır. Piyasadaki rakipleriyle kıyasıya bir rekabet söz konusu olup, firmanın elde ettiği kar, ürününün üstünlüğünü ispatlamaya yetecek kapasitede olmadığı için ek finansmana ihtiyaç vardır. Firmanın risk sermayesi dışında fon bulması ise, içinde bulunduğu şartlardan dolayı zordur: Çünkü firmanın bankacılık sisteminden kredi alması için teminatları yetersiz olup, aynı zamanda sermaye piyasasından fon sağlama imkânı da yoktur. Bu aşamada firmanın bir takım yönetsel problemleri de vardır. Bu problemlerin üstesinden risk sermayedarının maddi ve yönetsel desteği ile gelinebilmektedir. Genellikle finansman süresi tablo 2’de görüldüğü gibi 1–3 yıl iken, riski ise orta düşük seviyededir (www.kobinet.org).

3.4.4. İkinci aşama-geliştirme:

Köprü finansmanı 6 ay ile 1 yıl içerisinde halka açılmayı ümit eden şirketlere aktarılmaktadır. Eğer şirket hisse senetlerinin arzı için iyi bir yapıdaysa, şirketin halka açılana kadar faaliyetlerine devam edebilmesi için ihtiyaç duyduğu finansmanın sağlanmasında kullanılan bir yöntemdir (www.kobinet.org).

3.4 5.Yatırımdan Çıkış:

Risk sermayesi yatırımlarının en son aşamasını, yatırımdan çıkış oluşturmaktadır. Ve bu süre genellikle 1–3 yıl ve riski de düşüktür. Yatırımdan çıkış ise şu şekilde olmaktadır (Barry ve Diğerleri, 1990: 450):

- Hisse senetlerinin halka satışı,
- Bir başka şirket tarafından satın alınması,
- Risk sermayesi şirketinin hisselerinin, yatırımcı şirket tarafından geri alınması,
- Risk sermayesi şirketinin hisselerinin başka bir yatırımcıya satılması,
- Şirketin yeniden organize edilmesi,
- Şirketin tasfiye edilmesi.

Görüldüğü gibi yatırımlardan çıkış biçiminin tümü hisse senetlerinin satışına dayalı olarak gerçekleşmektedir. Bu şekilde risk sermayesi şirketlerinin yatırımdan çıkışı bir bakıma sermaye piyasasına yeni şirketlerin girişini sağlayarak sermaye piyasasının arz yönünün gelişmesine katkı sağlamaktadır (Civan ve Uğurlu, 2002: 83–84).

Ayrıca risk sermayedarı, bireysel yatırımcıların yanında; hükümetler tarafından oluşturulan kurumlar ve hatta diğer finansal kurumlar da olabilir (Soydemir, 1994: 80). Risk sermayedarı sadece birikmiş tasarrufları değerlendirmek isteyen kişiler değil, genellikle; sosyal güvenlik kuruluşları, özel sigorta şirketleri, bankalar, özel sektör kuruluşları ve kamu kuruluşları da risk sermayedarı durumunda bulunabilirler. Risk sermayesi sisteminin işleyişinde öncelikle tarafların tespit edilmesi ve aynı zamanda bu taraflar arasındaki fon ve hisse transferleri de önemlidir.

Risk sermayesi şirketleri ve ortaklıkları, girişimci şirketleri fonlamasına karşılık, girişimci şirketlerden almış oldukları hisse senetlerini organize piyasalarda halka açarak kendileri açısından da likidite oluşturarak risk sermayesini kaynaklarına aktarmaktadırlar. Risk sermayesi şirketleri bir taraftan fonları girişimcilere aktararak finanslama fonksiyonunu yerine getirirken, diğer taraftan risk sermayesine yatırım yapan yatırımcılara da yüksek getiriler sağlayarak yatırım fonksiyonunu yerine getirmektedirler. Risk sermayesi yatırımlarının özünde AR-GE çalışmaları olması sebebiyle yüksek belirsizlik ve risk mevcuttur. Bundan dolayı yatırımların ilk yıllarında nakit akışlarının negatif ve uzun vadeli olması fon kaynaklarını olumsuz yönde etkilemektedir (www.kobinet.org).

Risk sermayesi fon kaynakları ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Risk sermayesi sisteminin en çok uygulandığı ülkeler olan ABD ve İngiltere'deki uygulamanın farklı olmasının sebebi ise bu ülkelerdeki mali sistemlerin farklılığından kaynaklanmaktadır.

Tablo:3 Risk Sermayesi (RS) Fon Kaynaklarının Karşılaştırılması

ABD	İngiltere	Türkiye
1. Bağımsız RS ortaklıkları	1. Bankaların oluşturduğu fonlar	1. Bağımsız RS şirketleri (Vakıf Risk A.Ş., İş Risk A.Ş.)
2. Şirketlerin RS ile ilgili kuruluşları	2. Yatırım kuruluşları destekli fonlar	2. Şirketlerin RS bölümleri
3. İş geliştirme şirketleri	3. BES (Business Expansion Funds)	3. Küçük işletmelere yatırım yapan özel şirketler
4. Küçük işletme yatırım şirketleri	4. Şirket ve diğer özel sektör fonları	4. Ar-Ge konusunda faaliyet gösteren özel ortaklıklar
5. AR-GE ortaklıkları	5. Yarı resmi kuruluşların fon kaynakları	5. Bankaların bu alanda faaliyet gösteren kolları
6. Özelleşmiş fonlar ve incubator'ler		

Kaynak: www.kobinet.org/ 21/02/2008

Tablo 3’de risk sermayesi fon kaynaklarını oluşturan kuruluşlar açısından ABD, İngiltere ve Türkiye açısından bir karşılaştırma yapılmıştır. Şirketler kurumsallaşmış risk sermayesi kaynaklarından oluşmakta ve özel ortaklıklar şeklinde yapılanmışlardır. Tarihsel süreç içinde baktığımızda bu tür şirketlerin aile şirketleri olarak kuruldukları gözlenmektedir (Rockfeller vb.). Günümüzde risk sermayesi sektörüne aktarılan sermaye, özel ortaklıklar şeklinde olmaktadır. Bu tür şirketlerce finanse edilen firmalar genellikle sınırlı sorumlu şirketler olarak yapılanmaktadırlar.

Aynı zamanda bu şirketlerin yönetim kadrolarında risk sermayedarının da söz hakkı vardır. Ayrıca işletme yönetiminde bulunan ortaklar konulan sermayenin % 2,5–3’ü oranında yönetim ücreti almaktadırlar (www.kobinet.org). Kısaca risk sermayesi yatırımdan sağlanan kazançların % 80’i fon sahibine kalırken, % 20’si de risk sermayesi yönetiminde bulunanların payı şeklinde dağıtılmaktadır (Bygrawe, 1992: 11–12).

3.5. Risk Sermayesi Şirketlerinin Çalışma Yöntemleri

Risk sermayesi şirketlerinin yatırımları, kar potansiyeli olan iyi bir fikir ve bu fikir yürütecek olan girişimcilere bağlıdır. Girişimci düşüncelerini yazılı bir teklif olarak risk sermayesi şirketine sunar. Şirket, teklifi objektif bir şekilde ve her yönüyle inceler. Eğer teklif bu incelemeden geçerse, girişimci davet edilerek kendisiyle ayrıntılı görüşmeler yapılır. Artık sıra fizibilite çalışmalarına gelmiştir. Teklif bu aşama da başarıyla geçerse, risk sermayesi şirketi, girişimci şirketi finanse etmeye karar verir. Bu finansman karşılığında, girişimci şirket varılan anlaşmaya uygun olarak belli oranda hissesini risk sermayesi şirketine devreder.

Risk sermayesi şirketinin satın alacağı hisse oranı, yükleneceği riskle sıkı sıkıya ilişkilidir. Risk ne kadar yüksekse, girişimci şirketin devredeceği hisse senetlerinin miktarı da o kadar yüksek olur. Böylece birim hisse senedi de risk sermayesi şirketince o kadar ucuza satın alınır.

Risk sermayesi sisteminde risk çok yüksek olduğundan, sermayedar çeşitlendirmeye riskini azaltmaya çalışır. Çeşitlendirme yapılırken, eldeki fonlar çeşitli sektörlerdeki işletmelere dağıtılabileceği gibi, bölgesel yatırımlar da yapılabilir. Ayrıca, risk sermayedarları yüksek teknoloji içeren işletmelere farklı aşamalarda finansman sağlayabilir. Böylece, risk faktörü belli oranda azaltılabilir.

Sistemin bir başka önemli özettiği, geleneksel bankacılık sektöründen farklı olarak, risk sermayesi sisteminde ipotek kurumunun yer almamasıdır. Risk sermayesi şirketi için asıl önemli olan, girişimci şirketi yönetenler, üretilecek malın özellikleri, pazarlanabilirliği ve kâr beklentisidir.

Girişimci şirketin, finansmanı sağlandıktan sonra, her iki şirketin ortaklığı ve kader birliği gerçekleşmiş olur. Bu durumda risk sermayesi şirketi, girişimci şirkete verebileceği her türlü desteği vermekle kendini yükümlü sayar. Bu destek genellikle, yönetim, finans ve pazarlama sorunları gibi aslında bir teknik adam olan girişimcinin yabancılık çekebileceği konulardır.

Risk sermayesi şirketlerinin girişimci şirketinin finansmanında kullandıkları bazı önemli finans araçları şunlardır.

- Hisse senetleri,
- Hisse senedine çevrilebilir tahvil,
- Varant.

Yapılan araştırmalar, ABD'de risk sermayesi şirketlerinin öz sermayelerinin 2 milyon dolardan az olmadığını ortaya koymuştur. Yine bu araştırmalara göre, risk sermayesi şirketi, herhangi bir girişimciyi 5 milyon dolar tutarında bir sermaye finanse etmeye karar verdiğinde, genellikle, girişimci şirketin hisse senetlerinin en az ansını almaktadır.

3.6. Risk Sermayesi Kaynakları

ABD'de risk sermayesi, geniş bir sermaye tabanına sahiptir. Bu nedenle, risk sermayesi arz kaynakları aşağıdaki gibi geniş bir çerçevede gösterilebilir.

- Özel risk sermayesi şirketleri,
- Ticari bankalar,
- Yatırım bankaları,
- Sigorta şirketleri,
- Yatırım grupları,

- Vakıflar,
- Yatırım fonları,
- Üniversiteler ve kamu kuruluşları,
- Özel sermaye kaynakları,
- Nakit zengini şirketler.

3.7. Vakıf Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklığı A.Ş.

Vakıf Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklığı A.Ş. Sermaye Piyasası Kurumu (SPK) Seri VIII No. 21 sayılı tebliği ile Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklıkları'nın kuruluş, faaliyet, yönetim ilkeleri ve tasfiyelerine ilişkin esaslarının ilk düzenlenmesini yapmış daha sonra 20 Mart 2003 tarihinde Seri VI No. 15 sayılı tebliği ile bu esaslara son şeklini vermiştir. Bu esaslar çerçevesinde Türkiye'nin ilk Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklığı şirketi Anonim Şirket statüsünde Vakıflar Bankası tarafından 22.04.1996 tarihinde kurulmuştur.

Vakıf Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklığı A.Ş. sektörün ilk şirketidir. Vakıf Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklığı A.Ş., 2 trilyon TL. kayıtlı ve 250 milyar TL ödenmiş sermaye ile kurulmuş olup, ödenmiş sermayesi bu gün tarihi itibarıyla 900 milyar TL'dir. Ayrıca sektördeki gelişmeler doğrultusunda bu sermayenin daha da güçlendirilmesi her zaman mümkündür. Haziran 1996 ayından itibaren faaliyete geçen şirket Temmuz 2000 başında hisselerini halka arz etmiş ve halen hisselerinin yarısından fazlası İMKB'de işlem görmektedir. Şirketin amacı yüksek teknolojiye dayalı bilginin ticari ürün haline dönüştürülmesi aşamalarında bir finansman modeli olarak hizmet vermek olup, sektör ayırımı yapılmadan girişim sermayesi yatırımlarına uygun özelliklere sahip her türlü proje değerlendirmeye alınmaktadır.

3.7.1. Vakıf Girişim Sermayesi Sisteminin İşleyiş Şekli

Vakıf girişim sermayesi. Girişimci ile girişim sermayesi şirketi arasındaki ilişkiyi şu şekilde aşamalandırıyor. İlk irtibat, karşılıklı tanışma veya girişimcinin bir iletişim aracı ile girişim şirketine ulaşması ile sağlanıyor. Karşılıklı çalışmanın sürdürülmesine karar verilmesi durumunda;

3.7.2. Birinci Aşama Proje Planı Hazırlanması

Yatırım maliyeti, işletme giderleri, pazarlama stratejisi, gelir tahminleri, üretim şekli, yönetim biçimi, yöneticilerin özellikleri, ve oluşturulması düşünülen mali yapı, gibi proje bilgileri ile girişimci, girişim sermayesi şirketine yazılı olarak müracaat eder. Bundan sonra ilk değerlendirme ve girişim sermayesi şirketi projeyi inceler kendi normları ile karşılaştırır uygun olan proje sahiplerini görüşmeye davet eder. Sonrasında karşılıklı görüşmelerde taraflar arasında mutabakat mevcut ise girişimci projesi üzerinde detaylı çalışmalar başlar. Bu aşamada projenin, ekonomik, teknik ve mali yapısı en az 5 yıllık dönem için projeksiyon şeklinde incelenir. Fizibilite çalışması yapılır ve son olarak değerlendirme taraflarca değerlendirilir. Girişim sermayesi tarafından değerlendirmeler olumlu sonuç verirse, şirket kendi açısından projeye katılma koşullarını belirler. Böylelikle girişim sermayesi şirketinin hangi oran ve koşullarda projeye katılacağı projenin özgün koşullarına göre ortaya çıkar. Değerlendirme olumlu geçmiştse yatırım sözleşmesi imzalanır.

Yatırım sözleşmesinde girişim sermayesi şirketi tarafından belirlenen koşulların girişimci tarafından da benimsenmesi ve mutabık kalınması durumunda, taraflar arasında, karşılıklı hak ve yükümlülükleri içeren bir yatırım sözleşmesi şeklinde düzenlenir. Bundan sonraki birlikteliğin temelini oluşturacak olan bu sözleşmenin imzalanması ile gerçekleştirme aşamasına geçilir.

Gerçekleştirme aşamasında taraflar tüm bilgi ve birikimlerini projenin gerçekleşmesi için kullanmaya başlarlar. Şirket kurulur, görev taksimleri yapılır. Kararlar alınır, proje gerçekleştirilir. Projenin önceden belirlenen başarı noktasına

gelmesi ile girişim sermayesi şirketi, yatırım sözleşmesinde belirlenen şekilde yatırımdan çıkar(Vakıfgirisim,2007,2).

3.7.3. Vakıf Girişim Sermayesinin Yatırımları

İki adet şirketten birincisi Teknoplazma A.Ş. ve ikincisi İnova Biyoteknoloji A.Ş'dir. Teknoplazma A.Ş.Şirket ODTÜ yerleşkesindeki Teknokent'te 1996 yılında kurulmuştur. Fiziksel buharlaşma yöntemi ile çalışan bir kaplama reaktörünü Türkiye'de ilk kez tasarlamış ve üretmiştir. Kalınlıkları 1 ila 5 mikron arasında değişen amorf tıpkı elmas karbon (ATEK), titanyum, carbon ve nitrat bileşenleri ile bunlar gibi aşınmaya dayanıklı, sert seramik kaplamalar üretmekte ve pazarlamaktaydı. Şirket Mayıs/2006 tarihi itibariyle tasfiye sürecine girmiştir.

İnova Biyoteknoloji A.Ş. Şirket Ege Serbest Bölgesi içerisinde 1999 yılında kurulmuş olup; Hepatit A, hepatit B, HIV, vs. gibi hastalıklar ile hamileliğin hızlı bir şekilde teşhis edilmesinde kullanılan tanı kitleri için gereken nanopartikül, antijen ve antikorların üretilmesi, üretilen nanopartiküller ile antijen ve antikorların konjüksiyon yolu ile birleştirilerek tanı kitlerinin üretimi konusunda faaliyet göstermek üzere kurulan Şirket, Kasım/2005 tarihi itibariyle tasfiye sürecine girmiştir.

SONUÇ

Sonuç olarak para vakıflarının, Osmanlı toplumunda sistemleştiğini, ürün ve hizmet üretme gücünü büyütme yanında, faizsiz finansman sisteminin de öncü kuruluşlar olduklarını, Günümüzde ise Vakıfbank'ın sermayedarı olarak yaşamlarına devam ettiklerini öğrenmiş bulunmaktayız.

Bizim kültür ve ekonomi tarihimizde vakıf vazgeçilmez bir yer tutmuştur. Bu bağlamda Osmanlı gerçek bir vakıf medeniyetidir. Eğitimden ticari hizmetlere kadar değişik olanlarda kurulan vakıflarla, toplumun üretim gücü sürekli canlı tutulmaya çalışılmıştır.

Osmanlılar'da para vakıflarının sayısının, yükselme döneminde doruk noktasına ulaştığını ve toplumun üretici gücünün harekete geçirilmesinde, para vakıfları bugünkü yatırım fonları gibi bir fonksiyon yüklenmiş olduğunu öğrendik.

Para vakıfları ellerindeki kaynakları "mudaraba" ya da "murabaha" yoluyla değerlendirerek gelir sağlıyorlardı. Elde edilen gelirler de vakfın amaçları doğrultusunda kullanılıyordu.

Fatih döneminde kurulan vakıfların dörtte birine yakınına para vakıfları oluşturuyordu. Uzun tartışmalardan sonra sofyalı mutasavvıf Bali Efendi, balkanlardaki İslam'ın yayılmasında para vakıflarının önemine işaret ederek, bu yolu açmış ve Şeyhülislam Ebusuud Efendi'yi desteklemiştir. Bu nedenle Kanuni döneminde para vakfi kurma teşvik edilmiştir. Bunun sonucu para vakıfları Anadolu ve Rumeli'de geniş bir uygulama alanı bulmuştur..

Para vakıfları, Osmanlı toplumunun ürün ve hizmet üretme gücünü büyütme yanında, faizsiz finansman sisteminin de öncü kuruluşları olmuşlardır. Her dönemde bazı kurum ve dayandıkları yöntemler amacından saptırılabilir. Kusurlu bir uygulama para vakıflarının toptan reddedilmesini gerektirmez. Kasıtlı ellerde her kurum amacından saptırılabilir.

Para vakıfları, günümüzde özellikle Amerika'da geniş uygulama alanı bulan "Venture Capital" şirketlerine benzetilebilir. Türkçe'ye "Girişim Sermayesi" şirketi

diye çevirebileceğimiz bu kurumlarda, para vakıflarının dayandığı "mudaraba" ortaklığında olduğu gibi faizli işlemlere yer yoktur. Her ikisi de faize dayanmayan bilgi ve sermaye ortaklığını geliştirmeyi hedeflerler. Hicret'ten sonra Medine'de Hz. Peygamber'in öncülük yaptığı Kardeşlik Ortaklığını geliştiren bir kültürün, üretim gücünü büyütmede kaynak bulma sorunlarına ilgisiz kalması düşünülemez. Bu amaçla Vakıfbank sektörünün ilk şirketi olan Vakıf Girişim Sermayesini kurmuş ve çeşitli yatırımlara öncülük etmiştir.

KAYNAKÇA

- AKGÜNDÜZ, A. (1991), **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**. İstanbul: Timaş Yayınları. C.I
- AKGÜNDÜZ, A. (1988). **İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- AKIN,C (1986). **Faizsiz Bankacılık ve Kalkınma**. İstanbul: Kayman Yayınları
- APAK, S. (1995). **Uluslararası Bankacılık-Finansal Sistemler**. İstanbul. İkinci Baskı. Bilim Teknik Yayınları,
- ARMAĞAN, S. (1991). **Ana Hatlarıyla İslam Ekonomisi**. İstanbul: Timaş Yayınları
- AYDIN M. (1999). “**Rizikosu Var Ama Kârı Çok**” Aksiyon Dergisi, Sayı:13
- BALOĞLU Z. (ed) (1996) **The Foundations of Turkey**. İstanbul: Tüsev
- BARKAN, Ö.L. (1949). "**Avarız Maddesi**" İstanbul: İslam Ansiklopedisi, C.II,
- BARKAN, Ö.L. AYVERDİ E. H. (1970) **İstanbul Vakıfları Tahriri Defteri** İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yayınları
- BARRY, C. B. ve Diğerleri, “**The Role of Venture Capital in The Creation of Public Companies**”, Journal of Financial Economics, 1990.
- BERKİ, Ş. (1971) “**Türkiye’de İmparatorluk ve Cumhuriyet Devrinde Vakıf Çeşitleri**” VD Sayı 9 Ankara.
- BİLMEN, Ö.N. (1951) **Hukuki İslamiye ve İslahatı Fıkhiye Kamusu** İstanbul.
- BİLMEN, Ö.N.(1990). **Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılahât-ı Fıkhiyye Kâmûsu 4-6**, İstanbul: Bilmen Yayınevi
- BÜYÜK İSLAM TARİHİ Cilt 14
- BYDRAWE, W. D.(1992) **Venture Capital at The Crossroad**, Boston: Harvard Business School Press,
- CEZİRİ, A. (1993) **Dört Mezhebe Göre İslam Fıkıhı**, (Çeviren: Mehmet Keskin), İstanbul: Çağrı Yayınları, 4.Baskı, C.IV,
- CİVAN, M. ve UĞURLU, M. (2002). “**Risk Sermayesi Finansman Modeli ve Gaziantep İlinde KOBİ’lerin Halka Açılmasına Yönelik Model Önerisi**”, Bursa: Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: XXI, Sayı 1, , s. 7 –109.

ÇAĞATAY, N. (1971) **Osmanlı İmparatorluğunda Riba- Faiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık** VD.9. s.39-56

ÇİLLER, T, ÇİZAKÇA, M. (1989) **Türk Finans Kesiminde Sorunlar ve Reform Önerileri**, İstanbul: İstanbul Sanayi Odası Yayınları

ÇİZAKÇA, M. (1993) **Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları** İstanbul: İlmî Neşriyat

DEBBAĞOĞLU, A. (1993) **İslam İktisadına Giriş**, İstanbul: Dergah Yayınları

DÖNDÜREN, H. (1992).**İslam Bankacılığı ve Para Vakıfları** İslami Araştırmalar Vakfı 6. Sayı: s.53-63

DÖNDÜREN, H. (1993). **Delilleriyle İktisat ve Ticaret İlmihali**. İstanbul: Erkam Yayınları

DÖNDÜREN, H. (Temmuz 1990- Mayıs 1991) **İslam’ da Para Vakfı ve Finansman Olarak Kullanma Yöntemleri** Altınoluk Sayı:53-63

EMECEN F. M. (1989). **16. Asırda Manisa Kazası** Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

EMİNOĞLU M. (1996) **Osmanlı Tatbikatında Para Vakıfları ve Günümüz Ekonomisinde Uygulanabilirliği** (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

ESEN, A. (1993). **Sosyal Siyaset Açısından İslamda Ücret Kavramı** Ankara. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

GÖKALP, M. F. – GÜNGÖR, T. (1998) **İslam Toplumunun Ekonomik Yapısı** FEY Vakfı Yayınları

GÖNENÇ, H. (1991) **İslamda Ticaret**, Faysal Finans Kurumu Kültür Yayınları 4, Hilal Matbaası

GÖZÜBENLİ, B. (1994) **“Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Mallarının Faizli İşletilmesi Hakkında Bir Tarihi Değerlendirme** “11. Vakıflar Haftası Kitabı. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları

GÜRAN, T.(1991) **İktisat Tarihi**, İstanbul Acar Matbaacılık.

HALAÇOĞLU, Y. (1991) **Osmanlılarda Devlet Teşkilatı**, Ankara : Türk Tarih Kurumu Basımevi

İNALCIK, H. (1969) “**Capital Formation in the Otoman Empire**”. The Journal of Economic History s.97-140

İŞPİRLİ M. (1990) **Avarız Vakfı**. Dai . 4 . 109

KARAMAN H. (1986) **Ana Hatlarıyla İslam Hukuku 2**, İstanbul: Ensar Neşriyat

KARAMAN, H (1983). **Mukayeseli İslam Hukuku**. İstanbul: Nesil Yayınları

KAYA, A (2004) “**Dünya’da ve Türkiye’de Risk Sermayesi**” Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu, Cumhuriyetin 80. Yılına Armağan, Yayın No.: 147, Cilt: 2, s. 481 – 557.

KAYAOĞLU, İ. (1976) “**Vakıfların Menşei Hakkında Görüşler** “ VD. 11. Sayı s.49-55

KAYAOĞLU, İ. (1985) “**Selçuklu Vakıflarına Genel bir Bakış**” Ankara: 2. Vakıf Haftası Kitabı VGM Yayınları

KAZICI, Z. (1988) . **İslami ve Sosyal Açından Vakıflar**. İstanbul: Marifet Yayınları

KAZICI, Z. (1994). “**Vakıf Ailenin Sosyal Güvencesi**” Zaman 8 Aralık 1994

KESKİOĞLU, O (1988). **Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku** Ankara.: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Kobinet .org

KODAMAN B.(1984) “**Vakfın Sosyal Fonksiyonu**” . Vakıf Haftası Kitabı Ankara: VGM Yayınları

KOZAK, İ ,E .(1985). **Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf**. İstanbul: Akabe Yayınları

KÖPRÜLÜ, M. F. (1942) “**Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü**” VD. Sayı:2 Ankara.

KÖPRÜLÜ, M. F. (1942) **Vakıf Müessesinin Hukuki Mahiyeti ve Tekamülü** Ankara: VD. 2.Sayı s.1-35

KÖPRÜLÜ, M. F. (1954) “**Evvelki Hukukumuzda Vakıf Nevviyetleri**” İÜHFM Cilt 17 İstanbul

KÖPRÜLÜ, M. F. (1969) “**Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti**” VD. 1. Sayı 2. Basım s.1-6 Ankara:

KÖPRÜLÜ, M. F. (1983) **İslam ve Türk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi**. İstanbul

KUNTER, H.B. (1969) “**Türk Vakıfları ve Vakfiyeler Üzerine Mücmel Bir Etüt**” VD. Sayı 1 Ankara

KURT, İ. (1996) “**İstanbul Para Vakıfları Türk Dünyası Araştırmaları.**” 101. s. 65-96

KURT, İ. (1996) **Para Vakıfları: Nazariyat ve Tabikat** İstanbul: Ensar Neşriyat

KÜTÜKOĞLU, M. (1994) **Osmanlı Belgelerinin Dili** İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı

MANNAN, M.A. (1976). **İslam Ekonomisi**, (Çeviren: Bahri Zengin-Tevfik Ömeroğlu), İstanbul: Fikir Yayınları, 3.Baskı.

MEDENÎ KANUN,

NAKİLCİOĞLU, İ. H. (2001) **İnternet’te Risk Sermayesi” Kavramı,**” Afyon:Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt: II, Sayı: 2, s. 73-85.

ÖMER H.Efendi. (1984), **Ahkâm-ül Evkaf (Eski Vakıf Hükümlerimiz)**. Yazıma Hazırlayan: Aydın TUNCAY, İstanbul: Yıldız Sarayı Vakfı Yayınları

ÖNDER Ş. (2006). **İslam Ve Osmanlı Hukukunda İmam Birgivi ve Ebussuud Efendi`nin Para Vakfı Tartışmaları**. Yüksek Lisans Selçuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZCAN T.(2003) **Osmanlı Para Vakıfları** Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

ÖZDEMİR (1990) “**Hatuni Mahallesi Nakit Avarız Vakıflarının Kredi Kaynağı Açısından önemi(1785-1802)**”, Ankara: V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Marmara Ün. Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi

ÖZSOY, İ. (1987) . **Özel Finans Kurumları ve İslam Bankacılığı** İstanbul: Timaş Yayınları

ÖZSOY, İ. (1993). **Faiz ve Problemleri**, İzmir: Nil Yayınları.

ÖZTÜRK, N (1983). “**Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar**” Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları 1.Baskı

ÖZTÜRK, N (1994). “**Batılılaşma Döneminde Vakıfların Çözülmesine yol açan Uygulamalar**” Ankara: VD. 23. Sayı

ÖZTÜRK, N (1995). **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi** Ankara Türkiye

Diyanet Vakfı Yayınları

PAKALIN, M.Z. (1971). **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü** İstanbul:

PARASIZ, M. İ.,(1997) **Para Banka ve Finansal Piyasalar, Teori ve Politikalar**, Bursa:Ezgi Kitapevi

Riyâzus’salihîn (1972) Ankara: Gaye Matbaası, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları - Sayı: 115

SARIASLAN, H. (1993) "**Risk Sermayesi**" Paneli, KOSGEB. Ankara

SELÇUK, F. (1965) "**Vakıflar, Başlangıçtan 18. Yüzyılına Kadar**" VD. 6.Sayı

SEVİNÇ, N. (1978) **Osmanlılarda Sosyo-Ekonomik Yapı** İstanbul: Kutsun Yayınevi

SEYİDOĞLU, H.(1992) **Ekonomik Terimler Ekonomik Sözlük** Ankara: Güzem Yayınları

SOYDEMİR, S. (1994) "**Risk Sermayesi**" Ekonomik Yaklaşım Dergisi, Ankara: Gazi Üniversitesi, İktisat Bölümü, Cilt: 4, Sayı: 11, , s. 75-98.

ŞEKER M. (1984) **İslamda Sosyal Dayanışma Müesseseleri** Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları Türk Tarih Kurumu Basımevi

ŞİMŞEK, M. (1985) "**Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerine Münakaşalar**" Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 27

TABAKOĞLU, A. (1994) **Türk İktisat Tarihi** İstanbul: Dergah Yayınları, Genişletilmiş 2. baskı,

UZUNÇARŞILI, İ.H. (1988) Osmanlı Tarihi Cilt 2 Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

ÜLKEN, H.Z. (1971) "**Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği**" VD. Sayı 9 Ankara

Vakıfgirisim.com.tr

YALÇINTAŞ N (1993) "**İslam Ekonomisi ve Vakıflar Üzerine**", Yeni Dünya Dergisi Sayı: 1

YEDİYILDIZ, B (1982)"**Vakıf Müessesesinin 18. Asırdaki Rolü**" VD 18. Sayı s. 5-41

YEDİYILDIZ, B. (1994) "Osmanlı Toplumu" (ed.Ekmeleddin İhsanoğlu, Osmanlı Devleti Medeniyeti Tarihi 1 IRCICA İstanbul) s.441-510

YEDİYILDIZ, B. (2003) **18. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi** Ankara: Türk Tarih

Kurumu Yayınları

YEĞİN A (1983) **Osmanlıca Türkçe Yeni Lügat**, İstanbul: Hizmet Vakfı Yayınları

YÜKSEL, H. (1994) Kafkas Göçmen Vakıfları OTAM(A. Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi) Sayı :5

ZAİMOĞLU, T. (1995).**Risk Sermayesi ve Türkiye’de Uygulama Olanakları**, Ankara: SPK Yayını No:19,